

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

Doç. Dr. Tolga Şirin ve Dr. Ömer E. Egeliđi

**“ARADIĞINIZ ADALETE
ERİŞİLEMİYOR”**

Türkiye’de Dezavantajlı Grupların Adalete Erişim Sorunu

ESHİD
Eşit Haklar
İçin
İzleme Derneđi

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

Doç. Dr. Tolga Şirin ve Dr. Ömer E. Egeliđi

**“ARADIĞINIZ ADALETE
ERİŞİLEMİYOR”**

Türkiye’de Dezavantajlı Grupların Adalete Erişim Sorunu

ESHİD Yayınları

Eşit Haklar İçin İzleme Derneđi (ESHİD)

Tel: 0312 468 21 52

www.esithaklar.org

email: esithaklar@gmail.com

info@esithaklar.org

Ankara 2024

ISBN:978-625-94609-2-5

*Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteğiyle hazırlanmıştır.
İçerik tamamıyla Eşit Haklar İçin İzleme Derneęi'nin
sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini
yansıtmamaktadır.*

GİRİŞ	6
I. MİMARİ SORUNLAR	8
A. Engelli Kişiler	9
B. Yaşlılar	15
C. Kadınlar	16
D. LGBTİ+'lar	17
E. Çocuklar	18
F. Yoksullar	22
II. DİLSEL SORUNLAR	23
A. Genel Olarak Teknik Hukuki Dilinin Anlaşılabilirliği Sorunu	23
B. Engelliler	24
1. İşitme Engelliler	25
2. Görme Engelliler	28
3. Zihinsel Engelliler	29
C. Yabancılar	30
1. Sığınmacılar, Mülteciler ve Geçici Koruma Altındakiler	31
2. Diğer Yabancılar	32
D. Azınlıklar	32
III. ÖNGÖRÜLEBİLİRLİK VE KESİNLİK SORUNLARI	34
A. Mahkemeye Erişimin Güçleştirilmesi	34
B. Kararların İcra Edilmezliği	36
C. Uzun Yargılama Süreleri	37
IV. PARASAL SORUNLAR	39
A. Yargı İçi Masraflar	39
1. Harçlar	40
2. Teminatlar	40
3. Bilirkişi Ücretleri	40
4. Keşif Ücretleri	40
5. Pullar ve Posta Giderleri	41

6. Ücret-i Vekalet Tehdidi	41
7. Kötüye Kullanma Cezası	41
B. Yargı Dışı Masraflar	41
1. Avukat Ücretleri	41
2. Noter Masrafları	42
3. Ulaşım Masrafları	42
4. Kırtasiye Masrafları	42
V. ADLİ YARDIM SİSTEMİNİN CEVAP VEREBİLİRLİĞİ	43
A. Adli Yardım Türleri	43
1. Ceza Yargılamasında Adli Yardım	43
2. Hukuk Yargılamalarında Adli Yardım	44
a. Mahkemelere Yapılan Adli Yardım Başvurusu	44
b. Barolara Yapılan Adli Yardım Başvurusu	45
B. Adli Yardım Sisteminin Etkililiği	45
1. Adli Yardımın Kurumsallaşması Önündeki Engeller	45
a. Ortak Sekretarya ve Eşgüdüm Yokluğu	46
b. Ortak Verileme Standardı Yokluğu	46
c. Bütçe ile İlgili Sorunlar	47
d. Çoklu Baro Uygulamasına İlişkin Tartışmalar	49
2. Adli Yardımın Erişilebilirliğine İlişkin Sorunlar	49
a. Ekonomik Filtrelemeye İlişkin Sorunlar	50
i. Ortak Ekonomik Kriterlerin Belirlenemeyişi Sorunu	50
ii. Belgeleri Toplamanın Yaratacağı Külfet	51
iii. Mali Dezavantajlılığın Belgelendirilmesi Temel Sorunu	51
iv. Mali Dezavantajlılıktaki Gri Alan	52
v. İtiraz Mekanizması	53
b. Hukuki Filtrelemeye İlişkin Sorunlar	54
c. Dezavantajlı Gruplara Duyarlı Bir Mekanizma Yoksunluğu	54
d. İnsan Kaynaklarına İlişkin Sorunlar:	55
i. Gönüllülük – Sorumluluk Dengesi	55
ii. Eğitimin Sürekliliği ve Standartlaşması	56
iii. Verilen Hizmetin Denetimine İlişkin Sorunlar	57
SONUÇ	58

GİRİŞ

Adalete erişim, kişinin zihninde başlayan ve onu adliye koridorlarına götüren bir iradeyle başlar. Dolayısıyla bu andan adil bir karar verilip, bu karar uygulanana kadar geçen süreçteki her bir engel adalete erişimin önünde bir sorun olarak görülebilir. Bu sürecin önündeki engellerin çeşitliliği ve çokluğu alan yazınına da yansımış, adalete erişim birçok rapora konu olmuştur.

Gerek adalete erişimin önündeki sorunların çeşitliliği gerekse alan yazınındaki eserler konuyu daha spesifik bir perspektiften ele alma zorunluluğu doğurmuştur. Elinizdeki rapor genel olarak adalete erişimin önündeki sorunları ele alsa da özel olarak bu sorunlar karşısında adli yardım mekanizmasının etkililiğini test etmeyi amaçlamaktadır. Rapor adalete erişim önündeki sonsuz sayıdaki engeli kategorize ederek benzer sorunlar karşısında çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır.

Raporun kapsamına ilişkin bir diğer çerçeve de dezavantajlılar konusuyula ilgilidir. Dezavantajlılık bağlamdan bağlama değişebilir. Raporda bu husus göz ardı edilmese de bu bağlam tartışmasından ari bir şekilde engelliler, yaşlılar, kadınlar, LGBTİ+’lar, çocuklar, yoksullar ve mülteciler gibi dezavantajlılık durumu çoğu kez bağlamdan bağımsız olan gruplar ele alınmıştır.

Adli yardım uygulamaları ilk bakışta yalnızca “parasal sorunlara” yönelik bir çözümmüş gibi görünebilir. Ancak raporda daha bütünlüklü bir anlayış tercih edilmiş ve adli yardımın etkililiğinin salt parasal bir engeli aşma işlevine bağlanamayacağı görüşü benimsenmiştir. Bu nedenle, ilk bölümde “mimari sorunlar”, “dilsel sorunlar”, “zamansal sorunlar”, “öngörülebilirlik ve kesinlik sorunları” gibi başlıklar “parasal sorunlar” başlığından önce yer almıştır. Zira adli yardımın etkililiği salt parasal sorunlar çerçevesinde anlaşılamaz. Kaldı ki parasal görünen sorunların tek çözümü de adli yardım değildir. Dolayısıyla rapor sorunlu alanlar karşısında sadece adli yardım sistemini iyileştirecek önerilerle yetinmemiştir.

Raporda adli yardım uygulamalarına odaklanılsa da literatür ve yargı kararlarından da istifade edilmiştir. Yargı kararlarında Anayasa Mahkemesi kararlarının ağırlık kazandığı görülecektir. Bunun sebebi de bireysel başvuru usulünün tüm yargı kollarından gelen vakaları toplayan ve genel resmi yansıtan bir nitelik taşımasıdır.

Raporda kullanılan veriler Adana, Ankara, Antalya, Diyarbakır ve Mardin barolarıyla yapılan görüşme ve yazışmalardan elde edilmiştir. Raporda kullanılan yöntem ve raporun amacı doğrultusunda barolarca sağlanan adli yardım uygulamasına ağırlık verilmiştir. Böylelikle henüz içtihadı ya da alan yazınına görece daha az yansıyan sorunların da rapor aracılığıyla görünür kılınması amaçlanmıştır.

Rapor çalışmaları esnasında daha çok baro temsilcileri ile görüşme sağlansa da raporda yer alan çözüm önerilerinin yegâne muhatabı barolar değildir. Sorunlara bütünlüklü bir perspektifle bakmayı amaçlayan rapor, çözüm için de tüm paydaşları kapsayan bir anlayış gütmüştür. Bu bağlamda bütçe ve baroların demokratik yönetimi konuları yasama ve yürütme erklerinin karar alıcılarını; yeknesak uygulamaların mevcut olmaması sorunu Türkiye Barolar Birliğini; verilen hizmetin niteliği gibi hususlar bütün bu paydaşlarla beraber baroları ve avukatları ilgilendirmektedir.

Raporda görece daha az muhatap alınan paydaşlardan birisi de sivil toplum kuruluşlarıdır (STK). Bunun sebebi de STK’ların demokratik toplumda oynaması gereken role uygun bir paydaş rolünün sağlanamamış olmasındandır. Ancak mevcut koşullar sivil toplum kuruluşlarını üstlendiği toplumsal amaçtan azat etmemektedir. Bunun bilinciyle olacak ki STK’lar da adalete erişim konusuyula ilgili

çalışmalarına devam etmektedir. Rapor çalışmaları esnasında ele aldığımız bazı sorunların benzer çözüm önerileriyle önceki raporlarda dile getirildiğini gözlemledik. Bu sorunların giderilememiş olması bir noktada STK’ların karar alma mekanizmalarında dinlenmesinin önemini teyit etmektedir.

Bu tespit bağlamında dileğimiz, ESHİD öncülüğünde hazırlanan bu raporun konunun tüm muhatapları ve özellikle karar alma mekanizmalarındaki yetkililerce dikkate alınması; sorunun paydaşı olmayan bu aktörlerin çözüme paydaş yapılmasıdır. Nasıl ki adalete erişmeye çalışan bir bireyin en temel arzusu “dinlenilmek, söylediklerinin karara etki etmesini sağlamaksa” STK’lar için demokratik işlevine erişmek de benzer bir karşılığa sahiptir.

I. MİMARİ SORUNLAR

Adalet erişim sözcüğü, düz kelime anlamıyla fiziksel biçimi, kişilerin adaletin yerine getirilmesiyle yetkili kılınan yargısal yapıların binalarına, salonlarına veya bizzat salonun içindeki yerlere ulaşmasını ifade eder. Bu sorunun en çok görünür olduğu bağlam, engelli kişilerle ilgilidir. Fakat konunun engelli olmayan diğer başka kesimler (yoksullar, yaşlılar, çocuklar) açısından sorun yaratabileceğini kaydetmek gerekir.

Konu fiziksel erişim olduğunda özellikle öne çıkan kavram “evrensel tasarım” olmaktadır. Evrensel tasarım, “ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanmasıdır.”¹ Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin (EHS) 2’nci maddesinde tanımlanan böylesi bir tasarım, dezavantajlı kesimlerin yargısal makamlara, birilerinden ricacı olmadan veya dikkatleri ayırt edici durumlarına çekmeden ve damgalanmadan, başka bir deyişle diğer kişiler gibi erişebilmesinin güvencesidir. Mimari tasarımın evrensel olmadığı durumlarda, dezavantajlı kişi eşit hizmet için ek külfetlere (örneğin engeli olmayan bir kişi mahkeme salonuna tek başına ve ricacı olmadan erişirken, tekerlekli sandalyeyle adliyeye gelen bir engellinin, yetkililerden rampa konulmasını istemek zorunda kalması) katlanmak durumunda kalacaktır.

Engelli Hakları Komitesi’nin 2 no.lu Genel Yorum’unda ortaya koyduğu üzere:

“Bütün malların, eşyaların, tesislerin, teknolojilerin ve servislerin evrensel bir şekilde tasarlanması ve bunların sıkı bir şekilde uygulamaya konması engelli bireyler de dâhil olmak üzere bütün müşteriler için, onların insan onurlarını ve çeşitliliğini göz önünde bulunduracak şekilde eşit ve kısıtsız bir erişilebilirliğin sağlandığını güvence altına almalıdır. Bu birey için bir noktadan diğerine kısıtlanmamış bir hareket zinciri oluşturulmasını da sağlayacaktır. Engelli bireyler ve diğer kullanıcılar, gerektiğinde teknik yardım araçlarını kullanarak ve yardımcılardan destek alarak, engellilere uygun caddelerde hareket edip, alçak zeminli binalara girip çıkabilmeli, bilgi ve iletişime ulaşabilmeli ve evrensel bir şekilde tasarlanmış binalara girip bu binaların içinde dolaşabilmelidir. Evrensel tasarım uygulamaları otomatik olarak teknik yardıma olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz.”²

“Evrensel tasarım”ın olduğu yerde, tüm ürünler ve çevreler, yaş, beceri ve durum farkı gözetmeksizin pek çok kişi tarafından kullanılabilir hâle gelir ve bu durum bütünleşmeye olanak sağlar. İlk kez 1980’li yılların ortalarında kullanılan³ bu kavram uyarınca tasarlanan ortamın veya ürünün özellikleri normal görünür ve bu şekilde hissettirir, tüm kullanıcıların yararlanmasına olanak sağlar ve sonuçta engelliler, yaşlılar, çocuklar ve genelden farklı diğer insanlar etiketlenmez veya damgalanmaz. Buna karşılık, evrensel olmayan tasarım, hizmetin sunulmasında eşitsizlik yarattığı gibi, adalet erişimde sembolik ve psikolojik yönden de olumsuz bir durum yaratacaktır.⁴

1 “Evrensel tasarım” gerek duyulduğu takdirde bazı engelli grupları için ihtiyaç duyulan yardımcı cihazların tasarımı zorunluluğunu da dışlamayacaktır.

2 BM Engelli Kişilerin Hakları Komitesi Genel Yorum No. 2, § 15. Genel yorumların Türkçe çevirileri için bkz. <https://insan-haklariizleme.org/> (Erişim tarihi: 18.12.2023).

3 Bu kavramın ilk kez Mimar Ronald L. Mace tarafından kullanıldığı söylenir. Bkz. Neslihan Dostoglu, Ece Şahin ve Yavuz Taneli, “Tasarıma Kapsayıcı Yaklaşım: Herkes İçin Tasarım”, *Mimarlık*, S. 347, 2009.

4 Adalet sembolik erişim konusunda bkz. Reem Bahdi, “Background Paper on Women’s Access to Justice in the MENA Region (International Development Research Centre (IDRC)”, *Women’s Rights and Citizenship Program (WRC) and the Middle East Regional Office (MERO), Middle East and North African (MENA) Regional Consultation*, 9–11 December 2007, Cairo, Egypt). Literatürde bazı yazarlar, özellikle mahkemeler ile mahkemelerdeki duruşma salonlarının mimari tasarımı, mahkeme hukukun yorumlanma, uygulanma ve onaylanma biçimlerine etkileyebileceği kanaatindedir. Örneğin Linda Mulcahy’e göre hukukçular, olağan yargısal süreçlerde “söze” takıntılı olsa ve yargı kararını yazılı hukuki gerekçelere (mevzuatlara ve tutanaklara) belirleyicilik atfetse dahi “bir mahkeme salonunun biçimi, duvarları ve bariyerlerin konfigürasyonu, bölümlerin yükseklikleri, masaların konumlandırılma biçimi, hatta malzeme seçimi, yargılamanın incelikli yönüyle yakından ilişkilidir. Bkz. Linda Mulcahy, “Architects of Justice: The Politics of Courtroom Design”, *Social & Legal Studies*, C. 16, S. 3, 2007, s. 385.

Şöyle ki; mahkeme salonlarının iç tasarımının, engellileri hesaba hiç katmamış olmasının sunduğu ilk görüntü, bu kesimlerin buraya pek de “hoş gelmiş” olmadıkları izlenimi yaratabilir. Keza hâkimin ve savcının bulunduğu yüksek kürsülerde engelli rampalarının bulunmaması, engellilerin bu makamlar için daha baştan (*a priori*) düşünülmediğinin bir göstergesi olarak algılanabilir. Alan yazınında bu sembolik mesajların da psikolojik bir bariyer yarattığına dönük gelişen bir literatürün bulunduğunu kaydetmek gerekir.⁵ Biz de bu görüşe katılmaktayız. Dolayısıyla Türkiye’deki yargısal makamlara (karakollara, adliye binalarına, ceza infaz kurumlarına vb.) erişimde fiziksel yönden sorun olup olmadığını sorgulayacağız. Bunu yaparken dezavantaj kesimine göre bir tasnifi izleyeceğiz.

A. Engelli Kişiler

Yargıya erişimdeki fiziksel bariyerlerin sorun yaratmasında en dikkat çeken kategori, “engelli kişiler” olmaktadır.⁶ Bu soruna karşı son yıllarda hassasiyet dünya çapında gelişmiştir. Bu noktada özellikle Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme’nin (EHS) katkısı yadsınamaz. EHS’nin 9’ncu maddesi münhasıran “erişilebilirlik” güvencesine vakfedilmiştir. Bu maddeye göre:

“1. Taraf Devletler engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır. Erişim önündeki engellerin tespitini ve ortadan kaldırılmasını da içeren bu tedbirler diğerlerinin yanında, aşağıda belirtilenlere de uygulanır:

- (a) Binalar, yollar, ulaşım araçları ve okullar, evler, sağlık tesisleri ve işyerleri dahil diğer kapalı ve açık tesisler;
- (b) Elektronik hizmetler ve acil hizmetler de dahil olmak üzere bilgi ve iletişim araçları ile diğer hizmetler.

2. Taraf Devletler aşağıdakileri gerçekleştirmek için de uygun tedbirleri alacaklardır:

- (a) Kamuya açık veya kamu hizmetine sunulan tesis ve hizmetlere erişime ilişkin asgari standart ve rehber ilkelerin geliştirilmesi, duyurulması ve bunlara ilişkin uygulamaların izlenmesi;
- (b) Kamuya açık tesisleri işleten veya kamuya hizmet sunan özel girişimlerin engellilerin ulaşılabilirliğini her açıdan dikkate almalarının sağlanması;
- (c) İlgili kişilerin engellilerin karşılaştığı ulaşılabilirlik sorunlarıyla ilgili olarak eğitilmesi;
- (d) Kamuya açık binalar ve diğer tesislerde Braille alfabesi ve anlaşılması kolay nitelik taşıyan işaretlemelerin sağlanması;
- (e) Kamuya açık binalara ve tesislere erişimi kolaylaştırmak için rehberler, okuyucular ve profesyonel işaret dili tercümanları dahil çeşitli canlı yardımların ve araçların sağlanması;
- (f) Engellilerin bilgiye erişimini sağlamak için onlara uygun yollarla yardım ve destek sunulmasının teşvik edilmesi;

5 A.g.e. Leslie Kanes Weisman, “Redesigning Architectural Education” içinde J Rothschild (ed.), *Design and Feminism: Re-visioning Spaces, Places, and Everyday Things* (Rutgers University Press, 1999), 159–74. Ayrıca bkz. Eilionóir Flynn, *Disabled Justice: Access to Justice and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, (Ashgate Publishing, 2015), s. 90.

6 “Engelli kişiler” kavramı İngilizcedeki “disabled people” kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

- (g) Engellilerin İnternet dahil yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine ve sistemlerine erişiminin teşvik edilmesi;
- (h) Erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerinin tasarım, geliştirme ve dağıtım çalışmalarının ilk aşamadan başlayarak teşvik edilmesi ve böylece bu teknoloji ve sistemlere engelliler tarafından asgari maliyetle erişilebilmesinin sağlanması.”⁷

Söz konusu maddeye ilişkin 2 no.lu Genel Yorum’da da erişilebilirlik konusuna ilişkin detaylı kriterler ortaya konmuştur. Yorum’un 37. maddesi adalete erişim konusunu ele almaktadır:

37. Hukuki yaptırım birimleri ve adliyelerin olduğu binalar ya da bu merkezlerin sağladığı servis, bilgi ve iletişim hizmetleri engelli bireyler için fiziksel olarak erişilebilir (Mad. 13) olmadığı sürece adalete etkili bir erişim sağlanamaz. Güvenli yerler, destek servisleri ve işlemleri, özellikle kadınlar ve çocuklar olmak üzere, engelli bireylerin şiddetten, sömürüden ve istismardan etkili bir şekilde korunabilmeleri için erişilebilir olmalıdır. Çevrenin, ulaşım araçlarının, bilgi, iletişim ve servislerin erişilebilir olması engelli bireylerin yerel topluma dâhil olmalarının ve bağımsız yaşamlarının (Mad. 19) ön koşuludur.⁸

“Engelli Kişilerin Adalete Erişimine Dair Uluslararası İlkeler ve Öneriler”in 2’nci ilkesine göre “*Engelli kişilerin ayrımcılığa uğramadan adalete eşit erişimini sağlamak için tesisler ve hizmetler evrensel olarak erişilebilir olmalıdır.*” Bu ilkeye rehberlik eden açıklamalara baktığımızda şu belirlemenin yapıldığını görmekteyiz:

“(21) Adalete eşit erişimi ve ayrımcılık yapılmamasını güvence altına almak için Devletler, asgari olarak aşağıdaki adımları atarak hukuk sistemlerinde kullanılan tesis ve hizmetlerin evrensel tasarım ilkeleri temelinde inşa edilmesini, geliştirilmesini ve sunulmasını sağlamalıdır:

(...)

- (c) Adalet sisteminin evrensel tasarım ilkelerine uygun olarak engelliler için fiziksel olarak erişilebilir hale getirilmesi için yeterli mali kaynakların mevcut olmasını sağlamak.
- (d) Tesis ve hizmetlerin engellilerin mevcut fiziksel çevreye, ulaşım, bilgiye ve iletişime erişimini sağlayamadığı durumlarda usule ilişkin kolaylıkların sağlanmasını garanti altına almak.”

Anlaşılabileceği üzere söz konusu hükümler adalet mekanizması lehine çalışan ve adalet hizmeti sunan kurumların kentsel ve olağan mimarisi ile binaların ve bu yapıların kendi içindeki organizasyonunu engellileri gözeterek biçimde düzenlenmesini zorunlu kılar. Böyle bir tasarımda farklı engel gruplarının mutlaka hesaba katılması; dahası, kamu hizmetlerinin uyarlanması veya tasarlanmasına karar verilirken engellilere danışılması ve çeşitli engel türlerine sahip kişilerin, hizmeti kendileri için neyin erişilebilir kılacağına ilişkin görüşlerini sağlayabilecek temsilci kuruluşlar aracılığıyla aktif olarak dahil edilmesi gerekir. Bu katılım gerekliliği, daha önceden bu genel tasarım yapılmış olsun veya olmasın, somut bir olayda koşulların adalete erişilebilir hâle getirilmesi gerektiği durumlarda da geçerlidir. Bunun en az iki nedeni vardır:

Birincisi; gerekli tasarım, engellilik durumuna göre değişebileceği gibi; bir engelli için gerekli olan koşul, diğer bir engellinin engelini arttırabilir. Örneğin, görme engelli bir kişi daha fazla aydınlatmaya gereksinim duyarken; fazla aydınlatma, engeli nedeniyle parlak ışığa karşı aşırı hassas olan bir kişi için ek bir engele neden olabilir. Hâl böyleyken, farklı ve birbiriyle çelişebilecek erişilebilirlik gereksinimlerinin hassas bir tartımla dengelenmesi sürecinde engellilerin taleplerinin dikkate alınması gerekir.

7 Burada resmî çeviri kullanılmıştır. Bkz. Resmî Gazete, S. 27288, T. 14.07.2009.

8 Yorumun Türkçe çevirisi için bkz. https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=295 (Erişim tarihi:18.12.2023).

9 BM tarafından yayımlanan bu metnin Türkçe çevirisi için bkz. https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2020/10/ESHID_Adalete_Erisim_Klavuz_pdf_20201027.pdf (Erişim tarihi: 18.12.2023).

İkincisi, engeli en iyi bilen kişi, engellinin kendisidir. Yetkililer, aşına oldukları engellere karşı hızlı çözüm bulabilirler fakat bu her zaman için böyle olmaz. Örneğin, yürüme engelli biri için yapılabilecekler, yetkililerce aşağı yukarı bilinir. Ne var ki otizmli biri açısından duruşma salonunun duyuşsal alanı, aydınlatması ve düzeniyle ilgili durum vb. için atılması gereken adımlar aynı açıklıkta sayılmayabilir. Bu kişi, bir dizi talepte bulunabilir ve mahkemeler bu talepleri nasıl karşılayacaklarına, tekerlekli sandalye kullanan kişilerde olduğu kadar aşına olamayabilir. Dolayısıyla erişim engelinin kaldırılması yöntemi belirlenirken engelli muhabata merkezi bir rol verilmesi gerekir.

Dolayısıyla yargısal süreçlerde yetkililerin, adalete erişim için gerekli olan tedbirin ne olacağını öncelikle engelliye sorması ve bunu gözeterek uyarlama yapması gerektiği kanısındayız.

Dünyadan İyi Örnekler

Burada ifade edilenler, evrensel tasarımı, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu tüm taraf devletlere bir bakıma zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, son yıllarda karşılaştırmalı anayasa hukukunda kimi içtihatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Esin kaynağı olabilecek bu iyi örneklerden Güney Afrika Cumhuriyeti’nde tekerlekli sandalye kullanmakta olan bir avukat, bir dava için hazır bulunduğu adliye merdivenlerinden aşağı tekerlekli iskemleyle indirilmek zorunda bırakıldığına, diğer bir vakada gireceği duruşma salonuna girmesi olanaklı olmadığı için duruşmanın ertelenmiş olduğuna dikkat çekmiş ve bu durumun ayrımcılık yarattığını ileri sürmüştür. Adalet Bakanlığı ile Sosyal Hizmetler Bakanlığının bu konuda sorumlu olduğunu ileri süren avukat, bu davayı kazanmıştır.¹⁰

Benzer biçimde, Amerika Birleşik Devletleri’nde bir ceza davasında suç isnadı altındaki kişi, asansörü olmayan bir ilçe adliye binasının ikinci katına sürünerek çıkmış, takip eden duruşmada ise sürünmeyi veya memurlarca taşınmayı reddedip duruşmaya gelmediği için hakkında tutuklama kararı verilmiştir. Bu vakada Yüksek Mahkeme, kamu kurumlarının engelliler için erişilebilir hâle getirilmesi gerektiğini söyleyen kanun hükmü hilafına sürdürülen uygulamayı Anayasa’ya aykırı bulmuştur.¹¹

Bu genel açıklamalardan sonra Türkiye özelinde değerlendirme yapmak gerekirse; “evrensel tasarım” kavramı, Türk mevzuatında kanun düzeyinde yer almaz.¹² Adliye binalarının yapım süreçlerine dair mevzuatta da bu şekilde veya buna koşut bir hükmün bulunmadığını gözlemlemekteyiz. Bununla birlikte, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da erişilebilirlik kavramı “*Binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasını*” (md. 3/f) biçiminde tanımlanmış, ayrıca Türk Standardları Enstitüsünün (TSE) erişilebilirlikle ilgili standartlar yayımlayacağını öngörmüştür. Söz konusu Kanun’un geçici md. 3/6 hükmünde ise denetimin kim tarafından yapılacağı ortaya konmuştur:

“(...) erişilebilirlik standartlarının ve yükümlülüklerinin uygulanmasının izlenmesi ve denetimi her ilde Aile ve Sosyal Politikalar; Bilim, Sanayi ve Teknoloji; İçişleri; Çevre ve Şehircilik; Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlıkları ile engelliler ile ilgili konfederasyonların temsilcilerinden oluşan komisyon tarafından yapılır. İhtiyaç halinde birden fazla komisyon kurulabilir.”

Engelliler Hakkında Kanun uyarınca çıkarılan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği’nde komisyonun, Türk Standardları Enstitüsünün erişilebilirlikle ilgili yayınladığı TS 9111, TS 12576, TS 12460, TS ISO 23599, TS 13536, TS 23600 ve diğer standartlarının uygulanmasını izleyeceği ve denetle-

10 Stephanie Ortoleva, “Inaccessible Justice: Human Rights, Persons with Disabilities and the Legal System”, *ILSA Journal of International and Comparative Law*, S. 17, 2011, s. 305–306.

11 *Tennessee v Lane*, 541 U.S. 509, 512–14 (2004), § 7.

12 Bu konudaki istisna, Süleyman Demirel Üniversitesi Engelliler Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği’nde yer alan “*Engelli bireylerin akademik, bilimsel, eğitsel, kültürel, sanatsal, sportif, sosyal, ekonomik ve mesleki alanlarda, evrensel tasarım ilkesi çerçevesinde erişilebilir bir biçimde kendilerini geliştirmelerini sağlamak için gerekli çalışmaları yapmak*.” hükmüdür.

yeceği öngörülmüştür.¹³ Fakat uygulamada bu denetimin gerekleri bir türlü yerine getirilmemektedir. Bunun nedeni Kanun’un söz konusu denetim süreçlerine dönük uyarlamayı bir geçiş sürecine bağlaması fakat bu zamansal sınırın sürekli olarak genişletilmesidir. Öyle ki geçiş sürecinin tamamlanması için öngörülen süre 2012 yılında “iki yıl” iken, 2020 yılında “üç yıl”a, 2021 yılında “dört yıl”a ve nihayet 2022 yılında “sekiz yıl”a çıkarılmıştır. 2022 yılındaki son hâli “Denetim sonucunda ilgili belediye ve kamu kurum ve kuruluşları ile umuma açık hizmet veren her türlü yapıların ve açık alanların malikleri ile toplu taşıma araçlarının sahiplerine eksikleri tamamlaması için birinci fıkrada belirtilen sürenin bitiminden itibaren **sekiz yılı** geçmemek üzere ek süre verilebilir.” biçiminde olan bu düzenleme nihayet Anayasa Mahkemesi tarafından, şu gerekçeyle Anayasa’ya aykırı bulunmuştur:

“Kanun’un anılan maddelerinde umuma açık hizmet veren her türlü yapılar ve açık alanlar ile toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun hâle getirilmesi için öngörülen sürenin devamlı uzatılmasının engellilerin toplum içinde yer almaları, iş gücüne katılmaları ve bireysel olarak yaşayabilmeleri imkânını olumsuz etkileyeceği açıktır.

Bunun yanı sıra Kanun’da umuma açık hizmet veren her türlü yapılar ve açık alanlar ile toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun hâle getirilip getirilmediğinin denetlenmesi amacıyla bir komisyon kurulması öngörülmüş ve ayrıca Kanun’un geçici 4. maddesinde sürenin bitiminden itibaren öngörülen yükümlülüklerini yerine getirmediği denetim komisyonlarınca tespit edilenler hakkında idari para cezasının uygulanacağı hükme bağlanmıştır. Ancak söz konusu alanların ve toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun hâle getirilmesi için öngörülen sürenin devamlı uzatılması Kanun’da öngörülen denetim mekanizmasını işlevsiz hâle getireceği gibi Kanun’un öngördüğü yükümlülükler uymayanlar hakkında idari yaptırım uygulanması imkânını da ortadan kaldırmaktadır. Süre uzatımının devamlılık kazanması ise söz konusu alanları ve toplu taşıma araçlarını engellilerin erişebilirliğine uygun hâle getirilmesi yükümlülüğü bulunanların yükümlülüklerini yerine getirme hususunda istekli davranmamasına yol açacak niteliktedir.

Öte yandan umuma açık hizmet veren her türlü yapılar ve açık alanlar ile toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun duruma getirilmesinin ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk kişilerine aşırı külfet yüklemeyeceği, söz konusu yapılar, alanlar ve toplu taşıma araçları üzerinde gerçekleştirilecek bir takım ufak tadilat ve tamirat ile yapılacak bazı eklemelerle söz konusu yapılar, alanlar ve toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun duruma getirilmesinin mümkün olduğu açıktır.

Buna göre Kanun’un yayımlandığı tarih de dikkate alındığında geçen süre içinde her türlü yapılar ve açık alanlar ile toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilirliğine uygun duruma getirilmesi amacıyla gerekli iş ve işlemlerin yapılması için öngörülen sürenin dört yıl daha uzatılmasının maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirmesi hakkı bağlamında devlete yüklenen engellilerin korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alma şeklindeki pozitif yükümlülüğe aykırı olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴

Bu karar uyarınca uyarlamanın yapılması için artık bir bahane kalmamıştır. Buna karşılık Cumhurbaşkanlığı tarafından yayımlanan Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025), süreci fiilen iki yıl uzatmış gibidir. “Kolluk binaları dâhil olmak üzere adalet mekanizması içerisindeki bütün mekânların erişilebilirlik düzeyinin tespitine yönelik çalışma yapılacaktır. (...) Yapılan tespitler için keşif bedelleri hesaplanacak ve ödenek sağlanacaktır. (...) Kolluk binaları dâhil olmak üzere adalet mekanizması içe-

13 Yönetmelik’in md. 5/1 hükmüne göre: “Komisyon, vali veya görevlendireceği vali yardımcısı başkanlığında il müdürü, Kanunun geçici 3 üncü maddesinde belirtilen Bakanlıkların taşra teşkilatında görevli tercihen mimar, mühendis, şehir plancısı, peyzaj mimarı veya inşaat teknikerlerinden birer asil ve birer yedek üye ile toplam dört kişiyi geçmeyecek şekilde, engellilerle ilgili konfederasyonların farklı engel gruplarını temsil eden, o ilde mukim tercihen engelli bireylerden ikişer asil ve ikişer yedek üyeden teşekkül eder.” Çoğunluğu yürütme erkinden oluşan bu kompozisyonda engelli katılımının tali ve düşük kalması eleştiriye açıktır.

14 AYM, E.2022/110, K.2023/115, 22/06/2023, § 59-61.

risindeki bütün mekânların erişilebilirlik standartlarına uygun şekilde düzenlemeleri yapılacaktır.”¹⁵ şeklinde hükümler içeren bu plan, atılacak adımları net bir takvime bağlamış değildir.

Öte yandan, Kamu İhale Kanunu ile Kamu Binaları Standartları Rehberi’nde¹⁶ bu yönde bir kaydın bulunmadığı da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla mevcut karakol ve adliyelerde engellilerin erişimi-ne uygunluk denetimi gereken şekilde yapılmadığı gibi, yeni inşa edilen yapılarda da söz konusu standartların uygulanmasında esneklik marjı varlığını korumaktadır.

Son olarak rapor kapsamında incelenen pilot illerdeki durumun evrensel tasarıma uyumluluğuna ilişkin 2021-2023 yılları arasındaki verileri paylaşmakta yarar vardır. Rapor kapsamındaki illerden Ankara Merkez Adliyesi ve mülhakat adliyeleri ile ilgili elde edilen veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır¹⁷:

Ankara Adliyeleri	Engelli Rampası	Asansör	Görme Engelliler İçin Sarı Şerit	Engelli WC
Merkez Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Mevcut
Bala Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Gölbaşı Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok ¹⁸	Bilgi yok
Kalecik Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Çubuk Adliyesi ¹⁹	-	-	-	-
Akyurt Adliyesi ²⁰	-	-	-	-
Polatlı adliyesi ²¹	-	-	-	-
Elmadağ Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Mevcut	Mevcut
Haymana Adliyesi	Mevcut	Mevcut	Mevcut	Bilgi yok

Ankara Batı Adliyesi ve mülhakat adliyeleri ile ilgili veriler de aşağıdaki gibidir²²:

Ankara Batı Adliyeleri	Engelli Rampası	Asansör	Görme Engelliler İçin Sarı Şerit	Engelli WC
Merkez (Batı) Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Mevcut	Mevcut
Kahramankazan Adliyesi ²³	-	-	-	-
Nallıhan Adliyesi ²⁴	Yok	Yok	Yok	Yok
Kızılcahamam Adliyesi	Mevcut	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok
Beypazarı Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Mevcut

15 Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025), s. 50. Metne ulaşmak için bkz. <https://www.aile.gov.tr/media/133056/engelli-haklari-ulusal-eylem-planı-23-25.pdf>

16 Kamu Binaları Standartları Rehberi için bkz. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/turkce/faaliyetler/kamu-hizm.binalari-duzenlenmis-metin-11.9.2018-20180919104813.pdf> (Erişim tarihi: 18/12/2023).

17 Bilgiler, Ankara Adli Yargı İlk Derece Mahkemesi Adalet Komisyonu 2023 Yılı Faaliyet Raporundan edinilmiştir.

18 2022 yılı faaliyet raporunda görme engelliler için hissedilebilir yüzey uygulaması olduğundan bahsedilmiş ancak 2023 yılı faaliyet raporunda buna ilişkin bir veriye yer verilmemiştir.

19 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait faaliyet raporlarında Engellilere Yönelik Önlemler başlığının altında sadece “alınmıştır.” şeklinde bir ibare kullanılmıştır. Önlemlerin içeriğinin belirtilmemesi sebebiyle tabloya herhangi bir veri girişi yapılmamıştır.

20 2023 yılına ait faaliyet raporunda Engellilere Yönelik Önlemler başlığının altında herhangi bir veri bulunmamaktadır. 2021 ve 2022 yılına ait faaliyet raporlarında ise engelli rampasının ve görme engelliler için sarı şeritin olduğu, asansörün bulunmadığı belirtilmiş ve engelli WC’ye ilişkin bir bilginin olmadığı görülmüştür.

21 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait faaliyet raporlarında Engellilere Yönelik Önlemler başlığının altına sadece “Var x” şeklinde bir ibare kullanılmıştır. Önlemlerin içeriği belirtilmediği için tabloya herhangi bir veri girişi yapılmamıştır.

22 Bilgiler Ankara Batı Adliyesi 2022 Yılı Faaliyet Raporundan edinilmiştir.

23 2021 ve 2022 yıllarına ait faaliyet raporlarında Engellilere Yönelik Önlemler başlığı altında “Engellilere yönelik önlemler alınmış, avukat ve vatandaş tarafından kullanılacak kafeterya ve bekleme odaları mevcuttur.” şeklinde ifade bulunmaktadır. Önlemlerin içeriğinin belirtilmemesi sebebiyle tabloya herhangi bir veri girişi yapılmamıştır.

24 2021 ve 2022 yıllarına ait faaliyet raporlarında Engellilere Yönelik Önlemler başlığı altında “Bina engelli kullanımına uygun değildir.” şeklinde ifade bulunmaktadır. Bu nedenle erişilebilirliği sağlayacak herhangi bir materyalin olmadığı tabloya işlenmiştir.

Antalya Adliyesi, Korkuteli Adliyesi ve Kemer Adliyesine ilişkin veriler de aşağıdaki gibidir²⁵:

Antalya Adliyeleri	Engelli Rampası	Asansör	Görme Engelliler İçin Sarı Şerit	Engelli WC
Merkez Adliyesi	Mevcut	Mevcut	Mevcut	Mevcut
Korkuteli Adliyesi	Bilgi yok	Mevcut	Bilgi yok	Mevcut
Kemer Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok

Diyarbakır Adliyesi ve mülhakat adliyeleri ile ilgili veriler de aşağıdaki gibidir²⁶. Ayrıca Diyarbakır ilindeki adliyelere ilişkin verilerde bazı adliyelerin(Bismil ve Çınar Adliyeleri) erişilebilirlik belgesi almış olduğu belirtilmiştir. Bu belgeleri alan adliyeler için raporda kullandığımız 4 verinin de mevcut olduğu kabul edilecektir:

Diyarbakır Adliyeleri	Engelli Rampası	Asansör	Görme Engelliler İçin Sarı Şerit	Engelli WC
Merkez Adliyesi	Mevcut	Mevcut	Mevcut	Bilgi yok
Bismil Adliyesi	Mevcut	Mevcut	Mevcut	Mevcut
Çermik Adliyesi ²⁷	-	-	-	-
Çınar Adliyesi	Mevcut	Mevcut	Mevcut	Mevcut
Çüngüş Adliyesi ²⁸	Yok	Yok	Yok	Yok
Dicle Adliyesi ²⁹	-	-	-	-
Eğil Adliyesi ³⁰	Yok	Yok	Yok	Yok
Ergani Adliyesi ³¹	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Hani Adliyesi	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Hazro Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Kulp Adliyesi ³²	Yok	Yok	Yok	Yok
Lice Adliyesi	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Silvan Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok

25 Bu bilgiler Antalya Adalet Komisyonu 2023 Yılı Faaliyet Raporundan edinilmiştir.

26 Bilgiler Diyarbakır Adli Yargı İlk Derece Mahkemesi Adalet Komisyonu Başkanlığı 2023 Yılı Faaliyet Raporundan edinilmiştir.

27 Engellilere Yönelik Önlemler başlığı altında 2021 yılı faaliyet raporunda herhangi bir bilgi yer almazken; 2022 ve 2023 yıllarına ait faaliyet raporlarında ise “Alınmıştır.” şeklinde ifade bulunmaktadır. Önlemlerin içeriğinin belirtilmemesi sebebiyle tabloya herhangi bir veri girişi yapılmamıştır.

28 2023 yılına ait faaliyet raporunda Engellilere Yönelik Önlemler başlığı altında “Yok” şeklinde ifade bulunmaktadır. Bu nedenle erişilebilirliği sağlayacak herhangi bir materyalin olmadığı tabloya işlenmiştir.

29 2021,2022 ve 2023 yıllarına ait faaliyet raporlarında Engellilere Yönelik Önlemler başlığı altında “Alınmıştır.” şeklinde ifade bulunmaktadır. Önlemlerin içeriğinin belirtilmemesi sebebiyle tabloya herhangi bir veri girişi yapılmamıştır.

30 2023 yılına ait Faaliyet raporunda Engellilere Yönelik Önlemler başlığı altında “Yok” şeklinde ifade bulunmaktadır. Bu nedenle erişilebilirliği sağlayacak herhangi bir materyalin olmadığı tabloya işlenmiştir.

31 2023 faaliyet raporunda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte 2021 ve 2022 faaliyet raporlarında engelli WC’nin ve engelli rampasının olduğu belirtilmiştir.

32 2023 yılına ait faaliyet raporunda Engellilere Yönelik Önlemler başlığı altında “Yok” şeklinde ifade bulunmaktadır. Bu nedenle erişilebilirliği sağlayacak herhangi bir materyalin olmadığı tabloya işlenmiştir.

Mardin ilindeki adliyelere ilişkin edinilen bilgilere göre oluşturulan veriler aşağıdaki tabloda mevcuttur³³:

Mardin Adliyeleri	Engelli Rampası	Asansör	Görme Engelliler İçin Sarı Şerit	Engelli WC
Merkez Adliyesi	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Kızıltepe Adliyesi ³⁴	-	-	-	-
Nusaybin Adliyesi	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Derik Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Mazıdağı Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Mevcut
Ömerli Adliyesi	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok
Savur Adliyesi	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok	Bilgi yok

Bölge Adliye Mahkemeleri (BAM) binalarında engellilere yönelik erişilebilirlik önlemlerinin alınmasında görece daha iyi bir tablo çıkmaktadır:

Bölge Adliye Mahkemeleri(BAM)	Engelli Rampası	Asansör	Görme Engelliler İçin Sarı Şerit	Engelli WC
Adana BAM ³⁴	Mevcut	Mevcut	Mevcut	Mevcut
Ankara BAM ³⁵	Mevcut	Bilgi yok	Bilgi yok	Mevcut
Antalya BAM ³⁶	Mevcut	Mevcut	Mevcut	Mevcut
Diyarbakır BAM ³⁷	-	-	-	-

Yukarıda yer verdiğimiz kriterler daha en başta adliye binalarına erişimle ilgili sorunlardır. Erişilebilirlik belgesi alan adliyelere ilişkin güncel, toplu bir belgeye ulaşamamıştır. Adliyelerin faaliyet raporlarındaki bilgilerle oluşturulan tabloda merkez adliyelerinde sorunun çözümüne yönelik girişimlerin mevcut olduğu ancak merkezden uzaklaştıkça erişilebilirlik sorunlarının artabildiği görülmektedir.

B. Yaşlılar

Adalet erişiminde fiziksel engelle karşılaşan bir diğer kategori de yaşlılardır. Yaşlılar, başlıca uluslararası insan hakları metinlerinde münhasıran koruma kategorisi içinde yer almasa da insanlığın içinde bulunduğu demografik dönüşüm süreci uyarınca yaşlıların başta bakım ve sağlık olmak üzere topluma katılım, güvenlik, yaşam boyu öğrenme gibi gereksinimlerinin karşılanması sorununun insan hakları bağlamında değerlendirilmesi gerektiği kabulü yaygınlaşmıştır. Nitekim BM Genel Kurulu’nun 2010 yılında “Yaşlanma Açık Uçlu Çalışma Grubu” kurduğunu ve bu çalışma grubunun konuya özel çalışmalarını hızlandırdığı gözlemlenmektedir.³⁸

Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla 8 milyonu aşan (65 yaş üstü) yaşlı nüfus, toplam nüfusa oranla yak-

33 Bilgiler Mardin Adliyesi 2023 Yılı Faaliyet Raporundan edinilmiştir.

34 Adana BAM 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

35 Ankara BAM 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

36 Antalya BAM 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

37 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait faaliyet raporlarında Engellilere Yönelik Önlemler başlığı altında “Var” şeklinde ifade bulunmaktadır. Önlemlerin içeriği belirtilmediği için tabloya herhangi bir veri girişi yapılmamıştır.

38 21 Aralık 2010 tarihli 65/182 sayılı kararla kurulan grup, bugüne değin on iki farklı toplantı yapmıştır.

laşık %10’a yaklaşmıştır.³⁹ Yaşlı kişilerin fiziksel erişim sorunları, özellikle yürüme engelli kişilerin durumuyla kesişmektedir. Bu “kesişimsellik” uyarınca engellilere dönük belirlemeler bir ölçüde yaşlılar için de geçerli olmaktadır.⁴⁰

Bu başlık altındaki dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının kesiştiği bazı çözümler mevcuttur. Bunlardan birisi de danışma masalarıdır. Danışma masaları hukuki ve teknolojik okuryazarlığı düşük yaşlılar, engelliler ve dilsel sorunlardan dolayı yabancılar için önemli bir adalete erişim kolaylaştırıcısıdır. Doğrusu bu masalar, adliye deneyimi olmayan diğer tüm vatandaşlar için de oldukça faydalıdır. Bu kesişen ihtiyaç bağlamında bu konu şimdilik yaşlılar başlığında incelenmiştir. Ne var ki danışma masası uygulaması ülke genelinde yaygınlaşmamıştır. Örneğin Mardin ilinin merkez adliyesinde danışma masası bulunurken; Kızıltepe, Nusaybin ve Mazıdağı ilçe adliyelerinde bulunmamaktadır. Derik, Ömerli ve Savur ilçe adliyelerinde ise uygulamaya dair bilgi mevcut değildir.⁴¹ Diyarbakır ilinin merkez adliyesinde danışma masası bulunurken; Bismil, Çermik, Çüngüş, Hani, Hazro, Kulp ve Silvan ilçe adliyelerinde bulunmamaktadır. Çınar, Dicle, Eğil ve Lice ilçe adliyelerinde ise uygulamaya dair bilgi mevcut değildir. Ergani ilçe adliyesinde ise danışma masasının olduğu ama burada çalışan bir personelin olmadığı görülmektedir.⁴² Ankara ilinin merkez adliyesinde ve Haymana ilçe adliyesinde danışma masası bulunurken; Bala, Gölbaşı, Kalecik, Akyurt ve Elmadağ ilçe adliyelerinde bulunmamaktadır. Çubuk ve Polatlı ilçe adliyelerinde ise danışma masasının olduğu ama burada çalışan bir personelin olmadığı görülmektedir.⁴³ Ankara Batı merkez adliyesinde danışma masası bulunurken; Kahramankazan, Nallıhan ve Kızılcahamam ilçe adliyelerinde bulunmamaktadır. Beypazarı Adliyesinde ise danışma masasının olduğu ama burada çalışan bir personelin olmadığı görülmektedir.⁴⁴ Antalya ilinin merkez adliyesinde danışma masası bulunurken; Korkuteli ve Kemer ilçe adliyelerinde bulunmamaktadır.⁴⁵ Görüldüğü üzere adliyelerdeki erişilebilirlik tedbirlerinin tamamında olduğu gibi taşra teşkilatı içerisinde de bir dengesizlik mevcuttur. Oysa danışma masalarının olması, dil bilmeyen yabancıların; zorluk çeken engelli ve yaşlıların; hukuki destek alamayan yoksulların hayatlarını kolaylaştırabilecek ortak ve görmezden gelinemeyecek bir tedbir olarak öne çıkmaktadır.

C. Kadınlar

Yargıya fiziksel erişim sorununun mağduru sayılabilecek bir diğer kesim kadınlardır.⁴⁶ Kadınlar açısından bu sorun, genellikle üç biçimde tezahür edebilmektedir:

Birinci sorun, adli makamların bulunduğu coğrafi konumla ilgilidir. Bu makamların, kadınların tacize uğrayabileceği türden mekânsal konumu, adalete erişimin önünde bir engele dönüşebilir. Örneğin bir adli makamın kentin yeterince aydınlık ve tekin olmayan bölgesinde konumlanmış olması bir kadının tek başına ulaşmasında caydırıcı etki yaratabilir. Benzer durum, kırsalda yaşayan bir kadının uzak bir adli makama erişiminde de geçerli olabilir.⁴⁷ Üstelik bu durumda kültürel kodların da bir başka basınç yarattığı akılda tutulmalıdır. Böylesi durumlarda ekonomik yeterlilik ve kamusal ulaşım erişimde erkeklere nazaran daha dezavantajlı olan kadınlara ücretsiz ulaşım desteği sunulması hayli önem taşır.

39 Veriler için bkz. <https://data.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 18.12.2023).

40 Allan S. Gutterman, Older Persons’ Right to Access Justice, Ageism Project, 2021.

41 Mardin Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

42 Diyarbakır Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

43 Ankara Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

44 Ankara Batı Adliyesi 2022 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

45 Antalya Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

46 Bu coğrafi erişilebilirlik sorunu konusunda örneğin bkz. Teresa Marchiori, Framework for Measuring Access to Justice including Specific Challenges Facing Women, (UN Women Press, 2016), s. 78.

47 Türkiye özelinde bunu doğrulayan veriler için bkz. Gülriz Uygur ve Eileen Skinnider, Türkiye’de Kadınların Adalete ve Adli Yardıma Erişimine İlişkin Engelleri Anlamak, (CoE, 2022), s. 49.

İkinci sorun, küçüklerin çoğunlukla sadece anneye bağımlı kılınmış olmasından ileri gelir. Çocuğunun veya çocuklarının bakımını tek başına üstlenmek zorunda bırakılan kadının adli işlemlerin yerine getirilmesi sırasında çocuklarını bırakabileceği uygun bir mekânın (kreş vb.) bulunmaması, ayrıca bebeğini emzirebileceği veya bebeğinin altını temizleyebileceği uygun ortamların bulunmaması yargıya erişim sürecinde fiziksel bazı güçlüklerle neden olabilecektir.

Üçüncü sorun, adli makamların mimari yapısının, özellikle fiziksel şiddet mağduru olan kadınların korunmasına olanak sağlayacak biçimde tasarlanmamış olmasıdır. Karakolda veya adliyede, şiddet eyleminin failiyle karşılaşacak veya karşılaşma olasılığı bulunan kadının, kaçınmacı bir tutuma girişmesi pek olasıdır. Bu nedenle devletin yükümlülüğü, mimari tasarımı toplumsal cinsiyet temelli böylesi sorunları gidermeye uygun hâle getirmektir. Bu bakımdan adli makamların dizaynında örneğin hayatta kalan kadınların güvenli şekilde binaya girip çıkabilmesi için (i) binanın karşıt taraflarında en az iki giriş/çıkışın bulunması, (ii) kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet vakalarının tarafları için ayrı bekleme odaları ile (iii) merkezi konumda tuvalet tesislerinin mevcut olması ve (iv) binaya silahla girmeyi engelleyecek güvenlik görevlileri ve dedektörlerin mevcudiyeti önem taşır.⁴⁸ İmar mevzuatında ve engelli haklarının ötesinde “erişilebilirlik” konusuna ilişkin düzenlemelerde bu konuda yeterli hüküm yoktur.

Konuyla ilgili Bakanlık raporlarında gözlemlenebilen ve etkili bir şekilde arttırılmasını temenni ettiğimiz bazı eğitimler vardır. Ancak ne yazık ki aşağıda verilen sayılar Adalet Bakanlığı teşkilatında görev alan memur sayısı dikkate alındığında çok da yeterli görülemeyecektir. Buna ek olarak eğitimlere katılan personelin taşra teşkilatına nasıl dağıldığı ve daha sonra bu eğitimlerinin yenilenmesi ve geliştirilmesi için neler yapıldığı belirtilmemiştir. Doğrusu eğitim alan personelin yalnızca belirli projelerin iş paketlerinin yerine getirilmesinden ibaret kalmaması ve bunların uzun süreli eğitim yatırımlarıyla tam anlamıyla uzmana dönüşmesi teşvik⁴⁹ ve takip edilmelidir. Raporda sözü edilen eğitimler şunlardır:

Kadına Yönelik Şiddet Mağdurları İçin Kamu Hizmetlerine Erişimin ve Başvuru Kaynaklarının Geliştirilmesi Projesi kapsamında 9-24 Aralık 2021 tarihleri arasında 3 grup halinde Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinde bilgilendirme ve yönlendirme bürosunda görev yapan 140 personele hizmet içi eğitim verilmiştir.

“Kadınların Adalete Erişiminin Güçlendirilmesi Projesi” kapsamında 2022 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında toplam 7 deneyim paylaşımı çalıştay düzenlenmiş olup 6284 sayılı Kanun kapsamında tedbir kararı vermekle görevli tedbir mahkemesi (aile mahkemesi) hâkimleri ile aile içi ve kadına karşı şiddet suçları soruşturma bürosunda görev yapan Cumhuriyet Savcılarına ve Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinde görev yapan 306 uzmana hizmet içi eğitim verilmiştir.⁵⁰

D. LGBTİ+’lar

Yargıya fiziksel erişim sorunu bağlamında önem çeken bir diğer kategoriye LGBTİ+’lar oluşturmaktadır. Bu noktada sorun, bir önceki başlıkta “kadınlar” özelinde ifade edilen sorunlarla koşuttur. Fakat buna ek olarak, bu kişilerin tutulma koşulları bağlamında ek bazı sorunların ortaya çıkabileceğini kaydetmek gerekir. Özellikle gözaltı ve tutuklama tedbirleri uygulandığında, LGBTİ+’ların heteroseksüellerle bir arada tutulmasına bağlı sorunlar, diğer pek çok şeyin yanı sıra, bir mimari tasarım sorunu olabilir. Bu sorun İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin 2012 yılında verdiği *X v. Türkiye* kararında gündeme gelmiştir.⁵¹ Bu olayda eşcinsel olan başvuru tutuklu bulunduğu Buca

48 Cheryl Thomas/laure Young ve Mary Ellingen, “Working with the Justice Sector to End Violence against Women and Girls”, UN Women, s. 109. Erişim için bkz. <https://t.ly/WrBtR> (Erişim tarihi:18/12/2023).

49 Teşvik yeni ve özgün bir kadro ihdası olabileceği gibi eğitimlere katılma ve daha uzun süreli bir eğitim programına katılma ek bir ödeneğe bağlanabilir.

50 Adalet Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2023, Ankara, s. 68.

51 *X/Türkiye*, ECtHR, 24626/09, 09.10.2012.

Cezaevi’nde iken, kendisinin eşcinsel olduğunu öğrenen diğer tutukluların tacizine maruz kalmış ve durumu cezaevi yönetimine ilettiğinde ise disiplin suçu işleyenlerin veya çocuklara yönelik cinsel suçlar işledikleri iddiasıyla tutulanların bulunduğu bir hücreye geçirilmiştir. Kimseyle görüştürülmeksizin, diğer tutuklulara tanınan hiçbir haktan yararlandırılmaksızın, 3 ay boyunca havalandırmaya çıkarılmaksızın, güneş ışığının bile girmediği bir hücreye kapatılmış, diğer tutuklulara tanınan haklardan yararlandırılması için gerekli tedbirlerin alınmasını talep eden başvurucunun talebi kabul edilmemiştir. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi bu olayda başvurucunun tutulma koşullarının sadece insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağını ihlal ettiğini söylemekle yetinmemiş, “bu tedbirin uygulanmasının temel nedeni başvuranın cinsel yönelimi” olduğu için uygulamanın ayrımcılık yasağını ihlal ettiğini de kabul etmiştir.⁵²

Bu konuda uygun tasarım ve benzer sorunların çözümüne dönük yeterli mevzuat hâlâ mevcut değildir.

E. Çocuklar

Çocukların adalete erişimi, adli makamların “çocuk dostu” (*child-friendly*) bir mimariye sahip olmasını da gerektirir.⁵³ Uluslararası insan hakları hukukunun başlıca varsayımı, çocukların “suçlu” olmaktan ziyade “suça sürüklenmiş” olduklarıdır. Bu bağlamda cezalandırmadan ziyade ıslah ve topluma kazandırma ereği, çocuklar bakımından çok daha ön plandadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin md. 3/1 hükmünde ortaya konduğu üzere “*Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir.*” Bu durum, adli makamların tasarımında da çocuğun yüksek yararının gözetilmesini zorunlu kılar. Bu yüksek yarar, mümkünse çocuk karakolları ile çocuk adliyelerinin yetişkinlere yönelik komplekslerden ayrı bina edilmelerini gerektirir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda da çocuğa özgü hassasiyetlerin ön plana çıkması lazım gelir. BM Çocuk Hakları Komitesi’nin 24 no.lu Genel Yorum’unda ifade ettiği gibi:

“Çocuklar fiziksel ve psikolojik gelişimleri bakımından yetişkinlerden farklıdır. Bu farklılıklar, daha az kusurluluğun tanınması için ve de farklılaştırılmış ve bireyselleştirilmiş yaklaşım gerektiren ayrı bir sistem için temel teşkil etmektedir.”⁵⁴

Bu gerçekten hareketle çocuklarla ilgili yargısal mekânların dış tasarımları güvenli, çocukları rahat hissettirecek ve yaşına, eğitim veya olgunluk düzeyine bakılmaksızın kolaylıkla erişilebilir biçimde olmalıdır.

İç Tasarım-. İç tasarım konusunda da durum benzerdir ve başta mobilyalar olmak üzere bu iç mimarinin çocuklara uygun hâle getirilmesi önem taşır. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin *V. v. Birleşik Krallık* kararında ortaya koyduğu üzere:

“(...) Bir suçla itham edilen bir çocuğa, yaşının, olgunluk düzeyinin, entelektüel ve duygusal kapasitelerinin tam olarak dikkate alındığı bir şekilde davranılması ve çocuğun yargılamayı anlama ve yargılamaya katılma yeteneğini geliştirecek adımların atılması gerekmektedir. (...) Bundan çıkartılacak sonuç şudur ki; medyanın ve kamuoyunun yüksek düzeyde ilgisini çeken, ağır bir suçla itham edilen küçük bir çocuk söz konusu olduğunda duruşmayı, çocuğun korkutulma ve ket vurulma duygularını mümkün olduğunca azaltacak şekilde yürütmek gerekir.”⁵⁵

52 Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Serkan Cengiz, X/Türkiye Kararının Uygulanması, (İHOP Yay. 2014).

53 “Çocuk dostu mahkeme binası” kavramı için bkz. Frances Sheahan, Child-Friendly Courthouses in Turkey: Guidance on International and Regional Law, Standards and Implementation, (UNICEF, 2021).

54 “General Comment No. 24 (2019) on Children’s Rights in the Child Justice System”, CRC/C/GC/24, 18.09.2019. Bkz. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-an-recommendations/general-comment-no-24-2019-childrens-rights-child>

55 *V. v. Birleşik Krallık*, ECtHR, 24888/94, 16/12/1999, § 84-87.

İhlalle sonuçlanan söz konusu davada çocuğun, yargılama sürecinde olan biteni görebilmesi amacıyla sanık kürsüsü kaldırılmış ve yargılamayı takip etmesine dönük tedbirler alınmıştı. Fakat bu vakada kürsünün kaldırılmasının çocuğun yoğun rahatsızlık ve teşhir edilme hissiyatını arttırıcı etkisi olduğu belirlenmişti. Keza konuyla ilgili bilirkişi raporları da çocuğun yargılama sürecinin (ağlayarak, zihninden sayı sayarak veya ayakakabılarıyla oynayarak geçirdiği) üç günden sonra iyi hissetmeye başladığını çünkü duruşmayı dinlemeyi bıraktığını ortaya koymuştur.⁵⁶ Bu içtihat ile bağlantılı olarak, adli makamların tasarısının çocukların öznel durumuna özgü olması gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu bakımdan; örneğin adliyenin içinde çocukların dinlenebileceği, oynayabileceği ve “sadece çocuk olabilecekleri” güvenli bir alanı bulunması gerekir. Çocukların dikkat süresinin kısa olduğu, dolaşısıyla duruşma beklerken veya duruşma sırasındaki sürelerin tasarımında akılda tutulmalı, ayrıca sorgulama yöntemlerinde oyunlar veya boya kullanarak anlamlı etkileşim kurulabilecek imkânlar hazır tutulmalıdır.

Duruşma salonunun evrensel tasarımı da her çocuk için uygun hâle getirilmelidir. Örneğin, çocuğun içinde kaybolacağı denli büyük veya aşırı sıkışık veyahut çocuğu bunaltacak kadar küçük tasarımlar “çocuk dostu” sayılmaz. Benzer biçimde, çocukların dikkatlerinin çabuk dağıldığı hesaba katıldığında dikkat dağıtıcı faktörlerden uzak ve sade bir atmosferin sağlanması gerekir. Mesela çocuğun önüne bir kürsü konması, onun dikkatini bu kürsüye kaydırarak ve duruşmaya katılımını büyük olasılıkla güçleştirecektir. Bunlardan başka, duruşma salonunun çocuğun korkmayacağı biçimde bir görüntü sunması da önem taşır. Örneğin hâkimin oturduğu kürsünün aşırı yüksek olması çocuk nezdinde bir korkuya neden olur.⁵⁷

Güvenlik- Çocuklar özelinde bir diğer önem taşıyan nokta, mimari yapının çocuk güvenliğine uygun olmasıdır. Türkiye’nin de tarafı olduğu Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi (Lanzarote Sözleşmesi) ceza yargılamasında mağdur çocukların üçüncü kişilerden usuli olarak korunması konusunda da bazı hükümler içermektedir. Bunları gizlilik sorunu, mağdur-fail ilişkisi sorunu, mağdur-temsilci ilişkisi sorunu ve yıldırma/misillemeden koruma sorunu olarak gruplandırılabilir.⁵⁸ Bunlardan mağdur-fail ilişkisi sorunu, mağdur çocukların duruşma salonunda fiziksel olarak bulunmadan dinlenebilmesinin bir hak olarak tanınmasını gerektirir. Bu hak, diğer her şeyden önce mağdur çocuğun ruhsal durumunu korumak için önem taşır.

CMK’nın md. 236/4 hükmü “Cumhuriyet savcısı veya hâkim tarafından ifade ve beyanının özel ortamda alınması gerektiği ya da şüpheli veya sanık ile yüz yüze gelmesinde sakınca bulunduğu değerlendirilen çocuk veya mağdurların ifade ve beyanları özel ortamda uzmanlar aracılığıyla alınır.” diyerek bu konuda bir güvence getirmiştir. Öte yandan CMK md. 200 hükmü uyarınca da “Sanığın yüzüne karşı suç ortaklarından birinin veya bir tanığın gerçeği söylemeyeceğinden endişe edilirse, mahkeme, sorgu ve dinleme sırasında o sanığın mahkeme salonundan çıkarılmasına karar verebilir.” denilerek bu güvence pekiştirilmiştir. Bu hükümler, mağdur çocuğun tanık olarak dinlenebilmesi ve beyanı alınmıncaya değin sanığın duruşma salonu dışarısında bekletilmesi mümkün görünmektedir. Fakat çocuğun yetkili mercilere gelirken veya oradan ayrılırken soruşturma veya mahkeme binalarında faille karşılaşma olasılığı mevcuttur. Lanzarote Sözleşmesi bu olasılığa karşı güvenceleri bir yükümlülük kılmıştır. Bu yükümlülüğün gereği çocuklara özel bir mimari tasarımı da gerekli kılar.

Cinsel suçların ötesinde diğer tüm suçlar için geçerli olabilecek bu gereklilik, çocuk mağdurları ve tanıklarının yargısal yapılara ayrı giriş ve çıkış olanaklarına sahip olmasını, ayrıca diğer hizmet

56 Mulcahy, s. 383.

57 Sheahan, s. 5.

58 Ömer Egelî, Zihinsel Engelli Kız Çocuklarına Karşı Cinsel Şiddet İddialarını Etkili Soruşturma Yükümlülüğü, ESHİD, 2023, s. 76-77.

mekânlarının (tuvaletler dahil) ve bekleme odalarının bulunmasını zorunlu kılar.⁵⁹ Öte yandan, örneğin çocukların duruşmalarının yetişkinlere dair duruşmaların yapılmadığı günlerde gerçekleştirilmesi, kapalı yapılan duruşmalarda çevrede bu olayla doğrudan ilgili olmayan veya çocuğun yüksek yararına engel teşkil edecek birinin bulunup bulunmadığını gözetken kolluk yetkililerinin olması, çocuğun duruşmayı beklerken deşifre olmamasını sağlayacak tedbirlerin alınması, gizlilik kararı alınan dosyalarda bu gizliliği korumak için dosyanın bulunduğu dolapların kilitli tutulması vb. tedbirlere başvurulması mahremiyetten mütevellit çocuğun yüksek yararına dır.

Çocuklar, kadınlar ve LGBTİ+’ların kesiştiği mimari sorunlardan biri olarak adli görüşme odalarına da değinmek gerekir. Bu konu bir başka dezavantaj grubunun içinde de incelenebilirdi. Şimdilik bu başlıkta incelemek tercih edilmiştir. Adli görüşme odaları; ikincil mağduriyetin önlenmesi için “bekleme”, “görüşme” ve “gözlem” odalarından oluşmaktadır.⁶⁰

Adli görüşme odaları, mağdurun faille adliye koridorlarında karşılaşması halinde yaşayacağı travmaların önlenmesini ve ikincil mağduriyete karşı korunmasını sağlar. Özel dizaynları ile mağdurların kendilerini daha rahat ifade etmelerini de sağlar. Tüm bunlar dikkate alındığında adli görüşme odaları; engelliler, kadınlar, LGBTİ+’lar ve çocuklar başta olmak üzere dezavantajlı grupların kendilerini ifade etmeleri ve adalete maddi olarak da erişebilmeleri için elzemdir.

Adalet Bakanlığı da yukarıdaki hususları dikkate alarak 2017 yılından itibaren adli görüşme odaları uygulamasına geçmiştir. Bakanlık faaliyet raporlarına göre 2021 yılında 18.045⁶¹; 2022 yılında 28.136⁶²; 2023 yılında 28.679⁶³ ifade adli görüşme odalarında alınmıştır.

Bu sayılar ve artış olumludur. Ancak ne yazık ki Bakanlığın tüm teşkilatına bağlı adliyelerde adli görüşme odaları mevcut değildir. Örneğin, çalışmanın pilot illerinden Mardin ilinin Kızıltepe, Nusaybin, Derik, Mazıdağı, Ömerli ve Savur ilçe adliyelerinde adli görüşme odası mevcut değilken; merkez adliyede ise uygulamaya dair bilgi mevcut değildir⁶⁴; Ankara ilinde Akyurt, Bala ve Çubuk ilçe adliyelerinde mevcut değilken; Elmadağ, Gölbaşı, Haymana ve Kalecik ilçe adliyelerinde ise uygulamaya dair bilgi mevcut değildir.⁶⁵ Kızılcahamam ve Nallıhan ilçe adliyelerinde mevcut değilken; Kahramankazan ilçe adliyesinde ise uygulamaya dair bilgi mevcut değildir.⁶⁶ Başkent adliyelerinde bu tablo dahi bu uygulamanın, odaların olduğu yerde efektif kullanıldığını ancak buna yönelik mimari düzenlemelerde geç kalındığını göstermektedir.

Adli görüşme odalarından daha özel bir şekilde çocuk görüşme odalarına da değinmek gerekir. Bu odalar çocukların özel durumu dikkate alınarak dizayn edilmiş odalardır. 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu’nda 2021 yılında yapılan değişiklikle “çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulmasına dair işlemler” için çocuk görüştürme odaları önem kazanmıştır. Uygulamada çocukla şahsi münasebet sorunu ciddi şikayetlere konu olabilmektedir. Bu nedenle, kanımızca, çocuk görüşme odaları çocukla kişisel münasebet kurma hakkı açısından önemli bir katkı sağlayacaktır. Adalet Bakanlığı raporlarına göre, *2023 yılı sonu itibarıyla 1.998 çocuk teslimi ve 19.771 kişisel ilişki dosyası olmak üzere toplam 21.769 dosyada 151.858 işlem gerçekleştirilmiştir.*⁶⁷

Çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması ile ilgili sürekliliğini ve yaygınlaşmasını temenni ettiğimiz iyi uygulama örneği niteliğindeki eğitimlere değinmekte fayda vardır. Ancak aşağıda

59 Sheahan, s. 4.

60 Fatih Yaman, Şevval Vatansever, “Adli Görüşme Odalarının İşlevselliği Üzerine Bir Çalışma: Bursa Adliyesi”, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 31, s. 191.

61 Adalet Bakanlığı 2021 Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2022, s. 81.

62 Adalet Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2023, s. 102.

63 Adalet Bakanlığı 2023 Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2024, s. 136.

64 Mardin Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

65 Ankara Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

66 Ankara Batı Adliyesi 2022 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

67 Adalet Bakanlığı 2023 Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2024, s. 136-137.

olumlu bulduğumuz eğitim faaliyetlerine rağmen uzman pedagog sayısı istenen ölçüde olmadığı gibi, taşra teşkilatına eşit bir şekilde yayılmamıştır. Örneğin,

Mardin Merkez Adliyesinde 7, Kızıltepe Adliyesinde 5 psikolog/pedagog/sosyal çalışmacı bulunurken; 5 ilçe (Nusaybin, Derik, Mazıdağı, Ömerli, Savur) Adliyesinde bu alanda çalışan bulunmamaktadır.⁶⁸

Diyarbakır Merkez Adliyesinde 28, Lice Adliyesinde 1 psikolog/pedagog/sosyal çalışmacı bulunurken; 11 ilçe (Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kulp, Silvan) bu alanda çalışan bulunmamaktadır.⁶⁹

Ankara Merkez Adliyesinde 47 ve Polatlı Adliyesinde 6 psikolog/pedagog/sosyal çalışmacı bulunurken; Gölbaşı, Kalecik, Çubuk, Akyurt, Haymana, Bala ve Elmadağ Adliyelerinde bu alanda çalışan bulunmamaktadır.⁷⁰

Ankara Batı Adliyesinde 25 pedagog, psikolog bulunurken; Beypazarı, Nallıhan ve Kahramankazan Adliyelerinde bu alanda çalışan bulunmamaktadır. Kızılcahamam Adliyesinde ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁷¹

Antalya Merkez Adliyesinde 40 psikolog/pedagog/sosyal çalışmacı bulunurken; Kemer ve Korkuteli adliyelerinde pedagog, psikolog veya sosyal çalışmacı bulunmamaktadır.⁷²

Görüleceği üzere merkez adliyeler erişilebilirlik açısından daha avantajlı konumdadır. Elbette bu adliyelerin iş yükü ve buna paralel ayrılan bütçe, bu farkı bir nebze açıklayabilir. Ancak öyle bir tablo ortaya çıkmaktadır ki tabiri caizse bazı adliyeler “tam teşekküllü” nitelikteyken bazı adliyeler ise sınırlı sayıda personelle çalışma yürütmektedir. Şüphesiz Türkiye’deki ilçelerin merkeze uzaklığı, nüfusu, gelişmişlik farkı farklı düzeydedir. Bu durum çalışanların bu adliyelerde görev yapma tercihlerini de etkilemektedir. Ancak hakim ve Cumhuriyet savcısı gönderilebilen bir idari merkeze psikolog, pedagog ya da sosyal çalışmacı gönderilememesi bölgesel farklarla açıklanamaz. Küçük ilçelerde iş yükünün az olması kabulüyle bu ilçelere kamu yararı gereği psikolog, pedagog, sosyal çalışmacı gönderilmediği ileri sürülebilir. Ne var ki bu da o ilçeye gönderilen kamu görevlisinin başka alanlarda faaliyet göstermemesi ön kabulüne yol açar. Kamu görevlilerinin kamu yararı doğrultusunda performans göstermesi de kamu otoritelerinin görevidir. Üstelik yukarıda ortaya çıkan tabloda merkeze çok yakın ve nüfusu yüksek ilçelerde dahi istihdam sorunu olduğunu göstermektedir.

Son olarak Adalet Bakanlığı raporlarında yer alan eğitim faaliyetlerine yer vermek gerekir:

13-27 Ekim 2022 tarihleri arasında Mağdur Hakları Dairesi Başkanlığı-UNICEF işbirliği ile adliyelerde görev yapan yazı işleri müdürüne yönelik “Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulması Süreci” konusunda 2 grup halinde toplam 82 yazı işleri müdürüne⁷³;

14 Mart-16 Aralık 2022 Mağdur Hakları Dairesi Başkanlığı-UNICEF işbirliği ile adliyelerde görev yapan adli destek görevlilerine ve diğer yardımcı yargı personeline yönelik “Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulması Süreci” konusunda, 12 grup halinde toplam 297 yardımcı yargı personeline,

Çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulmasına ilişkin yürütülecek iş ve işlemlerde görev

68 Mardin Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

69 Diyarbakır Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

70 Ankara Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

71 Ankara Batı Adliyesi 2022 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

72 Antalya Adliyesi 2023 Faaliyet Raporu belgesindeki verilerden alınmıştır.

73 Adalet bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2023, Ankara, s. 68.

yapacak personele yönelik; ilk olarak uygulamaya başlayan 11 ildeki 57 adli destek görevlisi ve 27 personele, akabinde uygulamaya başlanılan adliyelerde görev alan 991 uzman, 215 yazı işleri müdürü ve 60 zabıt katibine,

6284 sayılı Kanun ile 5395 sayılı Kanun kapsamında sunulan hizmetlere ilişkin bilgiler, iletişim teknikleri ve mağdura yaklaşım gibi konularda Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinde görev yapan 140 zabıt katibine,

09 Mayıs-03 Haziran 2022 tarihleri arasında çocuk mahkemelerinde görev yapan zabıt kâtiplerine yönelik 4 grup halinde toplam 63 zabıt kâtibine, hizmet içi eğitim verilmiştir.

15 Kasım-24 Aralık 2021 tarihleri arasında Çocuk mahkemesinde görev yapan zabıt kâtiplerine yönelik 6 grup halinde toplam 112 zabıt kâtibine hizmet içi eğitim;

02 Ocak-03 Şubat 2023 tarihleri arasında Ankara Personel Eğitim Merkezinde, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinde görev yapan personele yönelik, toplam 151 personele, 8 grup halinde “Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulması” konulu hizmet içi eğitim programı ;

Cumhurbaşkanlığı Uzaktan Eğitim Kapısı Canlı Sınıf Uygulaması ile taşra teşkilatında görevli personele yönelik eğitim;

06 Mart-07 Aralık 2023 tarihleri arasında Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinde görev yapan personele yönelik, toplam 990 personele, 24 grup halinde “Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulması” konulu uzaktan hizmet içi eğitim programı gibi çeşitli eğitimler verilmiştir.

Ancak bu eğitim faaliyetlerinin beklenen etkiyi sağlaması için bu eğitimlerin neticesinde bir uzmanlık oluşturacak şekilde dizayn edilmesi ve eğitilen personelin taşra teşkilatında dengeli bir şekilde dağıtılması önem arz etmektedir. Zira adli görüşme odaları da, ilgili düzenlemeler de bunları hayata geçirecek personele bağlı olarak uygulanabilecektir. Ne var ki bu açıdan bir dengesizlik mevcuttur. Örneğin, Mardin ilinde, Adli Destek ve Mağdur Hakları Müdürlüğünde merkez adliyesinde 4, Kızıltepe Adliyesinde 1 çalışan mevcutken; Nusaybin ve Mazıdağı adliyelerinde çalışan mevcut değildir. Derik, Ömerli ve Savur adliyelerine ilişkin ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Diyarbakır ilinde, merkez adliyesinde 5, Hani ve Silvan adliyelerinde 1’er çalışan mevcutken; Bismil, Çermik, Çüngüş, Ergani, Hazro ve Kulp adliyelerinde çalışan mevcut değildir. Çınar, Dicle, Eğil ve Lice adliyelerine ilişkin ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

F. Yoksullar

Son olarak; adli makamlara fiziksel erişim sorununun, biyolojik olmayan fakat ekonomik dezavantajlı kesimlerde de tezahür edebileceğini kaydetmek gerekir. Adli makamların (icabında toplu taşıma araçlarıyla) ek bir çaba gerektirmeksizin kolaylıkla erişilebilir olması, özellikle işsiz, dar gelirli kesimler ile kırsalda yaşayanlar açısından büyük önem taşımaktadır. Şöyle ki; bir adli makama mesai saatleri içinde erişmek için işten izin almak zorunda kalan bir dar gelirli, evden çıkmak için dahi ekonomik yeterliliği olmayan bir işsiz veya kent merkezine uzak bir köyde yaşayan bir köylü için bu faktörler caydırıcı bir anlam taşıyabilir.

II. DİLSEL SORUNLAR

Adalet erişim diğer pek çok şeyin yanı sıra bir iletişim meselesidir. Kişiler arasında, duygu, düşünce, bilgi, haber alışverişi, duygu, düşünce, bilgi ve haberlerin, akla gelebilecek her türlü biçim ve yolla kişiden kişiye karşılıklı olarak aktarılması anlamında iletişimin başlıca aracı dildir. Bu başlıkta dilsel sorunların üzerinde durulacaktır.

A. Genel Olarak Teknik Hukuki Dilin Anlaşılabilirliği Sorunu

Hukuk, bağımsız bir disiplin olduğu için, hukuk dili kendine özgü bazı terimler barındırır. Belirli bir meslek ya da topluluğu paylaşan, aynı ilgi alanları ve aynı geçmişe sahip kişilerin ortak dil kullanımını ifade eden jargonun hukuk alanında bulunması doğal sayılabilir.

Nitekim İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi de bir yandan belirli bir eylemin yol açabileceği sonuçların öngörülebilir olması gerektiğini söylerken bile, “somut olayın koşullarına göre makul bir dereceye kadar uygun bir hukuki danışmanlık almak” zorunda kalınmasında kategorik bir sorun görmemektedir.⁷⁴ Fakat bu marj dahi, yargısal süreçlere dahil olacak kişilerin konunun özünü kavramalarında ve asgari bir iletişim kurmasının önünde engel yaratmamalıdır.⁷⁵ Zira haklarının ve yargısal süreçlerde neler olduğunu idrak edemeyen bir kişinin bu haklarına sahip çıkması ve/veya haklarının korunması da güçleşir.

Bu nedenle hem mevzuatın hem de yargı kararlarındaki ifadelerin “*sade, özenle seçilmiş ve kuşkuyla yer vermeyecek açıklıkta*” olmasında büyük yarar vardır.⁷⁶ Avrupa Konseyi’nin R(94) 12 no.lu “Yargıcın Bağımsızlığı, Etkililiği ve Rolü Hakkında Öneri Kararı”nda “*yargıç hükmünü verirken anlaşılabilir bir dil kullanarak açık ve tam gerekçe bildirmelidir*” denilmesi de bunu doğrulamaktadır.⁷⁷

Sade dil (*simple/plain language*) gerekliliği özellikle dezavantajlı kesimler açısından büyük önem taşır.⁷⁸ Şöyle ki basitleştirilmiş dil aşağıdaki kişi gruplarının adalet erişiminde büyük katkı sunar:

- Engellilere/anlama güçlüğünden muzdarip olanlar veya akıl zayıflığı bulunanlar⁷⁹
- Türkçe dilini hiç veya yeterince bilmeyen yabancılar/göçmenler/sığınmacılar,
- Çocuklar,
- Yaşlılar.⁸⁰

Genel olarak tüm yurttaşların, özel olarak da dezavantajlı kesimlerin lehine olacak bu uygulama aslında bir bakıma “dil evrensel tasarımı” olarak ifade edilebilir.⁸¹ Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, pek çok bilginin ayrıca basit dilde alternatifinin de en azından internet sitelerinde sunulmasını sağlayabilmektedir. Bu gerekliliğin tüm kamusal hizmetlerde zorunlu kılınması önem taşır.

Uygulamada yargı kararlarının bitmek bilmeyen cümlelerle yazıldığı gözlemlenmektedir. Bu sorunun giderilmesi için Danıştay’ın “Karar Yazım Rehberi”, Yargıtay’ın da “Gerekçeli Karar Rehberi”

74 Bkz. *Cantoni v. Fransa*, ECtHR, 17862/91, 15/1171996, §35.

75 Ian Waddell, “The Case for Plain Language Legislation”, *Can Parl Rev*, S.C. 15, S. 4, 1992, s. 14.

76 *Selim Berna Altay Başvurusu*, AYM, B. No: 2013/8397, T. 16.10.2014, § 29.

77 Bkz. Council of Europe, *Judges: Independence, Efficiency and Responsibilities: Recommendation CM/Rec(2010)12 and Explanatory Memorandum*, (CoE, 2011). Metin için bkz. <https://rm.coe.int/cmrec-2010-12-on-independence-efficiency-responsibilities-of-judges/16809f007d> (Erişim tarihi: 18/12/2023).

78 María Victoria Feito Torrez, “Plain Language as a Requisite for an Effective Access to Justice”, *Astrea*, S. 20, 2020, s.

79 Penelope Weller, “Legal Capacity and Access to Justice: The Right to Participation in the CRPD”, *Laws*, C. 5, S. 13, 2016, s. 8.

80 Yaşlıların çoğu kez yargısal süreçleri yanlış anladıkları bulgulanmıştır. Bkz. Alan S. Gutterman, “Older Person’s Rights to Access to Justice”, *Ageism Project*, 2022, s. 12.

81 Flynn, s. 55.

yayımladığı gözlemlenmektedir.⁸² Fakat bu rehberlerde beklenen düzeyde sadeleştirme veya basit Türkçe alternatiflerine katkı sunacak bir yönlendirmenin olmadığı görülmektedir. Kanunlara ilişkin olarak ise Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in “Taslaklarda kullanılacak dil” başlıklı 25’nci maddesi konuya nispeten katkı sunacak niteliktedir. Bu hükme göre:

“Taslakların dili Türkçedir. Taslaklarda sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanılır. Türkçede karşılığı bulunan yabancı kelimelere yer verilmez. Türkçede karşılığı bulunmayan teknik terimlere yer verilmesinin zorunlu olması durumunda, bu terimler aslına uygun olarak yazılır.”⁸³

Ne var ki tasarılar anılan biçimde kanunlaşmamakta, özellikle yaygınlaşan “torba yasa” uygulamaları öngörülebilirliği sağlamakta güçlük yaratmaktadır. Bu durum da dezavantajlı kesimleri temsil eden sivil toplum kuruluşlarının, kanunlara ve kanun altı düzenlemelere karşı harekete geçmesinin önünde bir engele neden olmaktadır.

B. Engelliler

Dil sorunu, engelli kişilere özgü diller bağlamında özellikle öne çıkmaktadır. Öyle ki EHS’nin 2’nci maddesinde yer alan “tanımlar” kısmında “iletişim” ve dil kavramları tanımlanmış, sonra da buna dönük kimi güvencelere yer verilmiştir. Buna göre “iletişim”, “erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojisi dahil dilleri, metin gösterimini, Braille alfabesi kullanarak ve dokunarak iletişimi, büyük harflerle baskıyı, yazılı, işitsel ve erişilebilir çoklu medyayı, sade dili, işitsel okumayı, beden dilini, diğer tür, biçim ve araçlarla gerçekleşen iletişimi” anlatır biçimde ifade edilmiş; “dil” kavramı da “sözlü dili, işaret dilini ve sözlü olmayan diğer dilleri” kapsar biçiminde tanımlanmıştır. Sözleşme’nin md. 9/2 hükmünde de şu yükümlülükler “erişilebilirlik” güvencesinin ögesi kılınmıştır:

- Kamuya açık binalar ve diğer tesislerde Braille alfabesi ve anlaşılması kolay nitelik taşıyan işaretlemelerin sağlanması (d bendi)
- Kamuya açık binalara ve tesislere erişimi kolaylaştırmak için rehberler, okuyucular ve profesyonel işaret dili tercümanları dahil çeşitli canlı yardımların ve araçların sağlanması; (e bendi)
- Engellilerin bilgiye erişimini sağlamak için onlara uygun yollarla yardım ve destek sunulmasının teşvik edilmesi (f bendi)
- Engellilerin internet dahil yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine ve sistemlerine erişiminin teşvik edilmesi (g bendi)
- Erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerinin tasarım, geliştirme ve dağıtım çalışmalarının ilk aşamadan başlayarak teşvik edilmesi ve böylece bu teknoloji ve sistemlere engelliler tarafından asgari maliyetle erişilebilmesinin sağlanması (h bendi)

Engelli Hakları Komitesi de önüne gelen bireysel başvurularda, bu hükümler uyarınca kimi ihlal kararları vermiştir. Örneğin, konumuzla ilişkili sayılabilecek *Gemma Beasley/Avustralya* kararında jüri üyesi olarak atanan işitme engelli bir kişiye, bu konuda mevzuatın yeterli olmaması nedeniyle ve ayrıca müzakerelerin gizliliğini ihlal edeceği gerekçesiyle işaret dili tercümanı atanmaması ve/veya simultane yazı usulünün uygulanmaması bir ihlal olarak görülmüştür.⁸⁴ Jüri üyesi olarak atanan bir yurttaş için geçerli olan bu koşul, hiç kuşku yok ki sanık veya davanın tarafı olan diğer kişiler için de evleviyetle geçerlidir.⁸⁵

82 T.C. Danıştay Başkanlığı, *Karar Yazım Rehberi*, (Danıştay Yay., 2020). Bağlandı için bkz. <https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/yayinlar/karar-yazim-rehberi.pdf>

83 Resmî Gazete, S. 31760, T. 24/02/2022.

84 *Gemma Beasley/Avustralya*, CRPD/C/15/D/11/2013, 01.04.2016.

85 Bu noktada devletlerin maddi külfet bahanesine sığınması tartışmaya açıktı. *Jungelin/İsveç* kararında Komite, yıllarca

Dil sorunu Türkiye’deki mevzuatta da kendini açıkça göstermektedir. Örneğin mevzuatımıza son dönemde giren arabuluculuk ve uzlaştırma kurumlarını açıklayan yönetmelikler bile bu konuya farklı şekilde değinmiştir. Ceza Muhakemesi Uzlaştırma Yönetmeliği’nin Temel İlkeler başlıklı 5. maddesinin 4. fıkrasında “*Şüpheli, sanık, mağdur, suçtan zarar gören veya bu kişilerin kanunî temsilcileri Türkçe bilmiyorsa veya engelli ise Kanunun 202 nci maddesi hükmü uygulanır.*” diye belirtmiş iken⁸⁶ Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Yönetmeliği’nde ise dil sorununa ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır.

1. İşitme Engelliler

İşaret dili, işitme engelli kişilerin kendi aralarında iletişim kurabilmek için kullandıkları, el ve yüz hareketlerinden oluşan görsel dili ifade eder.⁸⁷ Bu dil, sanılanın aksine evrensel değildir. Farklı ülkelerde hatta aynı ülke içinde dahi birden fazla işaret dili mevcut olabilmektedir. Bu yönüyle işaret dili sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda geçmişten günümüze süzülen kültürlerin birer ögesi olarak kültürel hakların bir parçasını da oluşturmaktadır.⁸⁸

İşaret dili, son yıllarda anayasalarda kendisine yer bulmaya başlamıştır. Örneğin, 1920 tarihli Avusturya Anayasası’nda (md. 8) “*Avusturya işaret dili, bağımsız bir dil olarak kabul edilir.*” denmiş, 2011 tarihli Macar Anayasası’nda (md. H) “*Macaristan, Macar İşaret Dilini Macar kültürünün bir parçası olarak korur.*” hükmüne yer verilmiştir. 2008 tarihli Ekvador Anayasası (md. 47/son) “*Sağır kişilerin işaret dili, oralizm⁸⁹ ve Braille sisteminin de aralarında bulunduğu alternatif iletişim mekanizmalarına, medyaya ve formlara erişim*”e haklarının olduğunu kaydetmiş, 2013 tarihli Fiji Anayasası’nda (md. 42) engelli kişilerin “*işaret dili, Braille alfabesi veya diğer uygun iletişim araçlarını kullanma*” hakkından bahsedilmiştir. 1996 tarihli Güney Afrika Anayasası (md. 6/5) saydığı resmî diller arasında işaret diline de yer vermiştir. 2013 tarihli Zimbabve Anayasası’nda (md. 6/4) bu tanıma “*Devlet, işaret dili de dahil olmak üzere Zimbabve’de kullanılan tüm dillerin kullanımını teşvik etmeli ve geliştirmeli ve bu dillerin geliştirilmesi için gerekli koşulları yaratmalıdır.*” biçiminde bir hükümle gerçekleşmiştir. Öte yandan, işaret diline bir hak veya devlet yükümlülüğü bağlamında yer veren anayasalar da vardır. Örneğin 1999 tarihli Finlandiya Anayasası’nda (md. 17) “*İşaret dili kullanan kişilerin ve engellilik nedeniyle tercüme veya çeviri yardımına ihtiyaç duyan kişilerin hakları bir yasa ile güvence altına alınır.*” denmiştir. 2004 tarihli Mozambik Anayasası’nda (md. 125) “*Devlet, işaret dili-*

farklı iş kollarında bilgisayar programları alanında çalışan ve fakat sosyal güvenlik kurumuna yaptığı iş başvurusu kurum bilgisayarlarının görme engellilerin kullanımına uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilen başvurunun ihlal iddiaları İsveç hükümeti tarafından “ölçüsüz külfet” savıyla karşılanmıştı. Komite bu sava itibar etmiş olsa da karıştı oylar ileri sürülmüştü. *Jungelin/İsveç*, CRPD/C/12/D/5/2011, 14.11.2014. Öte yandan bkz. “*Binaya erişilebilirliğin binanın daha ilk tasarım evresinde uygulanması, inşaatın çok daha ucuza mal olmasını sağlar: çoğu zaman binayı başlangıç evresinde erişilebilir kılmak inşaatın toplam maliyetini hiç değiştirmemekte, bazı yapılanmalarda minimum düzeyde etkilemektedir.*” 2 no.lu Genel Yorum, §15.

86 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu

Tercüman bulundurulacak hâller

Madde 202 – (1) Sanık veya mağdur, meramını anlatabilecek ölçüde Türkçe bilmiyorsa; mahkeme tarafından atanan tercüman aracılığıyla duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktalar tercüme edilir.

(2) Engelli olan sanığa veya mağdura, duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktalar, anlayabilecekleri biçimde anlatılır.

(3) Birinci ve ikinci fıkra hükümleri, soruşturma evresinde dinlenen şüpheli, mağdur veya tanıklar hakkında da uygulanır. Bu evrede tercüman, hâkim veya Cumhuriyet savcısı tarafından atanır.

87 Sağırkların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik md. 4/I’da işaret dili “*Duygu, düşünce, istek ve ihtiyaçların ifade edilmesi amacıyla el ve vücut hareketleri ile mimikler kullanılarak oluşturulan görsel dili*” biçiminde tanımlanmıştır.

88 Maya Sabatello, “Disability, Cultural Minorities, and International Law: Reconsidering the Case of the Deaf Community”, *Whittier Law Review*, 26.

89 Oralizm, işitme engelli öğrencilerin dudak okuma, konuşma ve konuşmanın ağız şekillerini ve nefes kalıplarını taklit ederek sözlü dil yoluyla eğitilmesidir.

nin öğrenilmesi ve geliştirilmesi için gerekli koşulların yaratılmasını teşvik eder.” denmiş, 1976 Portekiz Anayasası’nda (md. 74/2-h) devlete “Kültürün bir ifadesi ve eğitime ve fırsat eşitliğine erişim için bir araç olarak Portekiz işaret dilinin korunması ve geliştirilmesi” yükümlülüğü yüklenmiştir. 1995 tarihli Uganda Anayasası’nda “sağır için bir işaret dilinin geliştirilmesini teşvik eder” biçimindeki yükümlülük, 1999 tarihli Venezüella Anayasası’nda (md. 81) “Sağır kişilerin Venezüella işaret dili aracılığıyla kendilerini ifade etme ve iletişim kurma hakkına sahip oldukları kabul edilir.” şeklinde bir hak olarak tecessüm etmiştir. 2010 tarihli Kenya Anayasası (md. 7 ve 54) bunların sentezi gibidir.

Türkiye’de bu konuda anayasal düzeyde bir hüküm yoktur. Fakat kanunlar ve kanun altı mevzuat “işaret dili”ne yer vermeye başlamıştır. Ne var ki uzun yıllar boyunca, genel olarak “işaret dili” kavramı ile özel olarak “Türk işaret dili” arasındaki ayrımın bilinmediği veya bu konunun netleştirilmediği görülmektedir. Bu eksiklik, 2005 yılında çıkarılan 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’un (md. 15/4) “İşitme özürlülerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk Dil Kurumu Başkanlığı tarafından Türk işaret dili sistemi oluşturulur.” hükmüyle giderilmek istenmiştir.⁹⁰ Kanun’un anılan hükmünde “Bu sistemin oluşturulmasına ve uygulanmasına yönelik çalışmaların esas ve usûlleri Türk Dil Kurumu Başkanlığı koordinatörlüğünde, Milli Eğitim Bakanlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığınca müştereken çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.” denmiş, bu amaçla 2006 yılında “Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması ve Uygulanmasına Yönelik Usul ve Esasları Belirlemeye İlişkin Yönetmelik”⁹¹ ve “İşaret Dili Tercümanlığı Hizmeti Verecek Personelin Yetiştirilmesi ile Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik”⁹² çıkarılmıştır.

2014 yılında yapılan bir kanun değişikliğiyle⁹³ Türk işaret dili sisteminin “oluşturulmasına, geliştirilmesine ve uygulanmasına yönelik çalışmaların esas ve usulleri”nin “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının koordinatörlüğünde, Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu Başkanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle” belirleneceği ifade edilmiş ayrıca şu hüküm eklenmiştir.

“Engellilerin her türlü eğitim, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kabartma yazılı, sesli, elektronik kitap; alt yazılı, işaret dili tercümeli ve sesli betimlemeli film ve benzeri materyal temin edilmesine ilişkin gerekli işlemler Milli Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığınca yürütülür.”

Dolayısıyla Türkiye’de artık “Türk İşaret Dili”nin sistematize edilmeye başlandığı ve bu dil kapsamında tercümanlık hizmeti verecek personelin yetiştirilmesine dönük organizasyonu en azından kâğıt üzerinde bulunduğu söylenebilmektedir. Bunları, konumuz açısından önemli bir gelişme saymak gerekir. Fakat bu gelişmenin yargısal alana ve Adalet Bakanlığının yetki alanına genişlediğini söylemek mümkün değildir. Zira adalete erişim ile ilişkili mevzuatta bu konudaki hükümler hayli sınırlıdır. 6100 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nda (HMK md. 263/2) “Tanık, sağır ve dilsiz olup okuma ve yazmayı biliyorsa, sorular kendisine yazılı olarak bildirilir ve cevapları yazdırılır; okuma ve yazma bilmediği takdirde, hâkim, kendisini işaret dilinden anlayan bilirkişi yardımıyla dinler.” denmektedir. HMK’da bundan başka (md. 234) “Okuma ve yazma bilen sağır veya dilsizler, yemin hakkındaki beyanlarını yazıp imzalayarak yemin ederler.” ve “Okuma ve yazma bilmeyen sağır veya dilsizler, işaretlerinden anlayan bir bilirkişi aracılığıyla yemin ederler.” hükümlerine yer verilmiştir. Fakat bu noktada olası sorun, işitme engelli kişiler kişilerin her zaman için yazarak anlaşabileceklerinin varsayılmış olmasıdır. Oysa bu kişilerin anadilleri işaret dili olduğu için Türkçeyi tam olarak anlamaları mümkün olmayabilir.

90 Resmî Gazete, S. 5378, T. 01/07/2005.

91 Resmî Gazete, S. 26139, T. 14/4/2006.

92 Resmî Gazete, S. 26264, T. 19.08.2006.

93 6518 Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

Ceza yargılaması yönünden ise Ceza Muhakemesi Kanunu’nun “Tercüman Bulundurulacak Hâller” başlıklı md. 202/2 hükmünde ise “*Engelli olan sanığa veya mağdura, duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktalar, anlayabilecekleri biçimde anlatılır.*” denmiştir. Fakat bu hüküm genel nitelikte ve yetersizdir. Mevzuatta işitme engelli kişilerin zorunlu müdafii ve adli yardım sisteminden atanan avukatı ile iletişim kurmasını sağlamak amacıyla bir “işaret dili tercümanı” atanmasına dair açık bir düzenleme yoktur. Bu durum uygulamada sorunlara neden olmaktadır. Ceza infazıyla ilgili olmak üzere ise 5275 Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun’da (md. 22) “*Hükümlülere, kuruma alındıklarında uygulanacak iyileştirme çalışmaları, disiplin suçları ve cezaları, bilgi edinme ve şikâyet yolları, hak ve sorumlulukları gibi konular ile kurumdaki yaşam biçimine uyum sağlamaları için gereken bilgiler, kurum yöneticileri tarafından sözlü olarak anlatılır ve yazılı olarak tebliğ olunur.* İnfaz sonrası koruma ve yardım konusunda ayrıca bilgi verilir. Türkçe bilmeyen yabancı uyruklu hükümlülere kendi dilinde, mümkün olmadığında İngilizce, Fransızca veya Almanca olarak bildirilir. *Duyuma ve konuşma engellilere işaret diliyle anlatılır. Görme engellilere ise kendi alfabeleri ile yazılmış kitapçık verilir.*” denmiştir.⁹⁴ Bu hüküm, ceza muhakemesi sürecindeki eksikliklere nazaran nispeten daha güvenceli gibidir.

Tercümanların niteliği konusunda ise işaret diline özgü bir bilgiyi paylaşmak gerekir. İşaret dilini nitelikli biçimde konuşmanın koşulu, tercümanın “KODA” niteliğini taşımasıdır. Bu ifadede “Sağır Ebeveynlerin Çocukları” kelimesinin İngilizce kısaltmasından (*Child of Deaf Adult: CODA*) gelmektedir. Bu kategorideki kişiler hem işaret hem konuşma dilini erken yaştan beri edindikleri için iki dilli sayılırlar ve en etkili çeviriyi yapma yetisine sahiptirler. Yargılama süreçleri gibi yaşamsal önem taşıyan bağlamlarda işaret dili tercümanlarının KODA olmasında yarar vardır.⁹⁵ Bilirkişi listelerinde bulunan tercümanların bu niteliklere sahip olup olmadıkları, ayrıca aldıkları eğitim ve yeterliliklerin denetlenmesi büyük önem taşır. Keza hukuk fakültelerinde, barolar ve diğer kamu kurumları bünyesinde bu yöndeki eğitimlerin (avukatlar, arabulucular, uzlaştırmacılar da dahil olmak üzere) geliştirilmesi eşitliğin sağlanması için bir zorunluluktur. Bu konuyla ilgili sayılabilecek Sağırın, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’te yargısal alanlara dönük hiçbir hükmün bulunmaması bir eleştiri konusu olabilir.

Bunlardan başka son olarak; Yüksek Seçim Kurulu tarafından hazırlanan ve internet sitesinde yer alan içerikler, görme ve işitme engellilere uygun olacak şekilde seslendirildiği ve videolara işaret dili eklendiği görülmektedir. Bu durum, seçim adaletine erişim açısından olumludur.

Adalet Bakanlığı raporlarına yansıyan bazı olumlu gelişmeler iyi uygulama olarak örneklendirilmeli ancak bu eğitimlerin etkililiği ve yaygınlığı arttırılmaya devam edilmelidir. Ancak yine diğer eğitimlerde gördüğümüz gibi katılımcı oranları Adalet Bakanlığı teşkilatında görev alan kamu görevlilerine göre düşük kalmıştır. Yine aynı şekilde bu eğitimlerin derinleştirilmesi ve eğitime katılanların tam bir uzmana dönüştürülmesi için teşvik ve takipler yapılmalıdır. Kanaatimizce işaret dilinin, yabancı dillerde uygulanan dil tazminatı kapsamına girmesi ve dil tazminatı ücretinin teşvik edici bir seviyede tutulması bu dili öğrenmek isteyenleri motive edecektir. Bakanlık kendi işaret dili sınavlarını organize edebilir ve bu dili bilen personele özgü bir yan idari görev tahsis edilebilir. Raporda gözlemlenebilen eğitimler şunlardır:

31 Ocak 11 Kasım 2022 tarihleri arasında 15’erli gruplar halinde 272 yardımcı yargı personeline “Temel İşaret Dili” konusunda eğitim verilmiştir⁹⁶;

94 Bu hükmün benzeri Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik’te (md. 56) de yer almaktadır.

95 Ne yazık ki bu sayı şimdilik azdır. Örneğin İzmir özelinde; Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlüğünde yalnız üç KODA tercümanı görev yapmakta olup, öncelikle tercüman sayısı arttırılmalı ve tercümanlar başka görevlerde çalıştırılmamalıdır.

96 Adalet Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2023, s. 64.

10 Ekim – 25 Kasım 2022 tarihleri arasında 2 grup halinde 38 kişiye yönelik Türk İşaret Dili Hukuki Terimler Sözlük Çalıştay programı düzenlenmiştir⁹⁷;

24-26 Temmuz 2023 tarihleri arasında ön büro ve danışma birimlerinde görev yapan yargı persone-line yönelik; 4 kişinin katılımı ile Türk İşaret Dili Hukuki Terimler Sözlük Çalıştay programı hizmet içi eğitimi verilmiştir.⁹⁸

Ancak sorunun işitme engelliler perspektifinden ise etkili bir çözüm görünmemektedir. Zira işitme engelli tercümanlarla rapor kapsamında yapılan görüşmelerde aşağıdaki sorunlar dile getirilmiştir:⁹⁹

Öncelikle işitme engelli tercümanlığı beyanında bulunan bir kişi tercüman olabilmektedir ancak bu bilgiyi ölçme ve değerlendirme mekanizması mevcut değildir. Bunun yanında çevirmenlerin çoğu yeterli değildir. Halk Eğitim Merkezlerinin verdiği 200 saatlik eğitim ile sertifika almışlardır.

İşitme cihazı kullanan engellilerin, adliye salonlarında diğer konuşmaları dinleyebilecekleri, indüksiyon döngü sistemleri mevcut değildir.

Adliyelerde işitme engelli tercüman sayısı az olduğu gibi bunlara nasıl ulaşabileceklerini gösterir tanıtıcı metin, video mevcut değildir.

Adliyelerdeki çevirmenler yetersizdir. Çevirmen değiştirme hakkı mevcuttur fakat engelliler bu haktan haberdar değildir.

İşitme engelli tercümanları karakollarda, danışma masalarında görev almak istememektedir. Zira yapılan ziyaretlerde masraflar tercüman uhdesine bırakılmaktadır. Uygulamada sadece durumu iyi olan işitme engelliler telefon üzerinden video konferans gibi yollarla tercümanlık hizmetine erişebilmektedir.

Noterlerde az sayıda tercüman çağrı üzerine gelmektedir ve noterlik işlemleri esnasındaki tercümanlık bedelini işitme engelli ödemektedir.

Baro adli yardım süreçlerine nasıl başvuracaklarını bilmeyen engellilerin çoğu davalarda avukatla temsil edilememektedir. İstanbul Barosu’nun CMK kapsamında görev alan gönüllü avukatlara temel seviye işaret dili eğitimi vermesi gibi farkındalık artırıcı eylemler mevcuttur fakat yeterli değildir.

Görüldüğü üzere tablonun bir yanında farkındalık artırma ve kapasite geliştirmeye yönelik proje ve eğitimler mevcuttur. Ancak işaret dili tercümanı uzmanlar ise bu konunun bir uzmanlık alanı olduğunu vurgulamaktadır. Temel düzeyde eğitimler adli ve idari makamlarla ilk temaslarda hayati olabilir. Ancak projelerin daha çok uzman işaret dili tercümanı yetiştirmeye yönelik uzun vadeli planlamalarla şekillendirilmesi elzemdir.

2. Görme Engelliler

Görme engelli kişilerin yazılı iletişimi Braille alfabesi ile sağlanmaktadır. Bu alfabe, 1821 yılında Louis Braille tarafından geliştirilmiştir ve iki kolon taşıyan dikdörtgen düzen üzerine dizilmiş altı kabartılmış noktadan oluşmaktadır. Her iki kolonda üçer nokta bulunur ve bu noktalardan her biri altmış dört farklı kombinasyondan birini oluşturması için farklı biçimlerde dizilmektedir. Tüm dünyada yaygınlaşan bu alfabe anayasalarda dahi kendisine yer bulmaya başlamıştır. Örneğin bu konudaki önemli uluslararası belgelerden biri “Kör, Görme Engelli veya Başka Bir Nedenle Basılı

97 Adalet Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2023, s. 65.

98 Adalet Bakanlığı 2023 Faaliyet Raporu, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2024, s. 82.

99 Bu kısım adliyede çalışmış bir işaret dili tercümanından elde edilen veriler doğrultusunda yazılmıştır.

Materyal Okuma Engelli Kişilerin Yayımlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşması”dır. Türkiye bu anlaşmaya 2013 yılında taraf olmuştur.¹⁰⁰

Örneğin, 2008 tarihli Ekvador Anayasası’nda (md. 47/son) engelli kişilerin hangi haklarının tanındığı sayılmış ve bunların arasında “Sağır kişilerin işaret dili, oralizm¹⁰¹ ve Braille sisteminin de aralarında bulunduğu alternatif iletişim mekanizmalarına, medyaya ve formlara erişim”e yer verilmiştir. 2013 tarihli Fiji Anayasası’nda (md. 42) engelli kişilerin “işaret dili, Braille alfabesi veya diğer uygun iletişim araçlarını kullanma” hakkından bahsedilmiştir. 2010 tarihli Kenya Anayasası’nda devletin “yerli dillerin, Kenya İşaret dilinin, Braille alfabesinin ve engelliler için erişilebilir diğer iletişim formatlarının ve teknolojilerinin geliştirilmesini ve kullanılmasını teşvik etme” (md. 7) yükümlülüğünden bahsedilmiş, engelli kişilerin “İşaret dili, Braille alfabesi veya diğer uygun iletişim araçlarını kullanma” (md. 54/1-d) hakkına yer verilmiş ve Anayasa’nın yorumuna dönük hükmünde (md. 260) “Yazı” ifadesinin “baskıyı, fotoğrafı, litografiyi, daktilo yazısını, Braille alfabesini ve sözcükleri görünür biçimde temsil etmenin veya çoğaltmanın diğer yollarını içerir” olduğu kaydedilmiştir.

Türkiye’de Braille alfabesi anayasal olarak tanınmış değildir ve bu konuda bir hükme Anayasa’da yer verilmemiştir. Anayasa altı mevzuatta ise bu alfabe nadir de olsa kendisine yer bulmaktadır. Örneğin, elektronik haberleşmede abonelik sözleşmeleri, beşeri tıbbi ürünlerin ambalajları veya bankacılık hizmetlerine dair sözleşmelerde, metinlerin muhataplarına Braille alfabesi ile sunulmasını zorunlu kılan yönetmelik hükümlerinin mevcut olduğunu görmekteyiz.¹⁰² Fakat benzer bir zorunluluk yargısal etkinlikler açısından açıkça zikredilmiş değildir.

3. Zihinsel Engelliler

Zihinsel engelli kişilerin yargısal süreçlere erişimindeki sorun, bu kişilere (örneğin ayırt etme gücüne sahip akıl hastaları veya akıl zayıflığı bulunanlara) uygun dille anlatım araçlarının geliştirilmemesi ve/veya buna aracılık edecek kişilerin uygun dille aktarım yapıp yapmadıklarının denetlenmemesi olabilir.

EHS’nin 12’nci maddesine göre:

“Taraf Devletler hak ehliyetinin kullanımına ilişkin tüm tedbirlerin uluslararası insan hakları hukukuna uygun olarak istismarı önleyici uygun ve etkin bir şekilde güvenceler sağlamasını temin eder. Söz konusu güvenceler hak ehliyetinin kullanımına ilişkin tedbirlerin kişinin haklarına, iradesine ve tercihlerine saygılı olmasını, çıkar çatışmasından bağımsız olmasını, kişinin iradesine haksız bir müdahalede bulunmamasını, kişinin içinde bulunduğu koşullar ile orantılı olmasını ve bu koşulları gözetmesini, mümkün olan en kısa süre içinde uygulanmasını, yetkili, bağımsız ve tarafsız bir merci veya yargı organı tarafından sürekli olarak gözden

100 Kör, Görme Engelli veya Başka Bir Nedenle Basılı Materyal Okuma Engelli Kişilerin Yayımlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun için bkz. RG. 28.09.2021/31612 - Yürürlüğe Giriş T. 28.09.2021.

101 Oralizm, işitme engelli öğrencilerin dudak okuma, konuşma ve konuşmanın ağız şekillerini ve nefes kalıplarını taklit ederek sözlü dil yoluyla eğitilmesidir.

102 Elektronik Haberleşme Sektörüne İlişkin Tüketici Hakları Yönetmeliği’nin “Abonelik sözleşmelerinin kuruluşu ve içeriği” başlıklı 7’nci maddesine göre: “İşletmeciler görme engelli olan tüketicilerin talep etmesi halinde abonelik sözleşmelerini ve faturalarını asgari olarak Braille alfabesi ya da sesli olarak dinleterek ücretsiz sunarlar.” Beşeri Tıbbi Ürünlerin Ambalaj Bilgileri, Kullanma Talimatı ve Takibi Yönetmeliği’nin md. 13/4 hükmüne göre “Beşeri tıbbi ürünlerin ismi dış ambalajda aynı zamanda kabartma yazı, Braille formatında sunulur.” Bankacılık Hizmetlerinin Erişilebilirliğine Dair Yönetmelik’in md. 4/7 hükmüne göre: “Bankacılık hizmetlerine ilişkin sözleşmelerin, banka internet sayfalarından sesli bilgilendirme ve işaret dili çevirisi yapılmış video biçimlerinde erişilebilir olması sağlanır. Bankacılık hizmetlerine ilişkin sözleşmeler, hesap özeti, PIN, parola gibi müşteriye iletilen bilgi ve dokümanlar, talep halinde, gerekli güvenlik sağlanarak engelli müşterilere Braille alfabesi, sesli bilgilendirme, işaret dili çevirisi yapılmış video gibi farklı biçimlerde sunulur.”

geçirilmesini sağlamalıdır. Bu güvenceler söz konusu tedbirlerin kişinin hak ve çıkarlarını etkilediği derecede ölçülü olmalıdır.”

Bu hükmün getirdiği güvence, engelli kişilere dönük kısıtlamanın fabrikasyon değil, terzi dikimi olmasıdır. Başka bir deyişle kısıtlama durumun gerektirdiği ölçüde olmalı, kişilerin hakkın kullanımı olması esas, kendi zararlarına bir olasılığa binaen vasiler tarafından korunması ayrıksı olmalıdır. Türk Medeni Kanunu md. 405/1 “Akıl hastalığı veya akıl zayıflığı sebebiyle, ergin bir kişi, işlerini göremediği veya korunması ve bakımı için kendisine sürekli yardım gerektiği ya da başkalarının güvenliğini tehlikeye soktuğu takdirde, kısıtlanır.” düzenlemesine yer vermekte fakat bu konudaki kısıtlamanın ayrıntılarını yeterince düzenlememektedir. Uygulamada vesayet makamı, sulh hukuk mahkemeleri olsa ve vasi defterleri tutulsa bile vasilerin üzerindeki denetim ağırlıklı olarak mali denetime indirgenmiş görünmektedir. Kısıtlanan kişinin yaşam koşulları, fiziki ve ruhsal sağlığına dair etkili denetim mekanizmaları bulunmamakta, böyle olunca da kısıtlanan kişiler, vasilerin vicdanına ve insafına kalmış görünmektedir.

Örneğin, bir sosyal hizmet uzmanının aşağı yukarı 30 ila 50 kişiye vasilik yaptığı görülmektedir. Bu durumda vasinin engelli haklarına uygun bir yaklaşım geliştirmesi mümkün olmamakta, başka yargısal süreçlere dair iletişim kanallarının sağlanması olmak üzere başlıca teminatlara uygun hareket edip etmedikleri kuşkulu görünmektedir.

C. Yabancılar

Yabancı kavramı en temel anlamda, bulunduğu ülkede vatandaş olmayan kişi demektir.¹⁰³ Bu tanımdan hareketle bir kişinin yabancı olması ve vatandaşlık bağı olmayan bir ülkede bulunması gereklidir. Bu bulunma turistik, ticari amaçlar çerçevesinde kısa süreli olabileceği gibi göç, sığınma, çalışma gibi daha uzun süreli ya da süresiz de olabilir.

Ülkede kısa süreli bulunanlar da bir yargılama öznesi olduğu takdirde dilsel, parasal ya da sosyal nedenlerle dezavantajlı konumda olabilir. Fakat mülteciler, sığınmacılar ve vatansızlar gibi gruplar açısından dezavantajlılık daha görünür konumdur. Vatansızlar, sığınmacılar ve mültecilerin dezavantajlılığı çoğu kez benzerlik içermektedir. Bu nedenle bu gruba özgü sorunlara yer verilecektir.

Her iki alt başlıkta da değinilen kategoriler için adalete erişime ilişkin sorunlar ortaklaşabilmektedir. Keza yabancılara ilişkin Anayasa’nın 16. maddesinde yer alan mütekebbiliyet ilkesi zaman zaman yargı mercilerince 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 334. maddesinde yer alan adli yardım hükümlerinin uygulanmasında bir engel olarak yorumlanabilmektedir. Oysaki özellikle geçici koruma altında olan kişiler açısından mütekebbiliyet ilkesinin uygulanması anlaşılır değildir. Nitekim Anayasa Mahkemesi de geçici koruma altında bulunan kişilerin herhangi bir sosyal-ekonomik değerlendirme yapılmaksızın, yüksek harçlar ödemek zorunda bırakılmasını mahkemeye erişim hakkının ihlali olarak görmektedir.¹⁰⁴

Yabancılarla ilgili bir diğer sorun da dilsel engellerdir. Raporda tercümanlara ilişkin çeşitli görüşlere yer verilmişti. Buna ek olarak yabancı dil bilen personelin teşvik edilmesi için yabancı dil tazminatında yapılacak iyileştirmeler ve bu dilin aktif kullanımını sağlayacak idari görev dağılımları da büyük önem arz etmektedir.

103 Ergin Ergül, Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Mevzuatında Yabancı Kavramı ve Türleri, *Türk İdare Hukuku Dergisi*, S. 475, 2012, s. 214.

104 *Mohamma Saleem Pashto ve Nazı Salem* [GK], B. No: 2019/26339, 17/5/2023, § 72-82.

1. Sığınmacılar, Mülteciler ve Geçici Koruma Altındakiler

İnsanlar tarihte yalnızca içsel motivasyonlarla başka bir ülkeye göç etmemektedir. Kendi ülkelerindeki bazı zorlayıcı şartlar onları başka bir ülkeye göçe zorlamaktadır. Mülteciler, sığınmacılar ve geçici koruma altındaki kişiler de ülkelerindeki şartlardan dolayı göç etmek zorunda kalan kişileri ifade eder. Fakat bu kavramlar arasında farklar mevcuttur

1951 tarihinde Cenevre’de imzalanan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme¹⁰⁵ *vatandaşı bulunduğu ülkeyi dine veya ırk ayırımına dayanan sebeplerle ya da ekonomik veya politik görüşleri veya siyasi olaylar sonucu iradesiyle yahut iradesi dışında terk etmek zorunda kalmış ve o ülkenin diplomatik korumasından yararlanamayan kişiler* ifadesini içermektedir.¹⁰⁶

Sığınmacı kavramı bu tanım ile mülteci kavramına benzetilebilir. Ancak sığınmacı mültecilik statüsü kazanmak isteyen ancak henüz kendisine bu statü verilmeyen kişidir.¹⁰⁷ Türkiye açısından bu iki kavram arasındaki bir diğer fark da coğrafidir. Keza Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme’yi imzalarken coğrafi bir kayıt koymuş ve Avrupa Konseyi üye ülkeleri dışından gelen kişilere mültecilik statüsü vermeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle sığınmacılık statüsü Avrupa Konseyi ülkeleri dışından sığınma başvurusunda bulunanlar için bir tür “şartlı mültecilik” statüsü haline gelmiştir.¹⁰⁸ Geçici koruma statüsü altında olanlar ise 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 2. maddesinde “*kitlesel olarak Türkiye’ye gelen yabancılara acil olarak sağlanacak*” bir statü olarak belirtilmiştir. Bu statü, uluslararası belgelerde yer alan herhangi bir statü ile örtüşmemektedir. Öyle ki Türkiye’de geçici koruma altındakilerin büyük bir çoğunluğu Suriye’deki iç savaştan kaçan kişilerdir. Bu kişiler Avrupa Konseyi ülkelerinden gelmedikleri için mülteci statüsüne sahip olmaları mümkün değildir.¹⁰⁹ Fakat bu kavramsal farklar kamuoyu tarafından tam olarak anlaşılamamış; mülteci, sığınmacı, geçici koruma altındaki yabancı kavramları birbiri için kullanılır olmuştur.¹¹⁰

Bu kavramsal farklılıklara değindikten sonra bu üç grubun dezavantajlılıkta ortaklaştığı hususları dile getirmek gerekir. Bu nedenle bu üç grup için genel olarak sığınmacı kavramı kullanılacaktır. Sığınmacılar, başlı başına dezavantajlı bir grup olmakla birlikte diğer dezavantajlılık durumları ile de kesişen özelliklere sahip olabilmektedir.

Ülkelerini terk etmek zorunda kalan bu kişiler yeni yerleştikleri yerde sadece göç ettikleri ülke yetkilileri tarafından değil kendi yurttaşları tarafından da ihlallere maruz kalabilmektedir. Ancak öncelikle dilsel sebepler ve yabancı bir ülkede bulunmanın yaratacağı olası çekincelerle adalete erişim konusunda ciddi engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu kişiler için adli yardım, parasal engellerin ötesinde bir anlam ve işlev yüklenmiştir. Bu açıdan sığınmacıların hak arama mekanizmalarından ve adli yardım sisteminden haberdar olmaları ve bu yönde bilinçlenmeleri sağlanmaksızın bu kişilerin adalet arayışında bulunmaları dahi beklenemez.

İlk akla gelen hususlardan biri dilsel sorunlardır. Barolarla yapılan görüşmelerde bazı baroların ülkedeki sığınmacıların çoğunluğunun konuştuğu Arapça gibi dillerde materyaller hazırladığına iliş-

105 Sözleşme’nin Resmî Gazete’de yayınlanan Türkçe çevirisi için Bkz. Resmî Gazete, 5 Eylül 1961, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10898.pdf>, E.T. 02.02.2024. Bu sözleşme İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 14. maddesini dayanak alarak düzenlenmiştir: *Herkes zulüm karşısında başka memleketlerden mülteci olarak kabulü talep etmek ve memleketler tarafından mülteci muamelesi görmek hakkını haizdir.* İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Türkçe çevirisi için Bkz. Resmî Gazete, 27 Mayıs 1949, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf>, E.T. 02.02.2024.

106 Süleyman Dost, Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Ülkemizdeki Suriyeli Sığınmacıların Hukuki Durumu, *SDÜHFD.*, C.4, S.1, Yıl 2014, s. 30.

107 Esra Yılmaz Eren, *Mülteci Hukukunda Geçici Koruma*, 2. Baskı, Seçkin, Ankara, 2021, s. 31.

108 Ibid., s. 55.

109 Ali Kemal Nurdoğan, Mustafa Öztürk, "Geçici Koruma Statüsü ile Türkiye’de Bulunan Suriyelilerin Vatandaşlık Hakkı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.23, S.3, 2018, s.1166.

110 Örneğin Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği İnternet Sayfasında yer alan bir haber için Bkz. <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>, E.T. 02.02.2024.

kin gözlem ve tespitleri paylaşılmıştır. Ancak bu materyallerin ulaşması dahi bazı engelleri bertaraf etmekte yeterli değildir. Öte yandan geri gönderme merkezlerinde tutulan kişilerin, adli yardıma başvurması fiziksel zorluklar da içermektedir. Bir an için bu zorluklar baro temsilcilerinin düzenli ziyaretleriyle aşılsa da vekaletname düzenlenmesi gibi noter işlemleri için ekstra güçlüklerle karşılaşmaktadır. Üstelik bu kişilerin geldiği ülkelerdeki ekonomik koşullar nedeniyle birçoğu yoksul kişilerdir. Bu da ayrıca bir dezavantajlılık yaratmaktadır.

2. Diğer Yabancılar

Sığınmacı, mülteci ve geçici koruma altındakilerin özel dezavantajlılık durumu, bu grupları ayrıca kategorize etme gereksinimi doğurmuştur. Ancak bir yabancıнын ülkede bulunması yalnızca sığınma arayışından kaynaklanmayabilir. Dezavantajlılığın bağlamsal olduğunu raporda yer yer zikretmekteyiz. Bu nedenle turistik ziyaret, iş ziyareti gibi kısa süreli bir bağlam yaratan olgular raporun amacına hizmet edecek bir değerlendirme potansiyelini haiz değildir.

Ancak küreselleşen ekonomi, sermaye ve işçilerin serbest dolaşımını arttırmıştır. Buna ek olarak akademinin uluslararasılaşması da Türkiye’ye önemli sayıda yabancı öğrenci çekmektedir. Bu kişilere ek olarak eşi, çocuğu, ailesi için Türkiye’de bulunmak isteyen de azımsanmayacak bir kitle mevcuttur. Ayrıca unutulmamalıdır ki yabancıların hepsi Türkiye’de yasal bir statüde bulunmamaktadır. Ne yazık ki yine azımsanmayacak sayıda kaçak göçmen bulunmaktadır ve bu kişiler kaçak olarak çalışabilmektedir. İşte yukarıda örneklendirdiğimiz bu kişiler için “diğer yabancılar” terimini tercih edeceğiz.

Özellikle yasal olarak Türkiye’de bulunmayan kişiler açısından adalete erişim onların tespit edilip rızaları dışında sınır dışı edilme riski taşımaktadır. Bu risk, emek sömürsüne maruz kalan yabancıların yaşadıkları hak ihlallerine rağmen herhangi bir adalet merciine ulaşmaları önünde engel oluşturmaktadır. Bu gruptaki kişilerin uğradığı ihlallerin giderilmesi ancak iş sağlığı ve güvenliği, iş güvenceleri gibi hususları ciddi bir şekilde denetleyen bir devlet mekanizması ile aşılabılır. Bunun dışındaki çözümler ne yazık ki etkililik kazanma şansından uzaktır.

İhlale uğrama olasılığı yüksek bir diğer grup ise aile hayatı nedeniyle Türkiye’de bulunan diğer yabancılarıdır. Bu kişiler de aile içi şiddetten, çocukla kişisel bağ kurma hakkına kadar birçok alanda ihlalle karşı karşıya kalabilir. Burada yapılması gereken bu kişilerin yasal olarak oturum izni almak için başvuruları esnasında adalete erişim konusunda bilinçlenmelerini sağlamaktır. Bu da hem farklı dillerdeki materyaller hem de gerektiğinde yüz yüze görüşmelerle sağlanabilir.

Diğer yabancıların hepsi yoksulluk gibi bir dezavantajlılığa sahip olmayabilir. Onların dezavantajlılığı daha çok dilsel engeller ve yabancı bir toplumda olma nedeniyledir. Bu kişilerden birisi yabancı bir toplumda olduğu için şahsen bir avukat tanıyıp ona güvenemeyebilir. Bu ihtimal karşısında doğan çekinceyi gidermek için adli yardıma başvurmak isteyebilir. Fakat ekonomik olanaklarından dolayı adli yardım başvurusu olumsuz değerlendirilebilir. Buraya kadar anlattığımız varsayımda herhangi bir hata yoktur. Fakat adli yardım mekanizması kurumsallaşırsa bu kişilere avukatlık ücretini ödemek kaydı ile avukat bulmada kolaylık sağlanabilir. Bu örnek dahi adli yardımın kurumsallaşmasının faydalarının yalnızca mevcut adli yardım çerçevesiyle sınırlı olmayacağını göstermektedir

D. Azınlıklar

Azınlık kavramının biri geniş (sosyolojik), diğeri dar (hukuksal) olmak üzere iki farklı tanımı vardır. Bunlardan geniş tanıma göre azınlık, bir toplulukta çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan ve bu nitelikleri korumaya çalışan, başat olmayan sayısal bakımdan küçük grubu ifade eder.¹¹¹ Geniş ta-

111 Oran, s. 117.

nım ise hukuk alanında çok tartışmalı olsa da yaygın kabul gören tanım, “Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu” özel raportörün Capotorti’nin 1977’de yaptığı tanımdır. Buna göre azınlık kavramının tanımı şöyle olmaktadır.

“Başat olmayan bir durumda olup bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan grup”¹¹²

Bu tanımda yabancılar (göçmenler), sığınmacılar, uyruksuzlar vs. yoktur. Fakat bu ayrıkçı kategoriler hariç olmak üzere aslında anılan azınlık kavramının kapsamının çok da dar olduğu söylenebilir. Avrupa Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Komisyonu’nun 2016 yılındaki Türkiye Raporu’nda ifade edilen biçimiyle Türkiye’deki etnik, dini, ulusal veya dilsel tüm farklı gruplar azınlık kavramının içine girecektir. Böyle bakıldığında Araplar, Aleviler, Balkan ve Kafkas kökenliler, Kürtler ve Romanlar birer azınlık sayılacaktır. Fakat resmî açıdan bunlar “tanınmış azınlık” değildir. Türkiye’de azınlık tanımları Lozan Barış Antlaşması’nda gerçekleşmiştir. Buna göre azınlık kavramı Türkiye’deki otokton gayrimüslimlerdir. Bunun geleneksel tezahürü Ermeni, Rum ve Yahudi topluluklardır. Fakat uygulamada görmezlikten gelinse de Süryaniler, Antakyalı/Arap Rum Ortodokslar, Bahailer, Ezidiler ve Protestanlar, Yehova Şahitleri ve Levantenler de bu kategoride sayılabilir.¹¹³ Zira bu gruplar da “gayrimüslim” niteliğindedir. Bu bakımdan söz konusu “tanınan” azınlıklar Lozan azınlıkları olarak tanımlanabilir. Bunun dışında kalan ve açıkça tanınmayan azınlıklar ise “diğer azınlıklar” kategorisinde ele alınabilir.

Gerçi konu yargıya erişim ve dil olduğunda bu ayrım değerini yetirmektedir. Zira Lozan Barış Antlaşması’nın md. 39/5 hükmü şöyledir:

“Resmi dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar gösterilecektir.”

Dikkat edilirse söz konusu hüküm, azınlıklar arasındaki ayrımı dinsel kılmamakta “Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına” yani tüm dilsel azınlıklara bir güvence getirmektedir. Bu hüküm anadili Türkçe olmayan tüm otokton toplulukların mensuplarına yargı organları önünde sözlü olarak anadilini kullanma hakkı getirmektedir.¹¹⁴

112 Capotorti Raporu, § 568.

113 Oran, s. 216-231.

114 Oran, s. 277.

III. ÖNGÖRÜLEBİLİRLİK VE KESİNLİK SORUNLARI

Adalet erişim hakkının anayasa yargısı ve insan hakları hukuku bakımından özellikle öne çıktığı bağlam, “mahkemeye erişim hakkı”dır. Teknik yönden adil yargılanma hakkının parçası olan bu hakka dönük ihlallerin hukuk yollarının güçleştirilmesi ve mahkemelerce verilen kararların yerine getirilmemesi biçiminde iki farklı tezahürü bulunmaktadır.

Bu başlık altında bu iki sorun biçiminin üzerinde duracağız.

A. Mahkemeye Erişimin Güçleştirilmesi

Mahkemeye erişimin güçleştirilmesi sorunu, yaygın biçimde usul kurallarının derece mahkemelerince mahkemeye erişimi güçleştirecek denli katı yorumlanmasından ileri gelmektedir. Böylesi yorumların sonucunda davalar (i) süre aşımı veya (ii) dava şartı yokluğu nedeniyle reddedilmektedir. Bunlardan başka, özellikle sorunlu görünen alan, (iii) başvuru aleyhine yüklenen vekalet ücretleriyle ilgilidir.

Süre aşımı nedeniyle ret vakalarında genellikle dava açma süresinin hangi anda başlayacağı konusunda belirsizlik olmaktadır. Bir idari işleme karşı açılacak davada sürenin, muhatabına tebliğ edildiği değil işlemin gerçekleştiği tarihten başlatılması¹¹⁵, temyiz¹¹⁶ veya istinaf¹¹⁷ süresinin tebliğden değil tefhimden başlatılması, dava açma süresinin usule aykırı tebligat tarihinden başlatılması¹¹⁸, başka bir kişiye¹¹⁹ veya başka bir karardan¹²⁰ ileri gelen tebligatın sürenin başlangıcı sayılması, ilanen tebligat usulü uyarınca davaya konu işlemde haberdar olunmaması ve fakat sürenin bu tarihten işlemeye başlaması¹²¹, adli tatil süresinin son günü konusundaki içtihadi belirsizliğin giderilememesi¹²², talebin UYAP’tan gönderilme tarihine göre değil işleme konma tarihinden başlatılarak süre aşımından ötürü reddedilmesi¹²³, sürenin ilk dilekçeden değil ikinci dilekçeden başlatılarak hesaplanıp davanın reddedilmesi¹²⁴ gibi örnekler AYM içtihadında hayli yaygındır. Bu kategorideki sorunlar, sadece dezavantajlı kişiler için değil herkes açısından sorun teşkil eder. Bu içtihadi birikime dezavantajlı kişiler özelinde baktığımızda; durum onlara özgü olarak ayırt edici biçimde görünür olmamaktadır. İctihat benzerdir.¹²⁵

115 Kamil Koç, B. No: 2012/660, 7/11/2013.

116 Bubo Çelik, B. No: 2013/3954, 26/2/2015.

117 Hikmet Akar, B. No: 2020/18173, 12/1/2023.

118 Ertuğrul Dalbaş, B. No: 2014/7805, 25/10/2017.

119 Sınırlı Sorumlu Yeni Mavi Ay Konut Yapı Kooperatifi, B. No: 2018/8474, 12/1/2022.

120 Ahmet Murat Koç, B. No: 2019/9929, 22/9/2022.

121 Ahmet Turko, B. No: 2013/5949, 12/3/2015.

122 Muharrem Kılıç, B. No: 2012/1071, 11/3/2015.

123 Safir Mobilya Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş., B. No: 2014/15206, 11/5/2017, § ...)

124 Nihat Kara, B. No: 2018/20830, 17/11/2022.

125 Elif Mutlu ve Ferhat Mutlu kararında başvuru; yakınlarının, Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne ait bir yetiştirme yurdunda idarenin hizmet kusuru nedeniyle intihar etmesi sonucu açtıkları davanın, görevli ve tarafsız olmayan bir mahkemede makul bir sürede sonuçlandırılmaması ve yasalarda olmayan birtakım şekli kurallar gerekçe gösterilmek suretiyle cüzi miktarlarda tazminata hükümlenmesi nedeniyle adil yargılanma ve yaşam haklarının ihlal edildiği iddialarına ilişkindir. Ali Pekkan kararında başvuru, askerlik hizmeti sırasında ağır yük taşıma sonucu engelli kalınması üzerine açılan tazminat davasının reddedilmesi nedeniyle adil yargılanma ile etkili başvuru haklarının ihlal edildiği iddialarına ilişkindir. Mehmet Emin Timurtaş kararında başvuru; mayın patlaması neticesinde meydana gelen yaralanma ve bedensel engelli hâle gelme nedenleriyle idare hukukunun genel hükümleri kapsamında manevi zararların tazmini için yapılan başvurunun ve akabinde açılan davanın reddedilmesi; 17/7/2004 tarihli ve 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun kapsamında maddi zararlarının tazmini için yapılan başvuru kabul edilmekle birlikte tazminat miktarının az olmasından dolayı açılan davanın reddedilmesi nedeniyle yaşam hakkı ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarına ilişkindir. Sedat Ekici kararında başvuru; maluliyete sebep olan psikolojik rahatsızlık ne-

Dava şartı yokluğu nedeniyle ret kararlarında sorunlar davaların; ehliyet yokluğu¹²⁶, temsil yetkinin bulunmadığı¹²⁷, davanın üst idari mercie başvurmadan açıldığı¹²⁸, gider avansı yatırılmadığı¹²⁹, idari mercice tesis edilmiş bir işlem bulunmadığı¹³⁰, hukuki yarar yokluğu¹³¹, görevsizlik¹³², derdestlik¹³³, kesin hüküm bulunduğu¹³⁴ gibi gerekçelerle reddedilmesinden ileri gelmektedir. Bu belirlemelerin doğrudan dezavantajlı kişiler özelinde bir yansımaları tespit edebilmiş değiliz. Uygulamada, özellikle idari yargıda derneklerin taraf ehliyeti sıfatının dar yorumlanmasından yakınılması hayli yaygındır.¹³⁵ Bu durum, dezavantajlı kesimler aleyhine gerçekleşen idari tasarrufların iptal davasına konu olmasına engel teşkil etmektedir.

Aleyhe vekalet ücreti yüklenmesi sorununa dair AYM’nin ilkesel yaklaşımı şöyledir:

“Vekâlet ücreti yargılama gideri olup bununla, davacı veya davalının o dava nedeniyle aldıkları hukuki yardım karşılığında avukata ödedikleri ücretin telafisi amaçlanmaktadır (AYM, E.2013/95, K.2014/176, 13/11/2014). Dava aşamasında kimin lehine ya da aleyhine olacağı önceden belli olmayan bu ücret yükümlülüğü, bir usul kuralı olup mahkemeye erişim hakkı ile ilişkilidir. Taraflardan birinin yargılamadaki başarı oranına göre kazanılan veya kaybedilen değer oranında lehine veya aleyhine vekâlet ücretine hükmedilmesine yönelik düzenlemeler mahkemeye erişim hakkına müdahale teşkil etmektedir. (...) Ancak, gereksiz başvuruların önlenerek dava sayısının azaltılması ve böylece mahkemelerin fuzuli yere meşgul edilmeksizin uyuşmazlıkları makul sürede bitirebilmesi amacıyla başvuruçulara belli yükümlülükler öngörülebilir. Bu yükümlülüklerin kapsamını belirlemek kamu otoritelerinin takdir yetkisi içindedir. Öngörülen yükümlülükler dava açmayı imkânsız hale getirmediği ya da aşırı derece zorlaştırmadıkça mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği söylenemez. Dolayısıyla davayı kaybetmesi halinde başvuruçuya yüklenecek olan vekâlet ücreti bu çerçevede değerlendirilmelidir.”¹³⁶

Söz konusu ilke kararı, pek çok durumda dava (özellikle iptal davası) açılmasında karşı vekalet ücretinin caydırıcı işlevine¹³⁷ kapı aralar görünmektedir. Fakat Anayasa Mahkemesi bunu bir ölçüde gidermiştir. AYM’ye göre:

“Bir hukuki uyuşmazlığı mahkeme önüne taşıyan başvuruçuların reddedilen dava konusu miktar üzerinden hesaplanan avukatlık ücretini karşı tarafa ödemeye mahkûm edilmeleri ihtimali veya olgusu, belirli dava koşulları çerçevesinde mahkemeye başvurularını engelleme ya da mahkemeye başvurularını anlamsız kılma riski taşımaktadır. Bu kapsamda davanın özel koşulları çerçevesinde masrafların makullüğü ve orantılılığı, mahkemeye erişim hakkının asgari sınırını teşkil etmektedir.”¹³⁸

deniyle meydana gelen zararların tazmini istemiyle açılan tam yargı davasının süre aşımı gerekçesiyle reddedilmesinin mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiği iddiasına ilişkindir. Bkz. *Elif Mutlu ve Ferhat Mutlu*, B. No: 2013/3711, 7/1/2016; *Ali Pakkan*, B. No: 2013/8796, 4/11/2015; *Mehmet Emin Timurtaş*, B. No: 2014/2008, 22/11/2017; *Sedat Ekici*, B. No: 2016/7368, 12/11/2019.

126 *Gemak Gemi İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.*, B. No: 2013/7698, 18/2/2016.

127 *Şinasi Umaz*, B. No: 2016/40621, 23/10/2019.

128 *Ahmet Önder ve diğerleri*, B. No: 2018/23929, 10/2/2021.

129 *Nkt Teknoloji Dağıtım Ticaret Ltd. Şti.*, B. No: 2018/26844, 24/2/2021.

130 *Ali Diren*, B. No: 2015/13108, 18/4/2018.

131 *Levent Tütüncü*, B. No: 2015/3690, 18/7/2018.

132 *Ziya Özden*, B. No: 2016/67737, 19/11/2019.

133 *Muhammet Kalip*, B. No: 2017/34863, 13/10/2020.

134 *Bergin Işılak ve diğerleri*, B. No: 2018/11937, 8/9/2021.

135 Ömer E. Egeği, *Zihinsel Engelli Kız Çocuklarına Karşı Cinsel Şiddet İddialarını Etkili Soruşturma Yükümlülüğü*, (ESHİD, 2023), s. 91.

136 *Serkan Acar*, B. No: 2013/1613, 2/10/2013, § 38-39.

137 Karşı vekalet ücretinin caydırıcı etkisine dair Bkz. Ömer E. Egeği, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa Çerçevesinde Etkili Başvuru Hakkı*, (On İki Levha, 2021), s. 151.

138 AYM genellikle, idari yargı özelinde ise ıslah imkânının yokluğunu özellikle dikkate almakta ve “başvuruçuların

Fakat bu açılım dahi iptal davalarının kendine özgü niteliği ve dava açanların kamusal bir rol üstlendiği gerçeği karşısında yetersizdir.¹³⁹ Kanımızca dezavantajlı kesimlerin lehine açılan davalarda karşı vekalet ücretinden ve mahkeme masraflarından muafiyet konusundaki içtihat çeşitlenmeli, HMK md. 339/2’de yer alan hükmün kapsamı genişletilmelidir. Özellikle objektif dava niteliğindeki kamu hukuku yargılama süreçlerine sübjektif davalar (nispi uyumsuzluklar) benzeri bir muamelede bulunulmamalıdır. Bu dezavantajlı kesimler lehine olan bağlamlarda çok daha yaşamsaldır.

B. Kararların İcra Edilmezliği

Türkiye’nin son yıllardaki sorunlarından bir diğeri de yargı kararlarının uygulanmaması sorunudur. Özellikle Şerafettin Can Atalay vakası bağlamında Anayasa Mahkemesi – İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesi – Yargıtay 3. Ceza Dairesi üçgeninde tezahür eden bu sorun, uzun vadede dezavantajlı kesimler için de kaygı vericidir.¹⁴⁰

AYM’nin kararlarına baktığımızda Türkiye’de yargı kararlarının icra edilmezliği sorununun farklı alanlarda tezahür ettiğini bulguluyoruz. Buna göre kamu kurum ve kuruluşları aleyhine verilmiş ekonomik değere ilişkin ve icra edilebilir kararlar uzun süre icra edilmemesi¹⁴¹ sorunu özellikle dikkat çekicidir. Öte yandan pek çok vakada da yargı kararlarının geç icra edildiği¹⁴² veya gereği gibi uygulanmadığı¹⁴³ tespit edilmiştir. İcra edilebilirlik konusundaki içtihatla örneğin; kamulaştırmasız el atılan taşınmazın bedelinin ödenmesine¹⁴⁴, belediyelere açılan iş akdinin feshinden kaynaklanan tazminata¹⁴⁵, yanlış tıbbi müdahaleden felç kalan kişinin idareden talep ettiği tazminata¹⁴⁶, hizmet sürelerinin birleştirilmesine¹⁴⁷, yurtdışındaki çalışmalarının kazanılmış hak aylık derecesinin tespitinde değerlendirilmesine¹⁴⁸, taşınmazın tapuya tesciline¹⁴⁹, ceza davasının düşmesi nedeniyle hükmedilen tazminata¹⁵⁰ kargo yoluyla gönderilen bilgisayar çıktısı niteliğindeki fotokopi dokümanların ceza infaz

dava açtığı sırada ıslah imkânının olmaması nedeniyle hak kaybına uğramamak için taleplerini yüksek tuttuğu ve yargılama sonucunda davalarının kısmen reddedilmesi nedeniyle lehlerine hükmedilen tazminatın önemli bir kısmını vekâlet ücreti olarak davalı idarelere ödemek zorunda kaldığı” gerçeğini de hesaba katmaktadır. Bkz. *Muhbet Adanır ve diğerleri*, B. No: 2014/10261, 8/12/2016, § 102. *Emin Demirel ve diğerleri*, B. No: 2018/5536, 10/2/2021.

139 Nitekim İHAM da içtihadında, karşı vekalet ücretinin dayanaksız davalar açılarak yargının meşgul edilmesinin engellenmesi dolayısıyla daha iyi bir adalet hizmeti sunulması amacına hizmet ettiğini teyit etmektedir. Sibel İncoğlu, Adil Yargılanma Hakkı: Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi- 4, Anayasa Mahkemesi, Ankara, 2020, s. 27. Ancak bununla birlikte AYM’den farklı olarak karşı vekalet ücretinin miktarı ve davanın taraflardan birisinin bir kamu kurumu olmasına özgü bazı kriterler geliştirmiştir. Cindric / Hırvatistan kararında, Mahkeme, başvurusunun mali durumu, karşı vekalet ücretinin yüksek olması gibi kriterleri dikkate almıştır. Buna ek olarak davanın dayanaksız olmaması; davanın taraflarından birisinin kamu kurumu olması ve bu kurumun halihazırda maaşı devlet tarafından ödenen kadrolu bir avukat tarafından temsil edilmesi gibi kriterleri de göz önünde bulundurmıştır. İHAM, Cindric / Hırvatistan, B. No. 72152/13, 06.09.2016, § 96,107-109. Bu karardan da esinle, karşı taraf vekalet ücretinin takdirinde davanın açılmasında haklı bir başarı beklentisi, dayanaksız olmama gibi kriterlerin dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Öte yandan karşı vekalet ücretinin gördüğü iddia edilen işlevi yerine getirmek adına davanın daha ilk aşamada (örneğin adeta AYM ve İHAM’daki kabul edilebilirlik gibi ön inceleme aşamasında) esasa ilişkin olarak açıkça dayanaktan yoksun bulunması halinde daha düşük bir karşı vekalet ücretine hükmedilmesine olanak sağlayan düzenlemenin gerçekleştirilmesi gereklidir.

140 Son durum için bkz. *Şerafettin Can Atalay (3)* [GK], B. No: 2023/99744, 21/12/2023.

141 *Rabia Alkaya ve diğerleri*, B. No: 2014/12680, 12/4/2017.

142 *Hamdiye Yılmaz*, B. No: 2014/7680, 13/9/2017.

143 *Haan Gün*, B. No: 2018/9459, 19/11/2020.

144 *Kenan Yıldırım ve Turan Yıldırım*, B. No: 2013/711, 3/4/2014.

145 *Şenal Haylaz*, B. No: 2013/3457, 25/2/2015.

146 *Ramazan Kılıç ve Nurcan Fırat* B. No: 2013/2627, 4/11/2015.

147 *Nefize Hocaoglu*, B. No: 2014/6726, 9/5/2018.

148 *Mehmet Hocaoglu*, B. No: 2013/3207, 15/10/2015.

149 *Ali Kayan*, B. No: 2015/9814, 20/3/2019.

150 *Ebru Çıtlak ve Fazilet Demirbaş*, B. No: 2017/37573, 2/12/2020.

kurumunda tutuklu olarak bulunan başvurucuya teslim edilmesine¹⁵¹, hizmet alım işi ihalesine ilişkin sözleşmenin yapılamamasından kaynaklı mahrum kalan kâra¹⁵² dair kararların icra edilmediğini görüyoruz. Bu kararlarda felçli kişinin tazminat hakkı veya mahpusun bazı evraklara erişim hakkına dönük aykırılıklar, sorunun dezavantajlı kesimlerdeki yansımalarından bazılarıdır.

C. Uzun Yargılama Süreleri

Uzun yargılama ve soruşturma süreleri de bireylerin adalet mekanizmasına başvurma arzularını azaltan bir gerçektir. Mağdur kişiler hak ihlallerinin telafisinin zaten yıllar alacağını düşünmektedir.

Yargılamanın uzun sürmesi aynı zamanda yargılamanın yaratacağı stres ve zahmetin de uzun yıllar devam etmesi anlamına gelmektedir. Kişiler başlarına gelen ihlalin yarattığı stres ve üzüntünün zaten zamanla geçeceğini ummaktadır. Ancak yargı yollarına başvurulursa duruşma, keşif, inceleme, görüşme gibi her bir aşamada bu üzüntü ve streslerinin yeniden hatırlatılacağını bilincindedir. Örneğin çocukların kanuni temsilcileri çocuğun her bir yargılama aşamasında stres ve üzüntüyü tekrar yaşamasından çekinebilir. Ya da mağdurlar dava uzadıkça ikinci mağduriyet kurbanı olma ihtimallerinin artabileceğini düşünebilir.

Öte yandan ülkedeki ekonomik koşullar da uzun yargılama süreçleriyle birleştiğinde caydırıcı bir etki taşımaktadır. Örneğin parasal bir ihlalin ya da tazminat yoluyla giderilecek bir ihlalin yıllar sonra telafi edilmesi o süreçteki enflasyon ile karşılaştırıldığında ciddi kayıpları da içerecektir. Bu farkın oluşmasında gerçek enflasyon ve yasal faizler arasındaki uyumsuzluk da etkilidir.

Makul sürede yargılanma hakkının ihlali esasen çoğu hukuk düzeninde geçerli bir sorundur. Türkiye de bundan soyutlanmış değildir ve sorun gittikçe derinleşmektedir. Nitekim Anayasa Mahkemesinin 23/09/2013 ve 30/09/2023 tarihleri arasında bireysel başvuru üzerine vermiş olduğu 71.484 ihlal kararının 56.443’ü makul sürede yargılanma hakkına ilişkindir.¹⁵³ Bu rakam verilen ihlal kararlarının %79.0’ına tekabül etmektedir.

Uzun yargılamaların ardında bir çok neden mevcuttur. Bunlardan en öne çıkanı mahkemelerin ve savcılıkların iş yükü yoğunluğudur. Bunun sonucu olarak da davalar uzamaktadır. Adalet Bakanlığının yayınladığı 2022 istatistiklerine göre bazı davaların elden çıkma süreleri aşağıdaki gibidir¹⁵⁴:

Boşanma: 171 gün
Alacak: 494 gün
Kamulaştırma: 427 gün
Kasten öldürme: 399 gün
Kasten yaralama: 238 gün
Çocukların cinsel istismarı: 311 gün
Tazminat: 593 gün
İdari yargıda tam yargı davaları: 325

Karar alınması hak arama süreci için yeterli değildir. Çoğu kez kararın yerine getirilmesi için icra sürecini de dikkate almak gerekir. Bakanlık istatistiklerine göre İcra ve İflas Müdürlüklerinde

İlamsız icra: 1054 gün
İlamlı icra: 744 gün sürmektedir.¹⁵⁵

151 Mesut Üzümcü, B. No: 2018/11547, 21/12/2022.

152 Kaçmaz Danışmanlık Reklam Organizasyon Tekstil Otomotiv ve Turizm Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., B. No: 2019/39236, 11/1/2023.

153 T.C. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, Bireysel Başvuru İstatistikleri, (23/9/2012 - 30/9/2023).

154 Adalet İstatistikleri 2022, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 2023, s. 32, 37.

155 Adalet İstatistikleri 2022, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 2023, s. 34.

Hak arama süreçleri çoğu kez derece mahkemelerinde verilen kararlar sona ermez. Bunlara ek olarak istinaf ve temyiz süreleri de eklenmelidir¹⁵⁶:

Bölge adliye mahkemelerinin (hukuk) elden çıkarma süreleri: 372 gün
Bölge adliye mahkemelerinin (hukuk) dosya görülme süreleri: 311 gün

Bölge adliye mahkemelerinin (ceza) elden çıkarma süreleri: 223 gün

Bölge adliye mahkemelerinin (ceza) dosya görülme süreleri: 215 gün
Bölge idare mahkemeleri elden çıkarma süresi: 173 gün
Bölge idare mahkemeleri görülme süresi: 151 gün
Yargıtay hukuk daireleri görülme süreleri: 173 gün
Yargıtay hukuk genel kurulu görülme süresi: 230 gün
Yargıtay ceza daireleri görülme süresi: 538 gün
Yargıtay ceza daireleri elden çıkarma süresi: 530 gün
Danıştay dava daireleri ve kurulları: 540 gün
Anayasa Mahkemesi: 308 gün.

Ama yine de mevcut 2022 yılı istatistiklerine göre bir simülasyon yapacak olursak:

Alacağını derece mahkemesine götüren bir kişi lehine bir karar tesis ettirebilmiş olsun. Sonra bu karar sırasıyla istinaf ve temyize götürülsün. Bu sırada da tehiri icra gibi usullerle kararını icraya koyamamış olsun. Karar kesinleşince de kararı icra ettirmeye alıstırsın. Bu koşullarda ortalama olarak 1722 (4 yıl 8 ay 22 gün) günlük bir süreç riski ile karşı karşıyadır.

Bu simülasyonu bir de cinsel istismara uğrayan bir çocuğun hak arama sürecine uygulayalım. Failin etkili bir şekilde soruşturulması ve sorumluluğun tespiti ve cezalandırılması sürecini kapsayan etkili soruşturma yükümlülüğü aynı zamanda derhal ve hızlı bir soruşturmayı da kapsar. Bu yönde bir arayışı olan bir başvuru Yargıtay kararı sürecine kadar 1221 (3 yıl 4 ay 6 gün) gün bekleme riskini göze almaktadır.

İlgili istatistiklerin Türkiye ortalamasını yansıttığı göz önünde bulundurulduğunda büyük şehirlerde artan iş yüküyle orantılı olarak bekleme sürelerinin de uzayacağı dikkate alınmalıdır.

Bununla birlikte uzun yargılama sürelerinin kendisi, başlı başına başka hak ve özgürlük ihlallerine de neden olabilmektedir. Örneğin uzun bir ceza yargılaması, ifade özgürlüğünün kullanılması sürecinde caydırıcı etkiye haiz olabilir.¹⁵⁷ Ya da çocuğun velayeti ile ilgili bir yargılamanın uzun sürmesi ebeveynin çocuğuyla şahsi münasebet kurma hakkının ihlaline dönüşebilir.¹⁵⁸

Yukarıda istatistik ve derinleşmiş mağduriyet senaryosu örnekleri, bireylerde bir tür başvuru yorgunluğuna ya da isteksizliğine yol açmaktadır. Üstelik bu istatistiklerden çok daha uzun süren davalara şahit olunması da makul bir sürede adaletin tesis edileceğine olan inancı iyice zayıflatmaktadır. Bu nedenle bireyler çok geç tesis edilecek bir adalet için yıllarca sürececek bir stres yükünü sırtlamaktan caymaktadır. İşte bu noktada avukatla temsilin işlevlerinden birisinin de psikolojik olduğunun altını çizmek gerekir. Zira avukatla temsil, hak arama sürecinin yaratabileceği olası stres ve üzüntü tekrarlarını bir profesyonele tevdi etmek anlamına da gelir. Ne var ki bu olanak her sosyo-ekonomik grubun ulaşabileceği bir olanak değildir. Bu nedenle adli yardım, bu uzun sürelerin manevi maliyetinin düşürülmesine de hizmet etmektedir.

156 Adalet İstatistikleri 2022, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 2023, s. 44, 48.

157 *Dilipak / Türkiye*, ECtHR, B. No: 29680/05, 15/09/2015, § 49-51.

158 *Kuppinger / Almanyaya*, ECtHR, B. No: 62198/11, 15/01/2015, § 139-141.

IV. PARASAL SORUNLAR

Ekonomik engeller olarak da tanımlanabilecek parasal sorunlar ilk etapta yargılama giderleri ile sınırlı görülebilir. Ne var ki bu sorunlar adli yardım düzenlemeleri kapsamındaki giderlerin ötesine taşabilmektedir. Biz rapor genelinde, adli yardım özelinde parasal sorunları doğuran olası gider kalemlerine zaten değineceğiz. Fakat bu sorunun raporda daha görünür hale gelmesini sağlamak adına alt başlıklarda mevcut ve olası ekonomik engelleri dile getirmekte fayda vardır. Belirtmek gerekir ki her mahkeme harcı ya da gideri otomatik olarak bir ekonomik engel olarak görülmeyebilir. Bir yargılama giderinin ekonomik engel olarak kabul edilmesi yine hak arayan kişi ve yargılamanın niteliği gibi unsurlar dikkate alınarak değerlendirilebilecektir. Bu noktada kabul etmek gerekir ki rapor dezavantajlı bireylere odaklandığı için yargılama giderlerinin bir adalete erişim engeli olduğu bağlamlar çoğalmaktadır.

Dezavantajlılık konusu ilk bakışta gerçek kişilerle ilişkilendirilen bir kavramdır. Bunun sonucu olarak da rapor daha çok gerçek kişilerin adalete erişimi önündeki sorunlara odaklanmaktadır. Ancak yoksulluk ya da ekonomik engeller gerçek kişiler için olduğu kadar tüzel kişiler için de engel teşkil edebilir.¹⁵⁹ Bu husus Anayasa Mahkemesi tarafından da teyit edilmiştir. Bir limited şirketin, davanın ıslahı için öngörülen harcın yüksek olması ve bu nedenle ödeyememesi mahkemeye erişim hakkının ihlali olarak görülmüştür.¹⁶⁰

A. Yargı İçi Masraflar

Yargı içi masraflar yargılama sürecindeki giderlerdir. Bu başlıktaki giderler ilk bakışta halihazırda fiziksel, sosyal engelleri aşıp bir yargısal merciye başvurmayı başarabilen kişiler için bir engel teşkil etmektedir. Ancak bu masraflara ilişkin algı, özellikle son başlıkta yer verilecek olan karşı taraf ücret-i vekalet tehdidi algısı birçok kişinin adalet mekanizmasına başvurmasında caydırıcı olmaktadır.

Raporda özellikle adli yardıma odaklandığı için bu masraflar karşısında ilk çözüm olarak adli yardım mekanizması akla gelebilir. Fakat bir diğer çözüm de alternatif çözüm yollarının geliştirilmesidir. Alternatif çözüm yollarının bizzat kendisi, zorunlu arabuluculuk gibi uygulamalar nedeniyle adalet erişim önünde bir engel teşkil ettiği yönünde eleştirilmektedir. Uzun yargılama gibi tehditler de bir araya geldiğinde alternatif çözüm yollarının, adalet erişim önündeki engeller kaldırılmaksızın tek başına olumlu sonuçlar doğuracağını söylemek zordur. Nitekim yoksul bir işçi için uzun sürecek bir yargılama karşısında, arabulucudan alacağı ücretin kendisi bir alternatif değil zorunluluk olabilir. Özetle alternatif uyuşmazlık çözüm yolları ancak gerçek manada bir alternatif olduğu zaman çözüm olarak önerilebilir.

Bir diğer husus da Kamu Denetçiliği Kurumu, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu gibi otoritelerdir. Bu kurulların kararlarının bağlayıcılığı sınırlıdır. Ancak yine de kişilere yargı mercilerine başvurmadan güven verebilir ve kararsız kalan bireylerin beklemesi için süre yaratabilir. Fakat burada da önemli olan bu kurumların hak ve özgürlükleri koruma kapasitesidir. Şayet bu kurumlar önemli hak ihlalleri karşısında özgün bir içtihat oluşturamazsa kişileri motive etmek bir yana ada-

¹⁵⁹ Elbette öğretilerde de dile getirilmiş olduğu üzere tüzel kişilerin de hak öznesi olabileceğini kabul etmek, tüzel kişilerin gerçek kişilerle aynı ölçüde hak öznesi olabileceği anlamında yorumlanmamalıdır. Piet Hein van Kempen, "The Recognition of Legal Persons in International Human Rights Instruments: Protection Against and Through Criminal Justice", Mark Pieth (Ed.), *Corporate Criminal Liability, Emergency, Convergence, and Risk, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, (Springer, 2011), s. 360.

¹⁶⁰ *Kemtaş Tekstil İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.* [GK], B. No: 2020/22192, 17/5/2023, § 72. Ticari dünyada herhangi bir sosyal destek almaksızın hayatta kalması beklenen ticari şirketler için açık olması öngörülen bu yolun sivil toplum örgütleri için evleviyetle açık olması gerektiği yorumu önünde bir engel yoktur.

lete erişim konusundaki cesaretlerini kıracaktır. Şu husus önemle vurgulanmalıdır ki bu kurumların işlerlik kazanması hak ve özgürlükleri koruma kapasiteleri ile doğrudan ilgilidir. Bunun için:

- 1- Bu kurumların alanında yetkin, şeffaf bir şekilde seçilmiş uzmanlar istihdam etmesi,
- 2- Kurumların ülkedeki, bölgedeki ve dünyadaki insan hakları sorunlarını ve gelişmelerini yakından takip etmesi,
- 3- Kararlarının kolay bir şekilde erişilebilir olması, internet sitesinde yayınlanması gibi şartlar sağlanmalıdır.

Bu olasılıklar bir yana bırakılacak olursa yargı içi masraflarla ilgili adli yardım mekanizması önemi korumaktadır.

1. Harçlar

Yargılama harçları ilk akla gelen ekonomik engeldir. Zira yargılamada hiçbir başka gider olmasa da yargılama harcı çoğu dava türü için mevcuttur. Yargılama harcına tabii dava türleri için en önemli çözüm adli yardımdır. Adli yardım uygulamalarına daha detaylı girileceği için şimdilik diğer gider türlerine yer verilecektir.

2. Teminatlar

Harçlar kadar teminatlar da yargılama giderleri arasında önemli bir kalem tutmaktadır. Teminatlar örneğin ticari işlerde ya da hızlı bir şekilde icra / haciz işlemlerine geçmek için önem arz etmektedir. Bu tür işlemlerde gereken hızda hareket edilemediği takdirde haciz işlemi gerçekleşemez ve davacı garanti altına almak istediği alacağı elden kaçırabilir. Fakat alacaklı lehine bazı kolaylıklar öngören bu tür usullerin, borçlu aleyhine zarar doğurması olasıdır. İşte bu risklere karşı davacıdan bir miktar teminat yatırması istenebilir. Kural olarak teminat yatırılması mahkemeye erişim hakkı önünde bir engel olarak görülmemektedir.¹⁶¹ Ancak teminat miktarının ölçülü olmaması üstüne bir de adli yardım talebinin reddedilmesi halinde mahkemeye erişim hakkının ihlali söz konusu olacaktır.¹⁶²

3. Bilirkişi Ücretleri

Yargılamanın öngörülemeyen giderlerinden birisi de bilirkişi ücretleridir. Bilirkişi ücretleri, mahkeme tarafından tayin edilmektedir. Bazı hallerde birden çok bilirkişi, örneğin üç bilirkişi, heyet olarak rapor hazırlamaktadır. Yine bazı hallerde bilirkişi raporuna itiraz edilebilmekte ve yeni bilirkişi raporları, ek bilirkişi raporları istenebilmektedir. Bilirkişi ücretlerinin öngörülemezliğinin önündeki bir diğer sorun da mahkemenin davanın karmaşıklığına ve uzmanlık alanına göre daha yüksek bilirkişilik ücretleri tahsis etmesidir. Tüm bu etmenler ve mahkemelerin artan iş yükü karşısında bilirkişiye başvurma eğiliminin artması dikkate alındığında bilirkişi ücretlerinin ciddi bir gider kalemi olduğunu söylemek mümkündür.

4. Keşif Ücretleri

Yargılama esnasında mahkemenin keşfe gitmesi gerekebilir. Keşif için her yıl belirlenen keşif ücretine ek olarak araç ücreti de ödenmektedir. Bu da adliye binalarından uzak yerlerdeki keşiflerin maliyetini artıran bir unsurdur. Keşfin yargılamadaki önemli etkisi dikkate alındığında bu uygulamaya alternatif bir uygulamadan söz etmek güçtür.

161 Örneğin Bkz. *Tolstoy Miloslavsky/Birleşik Krallık*, ECtHR, B. No: 18139/91, 13.07.1995, § 63-67.

162 Örneğin Bkz. *Ait-Mouhoub/Fransa*, ECtHR, B. No: 22924/93, 21.10.1996, § 57-58.

5. Pullar ve Posta Giderleri

Yargılama evraklarının dava taraflarına gönderilmesi işlemi bir posta gideri yaratmaktadır. Bu gider tarafların çok olduğu davalarda artmaktadır. Buna ek olarak dosyaya sunulan vekaletname gibi evraklarda baro pulu alınması da bir gider kalemidir. Posta dışındaki tebligatların güvenilirliği günümüzde artan bir şekilde tartışılmaktadır. Baro pulundan sağlanacak gelir de stajyer avukatlara staj kredisi sağlamak gibi kamu yararını amaçlamaktadır. Bu giderlere alternatif olarak önerilecek araçların bu gibi amaçları da göz önüne alması elzemdir.

6. Ücret-i Vekalet Tehdidi

Ücret-i vekalet tehdidi en önemli psikolojik engellerden birisidir. Dava kaybedildiği takdirde karşı tarafa ödenecek vekalet ücreti, hak arama mekanizmalarının daha az meşgul edilmesi ve daha etkin çalışmasını sağlama amacını taşır. Ek olarak hak savunucusu avukatlar için de önemli bir kaynak olduğu, usul hukuku boyutu tartışılrsa da, yadsınamaz bir gerçektir. Adli yardım sisteminin bu tehdide cevap verebilirliği sınırlıdır. Bu tehdide karşı dünyada hukuk sigortası gibi araçlar gündeme gelebilmektedir. Ancak bu aracın dezavantajlılar açısından işlerlik kazanabileceği şüphelidir. Buradaki riskin azaltılması ancak haklılık değerlendirilmesinin bireyler tarafından dahi yapılabileceği, öngörülebilir bir içtihat ile mümkün olabilir. Bireylerin bu değerlendirmeyi yapamayacağı haller için de adli yardımda görev alan avukatların özellikle ön görüşmelerde davanın başarı şansını değerlendirebilecek yetkinlik ve tecrübede olması gerekir.

7. Kötüye Kullanma Cezası

Bazı hukuk yollarının kötüye kullanılmasının maddi yaptırıma bağlanması da bir üstteki başlık gibi caydırıcı bir tehdit olarak öne sürülebilir. Ancak buradaki gider kalemi ücret-i vekalet tehdidinden daha farklı bir yöne sahiptir. Kötüye kullanma tespitindeki değerlendirme, davanın reddi ya da dayanaktan yoksun bulunması değerlendirmelerinden çok daha ağır ve kesin bir belirlemedir. Bu tedbirin amacı da bir üstteki başlıkta belirttiğimiz gibi füzuli başvuruların azaltılması ve yargılamaların makul sürede sona ermesi gibi bir meşru amaca yöneliktir.¹⁶³ Rapor adalete erişim konusunu ele almaktadır. Bu kapsam, metoda ve genel yaklaşıma da tesir etmiştir. Bunun sonucu olarak, dezavantajlı grupların adalet mekanizmalarına erişimi açısından kötüye kullanma olasılığı bundan daha geniş bir değerlendirmeyi gerektirecek bir olasılık olarak görülmemektedir.

B. Yargı Dışı Masraflar

Esasında parasal sorunların hangilerinin yargı içi ve yargı dışı olduğunu kategorize etmek güçtür. Ancak bu başlık altındaki kalemlerin en azından doğrudan yargılama faaliyeti içerisinde olmadığı söylenebilir. Yukarıda saydığımız gider kalemlerinin birçoğu HMK kapsamındaki adli yardım ile giderilme olanağına sahiptir. Ancak aşağıdaki başlıklardan “avukatlık ücreti” dışındaki başlıkları kapsayan bir adli yardım uygulamasından söz etmek güçtür.

1. Avukat Ücretleri

Günümüzde hukukun gitgide karmaşıklaşması, usul hukuku gibi teknik alanların salt verili adalet hissi / sezgisiyle anlaşılamaması avukat desteğini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle ceza, idare ya da hukuk yargılamaları ayırt etmeksizin adalet arayışında bir avukat desteği elzemdir. Öte yandan bir avukat desteğiyle adalete erişmek bireylere moral ve motivasyon da sağlamaktadır.

¹⁶³ Anayasa Mahkemesinin karar düzeltme yolunun kötüye kullanıldığı gerekçesiyle para cezasına hükmedilmesinin ihlal olmadığını belirttiği karar örneği için bkz. *Mustafa Kemal Sungur*, B. No. 2013/2507, 06.03.2014, § 39-42.

Ne var ki son yıllardaki ekonomik zorluklar, nitelikli bir avukata ulaşmayı güçleştirmektedir. Artan avukat sayısının avukatlık ücretlerinde bir gerilemeye yol açmasını beklemek de hem gerçekçi hem de yerinde bir görüş değildir. Avukatlık mesleği serbest bir meslek olsa da kamusal yönü haiz bir meslektir. Dolayısıyla avukatlık hizmetine erişim salt piyasa koşullarıyla değerlendirilmemelidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi avukat desteğinin hem teknik hem psikolojik faydalarından dolayı bu uygulamanın bir alternatifinden söz etmek güçtür. Çözüm olarak geriye sadece etkili bir şekilde işleyen adli yardım sisteminin tesisi kalmaktadır.

2. Noter Masrafları

Vekalet belgesinin düzenlenmesi, bazı evrakların tercüme edilmesi gibi işlemler için noter ücretleri alınmaktadır. Adli yardım noter ücretlerini karşılamamaktadır. Adana Barosu ile yapılan görüşmelerde bazı dezavantajlı gruplar için bu ücretlendirmeye ilişkin çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir. Ancak yeni bir kaynak bulunmaksızın mevcut adli yardım düzenlemeleri noter ücretleri için çözüm sunmamaktadır. Oysa her belge için olmasa da vekaletname belgesi için kural olarak, tercüme vs. gibi diğer işlemler için ise mahkeme kararıyla bu ücretten muafiyet sağlayacak bir düzenleme faydalı olacaktır.

3. Ulaşım Masrafları

Toplu ulaşım bazı büyükşehirlerde dahi tam olarak oturmuş değildir. Buna ek olarak şehir merkezlerindeki arazilerin değerlendirilmesi, adliyelerin şehir dışlarına taşınması gibi gelişmeler de ulaşımı önemli bir gider kalemi haline getirmiştir. Bunların üstüne bir de dezavantajlı kişilerin bazılarının toplu taşıma ile adliyelere erişememesi, ulaşımı göz ardı edilemeyecek bir gider haline getirmiştir. Bu sorun karşısında çevrim içi duruşma gibi araçlar gündeme gelebilir. Ancak bu uygulamaların da şahsen duruşma salonunda bulunmak gibi bir etkiye sahip olmadığı açıktır. Bazı dezavantajlı gruplar halihazırda yerel yönetimlerin hassasiyeti ile toplu taşımadan yararlanma imkanlarına sahip olabilir. Yine bazı şehirlerde adliyelere şehrin belirli bölgelerinden servisler mevcuttur. Fakat bu servisler baro mensuplarına özgülenmiştir. Alternatif olarak ulaşım giderleri için bir kalem eklenebilir. Bunun yanı sıra yerel yönetimlerle de adliyeye erişim için ücretsiz toplu taşıma amacıyla protokoller yapılabilir.

4. Kırtasiye Masrafları

Aslında adalet arayışı içerisindeki parasal giderlerin tamamını burada tüketmek mümkün değildir. Örneğin duruşmaların uzun sürmesi, bekleme sürelerinin artmasına ve yiyecek içecek gibi yeni giderlerin doğmasına yol açmaktadır. Rapor okuyucularının bazıları bunun göz ardı edilebilecek bir gider olacağı kanısında olabilir. Ancak raporda yer verilen dezavantajlı grupların bazıları için bu tarz giderler dahi adalete erişimi güçleştirmektedir. Bu tarz giderler içerisinde yargılama işine daha yakın olan kırtasiye masraflarıdır. Bireylerin henüz dava başında dahi evrakların çıktılarını alıp dosyalaması, bunların örneklerini kendisi için arşivlemesi de diğer giderler arasında sayılabilir.

V. ADLİ YARDIM SİSTEMİNİN CEVAP VEREBİLİRLİĞİ

Raporda yer yer belirttiğimiz üzere adalete erişim önündeki tüm engeller parasal değildir. Ancak adli yardım mekanizmasının üstlendiği rol ve işlev parasal engelleri aşmanın ötesine taşınmıştır. Bu gerçek göz önünde bulundurularak ve raporun özellikle adi yardım uygulamalarına odaklandığı hatırlanarak bundan sonraki başlıklarda adli yardım konusu ele alınacaktır. Raporda baskın olan barolarla yapılan görüşmenin alan yazınına kazandırılması amacıyla bilhassa barolar tarafından sağlanan adli yardım konusuna ilişkin sorun tespiti ve çözüm önerileri aşağıdaki başlıklarda yer alacaktır.

A. Adli Yardım Türleri

Adli yardım özetle adalete erişim önündeki ekonomik engellerin kaldırılmasını amaçlayan bir kurdur. Adli yardımın kapsamı mahkeme harçları, yargılama masrafları ve ücretsiz olarak avukatlık hizmetine erişimi kapsar. Ücretsiz olarak avukatlık hizmetine ulaşım ceza yargılaması ve hukuk yargılamalarında farklı şekillerde düzenlenmiştir.

1. Ceza Yargılamasında Adli Yardım

Ceza yargılamalarında, avukatla temsil hakkı kapsamında şüpheli ya da sanığın istemi üzerine ya da bazı şartlarda istemi olmaksızın zorunlu müdafii atanması düzenlenmiştir. 5271 sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunu’nun 150. maddesi halihazırda kanuni temsilcisi olmayan ve kendi isteği üzerine avukat seçemeyen kişilerin müdafii ile savunma hakkına ilişkin hükümler içermektedir:

“Madde 150 – (Değişik: 6/12/2006 – 5560/21 md.)

- (1) Şüpheli veya sanıktan kendisine bir müdafii seçmesi istenir. Şüpheli veya sanık, müdafii seçebilecek durumda olmadığını beyan ederse, istemi halinde bir müdafii görevlendirilir.
- (2) Müdafii bulunmayan şüpheli veya sanık; çocuk, kendisini savunamayacak derecede malul veya sağır ve dilsiz ise, istemi olmaksızın bir müdafii görevlendirilir.
- (3) Alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmada ikinci fıkra hükmü uygulanır.
- (4) Zorunlu müdafilikle ilgili diğer hususlar, Türkiye Barolar Birliğinin görüşü alınarak çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.”

Bu madde hükmünün kişi bakımından kapsamı şüpheli ve sanıklardır. Görüleceği üzere suçtan zarar gören ya da müşteki gibi aktörleri kapsamaz. Maddeden çıkartılacak bir diğer sonuç ise çocuk ve bazı engelliler için zorunlu müdafii tayini için şüpheli ya da sanığın isteminin bir şart olarak aranmasıdır. Maddenin üçüncü fıkrasında ise belirli ağırlıkta ceza öngören suçlar için çocuk ya da engelli olma gibi şartlar aranmaksızın zorunlu müdafinin atanması yönündedir.

Özetle bir kişi engelli ya da çocuk değilse ve yargılandığı suçun alt sınırı beş yıldan az ise¹⁶⁴,

-Kendisi bir avukat seçebilir. Buna “seçilmiş ihtiyari müdafii” adı verilir.

-Kendisi bir avukatın ücretsiz olarak atanmasını isteyebilir. Bu duruma “atanmış ihtiyari müdafilik” adı verilir.

164 Taş, Hakan, “Yargı Kararları Işığında Müdafiden Yararlanma Hakkı ve Zorunlu Müdafiliği Gerektiren Haller”, SÜAMYOD., C. 5, S. 1, 2022, ss. 71-112, s. 82.

Bir kişi engelli ya da çocuk ise ve/veya yargılandığı suçun alt sınırı beş yıldan fazla ise;

-Kendisi bir müdafii ile savunulmak zorundadır. Bu avukatı kendisi seçer ise “seçilmiş zorunlu müdafilik” kurumu söz konusudur.

-Kendisi bir avukat seçmemiş, Baro tarafından atanmışsa “görevlendirilmiş/atanmış zorunlu müdafilik” söz konusudur.

Buraya kadar değindiğimiz kısım şüpheli ya da sanığın avukatla temsiliyle doğrudan alakalıdır ve uygulamada CMK sistemi olarak adlandırılmaktadır. Fakat raporumuzda ele alacağımız adli yardım konusuyla daha doğrudan ilgili olan ve yine 5271 sayılı CMK’da düzenlenen türden avukatla temsil hükümlerini Kanun’un 234. maddesi düzenlemektedir.¹⁶⁵ Mağdur ile şikayetçinin hakları başlıklı 234. maddenin 3. fıkrası soruşturma evresinde mağdur ile şikayetçiye “*vekili bulunmaması halinde, cinsel saldırı, çocukların cinsel istismarı veya ısrarlı takip suçları ile kadına karşı işlenen kasten yaralama, işkence veya eziyet suçlarında ve alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlarda, baro tarafından kendisine avukat görevlendirilmesini isteme*” hakkını düzenler. Aynı maddenin 5. fıkrası kovuşturma aşamasında ise mağdur veya şikayetçiye, “*vekili bulunmaması halinde, cinsel saldırı, çocukların cinsel istismarı veya ısrarlı takip suçları ile kadına karşı işlenen kasten yaralama, işkence veya eziyet suçlarında ve alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlarda, baro tarafından kendisine avukat görevlendirilmesini isteme*” hakkı tanımıştır. Mağdur, onsekiz yaşını doldurmamış, sağır veya dilsiz ya da meramını ifade edemeyecek derecede malul olur ve bir vekili de bulunmazsa kendisine bir avukat tayin edilmesi için istemi aranmaz.

Her iki kapsamda da burada değindiğimiz adli yardım ücretsiz avukatlık desteği sağlamaya yöneliktir. Sanık ve şüpheli açısından ücretsiz avukatlık hizmetinin sağlanması uygulamada CMK büroları tarafından yürütülmektedir. Fakat rapor kapsamında odaklanacağımız adli yardım kurumunun faaliyetleri adli yardım büroları tarafından yürütülmektedir.

2. Hukuk Yargılamalarında Adli Yardım

Hukuk yargılamalarında adli yardım barolara ya da mahkemelere yapılabilir. Usulü ve kapsamı arasındaki farklardan dolayı mahkemelere yapılan başvuru ve barolara yapılan başvuru usulü iki ayrı başlıkta incelenecektir. Öncelikle şu ayrıma değinmek gerekir, barolara yapılacak olan adli yardım başvurusu sadece ücretsiz avukat olanağı sağlar. Mahkemelere yapılacak olan başvurular ise harçlar ve yargılama giderlerinin geçici olarak alınmaması gibi ek tedbirler de sağlamaktadır.

a. Mahkemelere Yapılan Adli Yardım Başvurusu

Raporumuz Barolar nezdindeki adli yardıma odaklansa da mahkemelere yapılacak adli yardımın kapsamına kısaca değinmekte yarar vardır. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 336. maddesi adli yardımın kapsamını şöyle belirler:

- a) Yapılacak tüm yargılama ve takip giderlerinden geçici olarak muafiyet.
- b) Yargılama ve takip giderleri için teminat göstermekten muafiyet.
- c) Dava ve icra takibi sırasında yapılması gereken tüm giderlerin Devlet tarafından avans olarak ödenmesi.
- ç) Davanın avukat ile takibi gerekiyorsa, ücreti sonradan ödenmek üzere bir avukat temini.

¹⁶⁵ Seçkin, Mehmet Beyhan, “Ceza Muhakemesinde Mağdur ve Şikâyetçinin Hakları”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Y. 8, S. 15, 2020, s. 623.

(2) *Mahkeme, talepte bulunanın, yukarıdaki bentlerde düzenlenen hususlardan bir kısmından yararlanmasına da karar verebilir.*

(3) *Adli yardım, hükmün kesinleşmesine kadar devam eder.*

Görüleceği üzere madde gerektiğinde avukat teminini içermektedir. Bunun yanı sıra teminat göstermekten muafiyete kadar önemli düzenlemeler içerir. Bu kapsamda yararlanılacak adli yardım açısından önemli bir nokta ise bu yardımın geçici süreli olabileceğidir. Yargılanan kişinin yargılama sonucunda haksız çıkması hâlinde yapılan harcamalar kendisinden geri alınacaktır. Ancak bu geri ödeme bir yıllık bir süreçte taksitlere bölünebilir. Ayrıca 339. maddenin 2. fıkrası, geri ödemenin ciddi mağduriyete yol açması olasılığında ödemedi kısmen ya da tamamen muafiyete karar verilebilir. Nitekim 6100 sayılı Kanunun 338. maddesi de adli yardım almak için ekonomik durumuyla ilgili yalan söylediği ortaya çıkan ya da mali durumu iyileşen kişi hakkında verilen adli yardım kararının kaldırılabilmesini öngörmektedir. Bu usulde adli yardım başvurusunun değerlendirilmesi gibi konular barolara yapılacak olan adli yardım başvuruları ile benzerlik içerdiğinden, bundan sonra bu usulün detaylarına sadece barolar önündeki usulle ilgili olarak değinilecektir.

b. Barolara Yapılan Adli Yardım Başvurusu

Uygulamada ve rapor kapsamında “adli yardım” kavramından anlaşılan genellikle barolara yapılan başvuru üzerine, başvurucaya ücretsiz bir avukatın atanması şeklinde anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu başlıkta anlatacağımız usul için “dar anlamda adli yardım” kavramı denilmesinde bir mahsur yoktur. Zira bu usul ücretsiz avukat atanması dışında bir tedbiri, kural olarak öngörmemektedir.

Bu başlıktaki adli yardım için ilk akla gelen düzenleme 1136 sayılı Avukatlık Kanunu’nda yer almaktadır. Kanunun 176. maddesi adli yardımı, avukatlık hizmetlerini ve diğer yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanlara bu Kanunda yazılı avukatlık hizmetlerinin sağlanması şeklinde tanımlamıştır. Avukatlık Kanunu’nun 176 ila 181. maddeleri adli yardım kurumuna ilişkin hükümler içermektedir. Bu hükümlerin nasıl uygulanacağını gösteren önemli bir belge ise Türkiye Barolar Birliğinin Adli Yardım Yönetmeliğidir.

Raporda, bu usul ve mevzuat barolara sorulan soruların yanıtları çerçevesinde değerlendirilecektir. İlgili mevzuatta düzenlenen usul ve esasların hem teoride hem de uygulamada dezavantajlı grupların adalete erişiminin önündeki engellere cevap verebilecek nitelikte olup olmadığı test edilecektir.

B. Adli Yardım Sisteminin Etkililiği

Adli yardımın etkililiği hem kurumsallaşmaya ilişkin hem de ulaşılabilirliğe ilişkin olabilir. Bunun ardından adli yardımda sunulan hizmetin niteliği gelecektir. Bu başlık altındaki alt başlıklarda bu sorunlara ilişkin tespit ve önerilerimiz yer alacaktır.

1. Adli Yardımın Kurumsallaşması Önündeki Engeller

Adli yardımın kurumsallaşamaması hususu hemen hemen bütün rapor ve toplantılarda yer almıştır. Bu durum ülke genelinde yeknesak bir adli yardım uygulamasının gözlemlenmesine engel olmaktadır. İlk bakışta bu farkların bölgesel, sosyal gerçeklikleri dikkate alan olumlu bir lokalleşme örneği olduğu yanılgısı doğabilir. Fakat ne yazık ki bölgesel farklılıklardan ziyade baroların yönetsel ter-cihlerinden doğan bir fark söz konusudur. Bu farkın doğmasında bütçe, insan kaynakları, düzenleme eksiklikleri gibi nedenler vardır.

a. Ortak Sekretarya ve Eşgüdüm Yokluğu

Adli yardım uygulamasına ilişkin Türkiye Barolar Birliğinin bir yönetmeliği mevcuttur. Ancak barolar nezdindeki uygulama farklılıkları bu raporun diğer başlıklarında görülebileceği gibi verilen hizmetin kalitesi ve adli yardımın erişilebilirliği noktasında ciddi sorunlar oluşturmaktadır.

Adli yardım hizmetinin koordinasyonlarının büyük oranda barolara bırakılması yerel ihtiyaçların dikkate alınması adına faydalı görülebilir. Ancak her bir baronun, adli yardım için ortak bir standart tutturması mümkün olmayabilir. Buna ek olarak her bir baronun verilerinin ortaklaştırılmasını sağlamak, başvuruların farklı dillerde ve yöntemlerle başvuru yapmasını sağlamak için güçlü sekreterlikler kurabilmesi de olanaklı değildir. Bu eşitsiz durum, çoklu baro uygulaması ile daha da derinleşme riski taşımaktadır.

Ortak sekretarya işlevinin uzun vadede sağlayacağı potansiyel bir kullanıma da kısaca değinmek gerekir. Adli yardım kapsamında değerlendirilebilecek ekonomik ve sosyal şartlara sahip olmayan ancak avukat seçme konusunda zorluk çeken bireylerin varlığını da kabul etmek gerekir. Bu sorun özellikle yabancılar nezdinde ön plana çıkmaktadır. Türk hukukundaki reklam yasağı ilkesi de göz önünde bulundurulduğunda bu kişilerin talep ve beklentileriyle örtüşen bir avukata ulaşması her zaman ekonomik imkanlarla mümkün olmayabilir. Oluşturulmasını önerdiğimiz bu sekreterlik bu ihtiyaca da cevap verme potansiyeli taşır. Gerekli yasal düzenlemeler ve fırsat eşitliği gözetilerek sekretaryanın çok yönlü bir işleve sahip olması sağlanabilir.

b. Ortak Verileme Standardı Yokluğu

Rapor çalışması, 5 baronun adli yardım deneyimleri ve verilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ne var ki ortak bir verileme standardının olmamasından dolayı baroların paylaştığı veriler üzerinden değerlendirme yapmak güçleşmektedir. Bununla birlikte barolarla yapılan toplantılar, doğrudan görüşmeler neticesinde adli yardım uygulamalarına ilişkin elde edilen kıymetli bilgiler adli yardımın etkililiği önündeki engellerin tespit edilmesi için faydalıdır. Yine de toplantıda paylaşılan deneyimlerin değerlendirilmesinde yol gösterici olabilecek bu verilere aşağıda yer verilmiştir.

Adana Barosu ile yapılan yazışmalarla paylaşılan istatistiklere göre:

2021 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 734

2022 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 884

2023 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: (1 Haziran 2023 tarihinden itibaren Adana Barosu adli yardım sistemi kapatılmıştır. Bu tarihten itibaren yalnızca şiddet mağduru kadınlar için atama gerçekleştirilmiştir.)

Adana Barosu ile yapılan yazışmalarda paylaşılan istatistiklere göre yalnızca boşanma davalarına ilişkin özel bir istatistik tutulmuştur:

2021 yılında boşanma davalarına yapılan adli yardım atama sayısı: 548

2022 yılında boşanma davalarına yapılan adli yardım atama sayısı: 620

2023 yılında boşanma davalarına yapılan adli yardım atama sayısı: 140

Ankara Barosu ile yapılan yazışmalarda paylaşılan istatistiklere göre¹⁶⁶:

2021 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 2292 (2400’ü kadın 2911 talep içinde)

2022 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 1744 (2150’si kadın 2632 talep içinde)

2023 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 1051 (1237’si kadın 1579 talep içinde)

166 Ankara Barosu ile yapılan yazışmada mültecilerle ilgili şu ekleme belirtilmiştir: “2021-2023 yılları arasında Dezavantajlı grup olarak mültecilere ilişkin ayrı bir listeden atama yapılmakta olup, engelli vatandaşlara ilişkin ayrı liste oluşturulmadığından genel Adli Yardım Merkezi listesinde atama yapılmaktadır. 2021-2023 yılları arasında yapılan mülteci atama sayısı 750’dir.” Ayrıca Ankara Barosu adli yardım talebinde bulunanların geliş sebebini içeren istatistikler de tutmaktadır.

Antalya Barosu ile yapılan yazışmalarda adli yardım ile birlikte CMK istatistikleri de paylaşılmıştır. CMK istatistiklerinde cinsiyet, yaş gibi profillemelemeler mevcut olsa da adli yardım ile ilgili bu yönde bir verileme yoktur. Bununla birlikte Antalya Barosu dava türüne göre detaylı bir veri tutmuş ve bunu bir excel tablosuna dönüştürmüştür. Antalya Barosunun paylaştığı verilere göre:

2021 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 1764
2022 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 1692
2023 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 1193

Diyarbakır Barosu da Antalya Barosuna benzer şekilde CMK görevlendirmeleriyle ilgili detaylı bir profil istatistiği sunmuştur. Ancak adli yardıma ilişkin benzer bir verileme paylaşılmamıştır. Diyarbakır Barosunun paylaştığı verilere göre:

2021 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 700 (1911 talep içinde)
2022 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 455 (2100 talep içinde)
2023 yılında yapılan adli yardım atama sayısı: 697 (1700 talep içinde)

Mardin Barosunun paylaştığı verilerde başvuru profillerine ilişkin görece daha detaylı bilgiler paylaşılmıştır. 2021-2023 yılları arasındaki toplam başvurularla ilgili istatistiklere göre 1651 başvurudan 835’i kabul edilmiş, 816’sı ise reddedilmiştir. Ancak baronun detaylı profillerle paylaştığı son belgede ise toplam başvuru 1728 olarak belirtilmiştir. Paylaşılan bu belgedeki detaylar şöyledir:

Kadın başvuru sayısı: 1428
Erkek başvuru sayısı: 203.
Kabul edilen kadın başvuru sayısı: 1031
Kabul edilen erkek başvuru sayısı: 78’dir.

Mardin Barosunun mültecilerle ilgili paylaştığı verilere göre:

Kabul edilen mülteci kadın başvuru sayısı: 52 (81 talep içerisinde)
Kabul edilen mülteci erkek başvuru sayısı: 13 (16 talep içerisinde)

c. Bütçe ile İlgili Sorunlar

Raporda yer vereceğimiz diğer sorunların büyük bir bölümü de dolaylı ya da doğrudan bütçe meselesiyle ilgilidir. Baroların yeterli bütçeye sahip olamaması ret oranlarını artırmıştır. Bu durum, başvuruların ekonomik nedenlerle filtrelenmesi hatta bazı dava türlerinin değerlendirilmemesi sonucuna yol açmıştır.

Türkiye Barolar Birliğinin paylaştığı verilere göre, 2023 yılında adli yardım için ayrılan bütçe 185.412.586,53 TL olarak belirlenmiştir.¹⁶⁷ Barolar Birliği bu ödeneğin 4 eşit taksitle ödeneceğini ilan etmiştir. Bu açıdan bakıldığında adli yardımda görev alan avukatların, ödemelerinin gecikmesinin onların motivasyonundaki etkisi dikkate alınmalıdır. Raporun hazırlanma aşamasında iletişim kurulan 5 baroya bu bütçeden 2023 yılı için ayrılan bütçe aşağıdaki gibidir:

Adana Barosu: 4.337.317,52 TL
Ankara Barosu: 10.513.021,00 TL¹⁶⁸
Antalya Barosu: 5.379.865,40 TL
Diyarbakır Barosu: 3.247.019,36 TL
Mardin Barosu: 1.535.967,48 TL.

¹⁶⁷ Türkiye Barolar Birliği İnternet Sitesi, <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/duyuru-202333-83680>, E.T. 07.01.2024.

¹⁶⁸ Barolar Birliğinin paylaştığı tabloya göre Ankara 2 No’lu Barosuna ayrılan bütçe ise 2.681.974,32 TL’dir.

Baro temsilcileri ile yapılan görüşmelerde bütçenin yetersizliği ile ilgili tespitler paylaşılmıştır. Bütçe yetersizliği sorununun yol açtığı sonuçlardan en göze batanı ret sayılarının artmasıdır. Bunun sonucunda ekonomik nedenlerle elenen başvuru sayısı artmıştır. Hatta bazı barolar yalnızca belirli türden başvuru sahiplerine ve dava türlerine adli yardım sağlamıştır.¹⁶⁹ Özetle bütçe yetersizliğinin yol açabileceği doğrudan ve dolaylı sorunlardan bazıları şunlardır:

Bütçe yetersizliği ayrıca adli yardım bürolarındaki sekreteryaya hizmetlerinin devamlılığını da engellemektedir. Bu durum da kurumsal hafızanın oluşmasını güçleştirmekte, veri kaydetme, eğitim gibi faaliyetlerin aksamasına yol açmaktadır.

Bütçe yetersizliğinin dolaylı sonucu da adli yardımdan alınacak ücretlerin düşük kalması, ödemelerin gecikmesidir. Bunun sonucunda da adli yardımda görev alacak olan avukatların genellikle, görece tecrübesi az avukatlardan oluşmasına neden olmaktadır. Belirli bir tecrübe ve mali birikime sahip olan avukatlar amiyane tabirle adli yardımdan gelecek olan paraya “tenezzül etmeme” eğilimi göstermektedir. Bu durum da adli yardımla sağlanan avukatlık hizmetinin kalitesini etkilemektedir.

Bu sorun karşısında bazı barolar bütçeyi arttırmaya yönelik bazı çözümler geliştirmiştir. Bu çözümler genellikle STÖ’ler, yerel yönetimler, ulusal ve uluslararası kurumlarla birlikte geliştirilen projelerle yürütülmüştür.

Ankara Barosunun da paydaşı olduğu “Gelincik” projesi iyi örneklerden birisidir. Ankara Barosu temsilcisi, görüşmelerde bu projenin, adli yardım mekanizması ile desteklendiği ve hibeler sayesinde önemli bir etkililik noktasına geldiğini belirtmiştir. Bir diğer örnek de Adana Barosunun, Adana Büyükşehir Belediyesi ile yürüttüğü ortaklıktır. Adana Barosu, bu ortaklıkla kendi bütçesine kısmi bir destek sağlama olanağına kavuşmuştur.

Ne var ki bu iyi örneklerin çoğaltılamamasında sosyo-politik konjonktür olumsuz bir etki taşımaktadır. Barolarla yapılan görüşmelerde, Baroların politik olarak muhalif olduğu algısı, iş dünyası ile yapılabilecek potansiyel ortaklıkları daha en başından olanaksız kılmaktadır. Bu durum da barolara ayrılan merkezi bütçenin özel sektörle yapılacak iş birlikleriyle geliştirilmesini engellemektedir.

Bütçe meselesi ile ilgili bir diğer sorun da çoklu baroların olduğu iller ile ilgilidir. İstanbul ve Ankara illerinde açılan 2 No’lu baroların adli yardım bütçesinden aldığı payın yüksek olması, bu kaynağın dengersiz bir şekilde dağılması sonucuna yol açmaktadır.¹⁷⁰ Bu konu ayrıca bir başlık altında ele alınacaktır. Şimdilik bütçe konusuyla ilgili olan ekonomik ve hukuki filtreleme başlıkları ile devam edilecektir.

Çözüm Olarak;

Adli yardım için ayrılacak merkezi bütçenin arttırılması için kamuoyu baskısının kurulması;

Adli yardım kapsamında yapılan iş birlikleri için özel sektör aktörlerinin teşvik edilmesi;

Baroların, sivil toplumla iş birliğini geliştirmesi için baroları düşman gösteren eylem ve söylemlerin yol açacağı sorunlara dikkat çekilmesi;

Adli yardım bütçelerinin barolar arasında adil bir şekilde dağıtılması;

Adli yardım bürolarında görev alacak daimi yardımcı personel için kadro tahsisi

gibi tedbirler gündeme getirilebilir.

169 Dezavantajlı Grupların Adalet Erişiminin Güçlendirilmesi Projesi: Deneyim Paylaşım Toplantısı Raporu 04-05 Kasım 2023, Mardin, ESHİD, 2023.

170 Dağıtımdaki bu dengesizlik basına da yansımıştır. Ör. Bkz. Cihat Arpacık, “Adli yardım ödeneğinde hesap değişiyor... 2 No’lu barolara milyonlarca lira daha fazla ödenek aktarılacak”, *Independent Türkiye*, <https://www.indyrturk.com/node/502151/haber/adli-yardim-odeneğinde-hesap-değişiyor...-2-nolu-barolara-milyonlarca-lira-daha>, E.T: 08.01.2024.

d. Çoklu Baro Uygulamasına İlişkin Tartışmalar

Adli yardımın etkililiğinin artırılması için kurumsal düzenlemelerin gerekliliği belirtildi. Ancak kurumsal düzenlemelerin barolar nezdinde asgari standartlara kavuşturulması önünde çoklu baro uygulaması bir engel olarak görünmektedir. Zira adli yardımda sağlanacak olan avukatlık hizmetinin niteliği, etkili bir disiplin süreci baskısını da gerektirmektedir. Ne var ki çoklu baro uygulaması disiplin süreçlerinin titizliği konusunda farklı uygulamalara yol açabilir.

Çoklu baro uygulamasının yol açtığı bir diğer sorun da bütçenin adil bir şekilde dağıtılmadığı yönündeki tartışmalardır. Nitekim bu sorun basına da yansımıştır. Bütçe başlığında değindiğimiz ve paylaştığımız kaynaklardan da görülebileceği üzere barolarda görev yapan avukat başına düşen adli yardım bütçesi dağılımında bir dengesizlik mevcuttur.

Şöyle ki 22518 üyesi olan Ankara Barosu toplamda 10.513.020,99 TL ödenek almıştır. 2077 üyesi olan Ankara 2 Nolu Barosu ise 2.681.974,32 TL ödenek almıştır. Ankara Barosunda avukat başına 466,87 TL adli yardım ödeneği tahsis edilmiştir. Ankara 2 Nolu Barosunda ise avukat başına 1291,27 TL adli yardım ödeneği tahsis edilmiştir.

İki baronun mevcut olduğu İstanbul örneğinde de benzer bir tablo söz konusudur. 59274 üyesi olan İstanbul Barosuna 29.079.923,31 TL ödenek tahsis edilmiştir. 2667 üyesi olan Ankara 2 Nolu Barosuna tahsis edilen ödenek ise 6.183.661,85 TL’dir. Buna göre İstanbul Barosunda avukat başına 490,60 TL düşmektedir. İstanbul 2 Nolu Barosunda ise avukat başına 2318,58 TL düşmektedir.

Özetle mevzuatta öngörülen mevcut dağıtım kriterlerine göre Ankara’da 2 Nolu Baronun üye başına aldığı ücret Ankara Barosundakinin % 276,58’idir.

Çoklu baro uygulamasının yaratabileceği yaygın tartışmalar kamuoyunda derin tartışmalara konu olmuştu. Rapor kapsamında bunları yineleme ihtiyacı hissetmiyoruz. Ancak verilen avukatlık hizmetinin niteliğinin sağlıklı bir disiplin mekanizmasını da gerektirdiğini burada yinelemek lazım. Çoklu baro uygulamasının, disiplin mekanizmasından kaçmak isteyen avukatlar için bir kapı açıp açmayacağı uygulamada henüz yanıtlanmamıştır. Bu durum da riskin devam ettiğini göstermektedir.

Çözüm olarak önerilerimiz şunlardır:

Çoklu baro uygulamasının gözden geçirilmesi. Yönetimi zor olan baroların ancak ve ancak son çare olarak coğrafi sınırlara göre çoğaltılması seçeneğinin düşünülmesi;

Adli yardımda görev alacak olan avukatlar için daha kapsamlı ve ortak bir özlük ve disiplin mevzuatının oluşturulması;

Bütçe ve ödenekte avukat başına düşen eşitsiz durumun giderilmesi;

Eğitim standardı farklılıklarından doğacak riskleri gidermek adına temel konularda belirli periyotlarla merkezi bir yeterlilik sınavının tartışılması.

2. Adli Yardımın Erişilebilirliğine İlişkin Sorunlar

Adli yardımın erişilebilirliği dezavantajlı bireyler açısından öncül bir sorundur. Bu sorunun aşılması yine adalete erişim önündeki önerilerle örtüşmektedir. Ancak bununla birlikte tüm dezavantajlı gruplar için ortaklaşan erişim engelleri de mevcuttur. Bu başlıkta daha çok yapısal erişim sorunlarına ve konuya ilişkin önerilerimize yer verilecektir.

a. Ekonomik Filtrelemeye İlişkin Sorunlar

Bütçe sorununun adli yardım taleplerinin tamamının karşılanmamasına yol açtığını belirtmiştik. Bu yardımın ekonomik güçlük çeken bireylere öncelikli olarak tahsis edilmesi anlaşıldır. Nitekim hukuk yargılamaları açısından adli yardımın unsurlarından birisi de mali güçtür. Talep ve arz arasındaki bu dengesizlik neticesinde adli yardım talebinde bulunan bireylerin mali dezavantajlı durumlarını belgelemeleri istenmektedir. Rapor çalışmaları sırasında görüşülen baroların talep ettiği belgeler şöyledir:

İstenen Belge	Adana Barosu	Ankara Barosu	Antalya Barosu	Diyarbakır Barosu	Mardin Barosu
Nüfus Cüzdan Fotokopisi	●	●	●	●	●
İkametgah İlmühaberi	●	●	●	●	●
Gelir Testi Sonucu/İlçe Sosyal Yardımlaşma Vakfından Alınacak Belge	●	●	●	●	●
Fakirlik İlmühaberi	●	Muhtarlıktan	●	●	●
Vergi Sicil Kaydı Olmadığına Dair Belge	Vergi dairesinden	●	●	●	●
Tapu Belgesi (Adına gayrimenkul olmadığına dair)	●	●	●	●	●
Araç Kaydı Olmadığına Dair Belge	●	●	●	●	●
Mevduat / Katılım Fonu Olmadığına Dair BDDK E-Devlet Sorgulaması	●	●	●	●	●
Varsa Banka Hesabına İlişkin Son Altı Aylık Hareketlilik	●	●	●	●	●
Takasbank Bireysel Emeklilik Sorgulaması	●	●	●	●	●
Sosyal Yardım Bilgileri (Son iki yıl başvuru yapıp yapılmadığı bilgisini içerecek şekilde)	●	●	●	●	●
Oturduğu Eve İlişkin Kira ya da Tapu Belgesi	●	●	●	●	●
SGK Kayıt Belgesi ya da Hizmet Dökümü ya da Maaş Belgesi	●	●	●	●	●
Vukuatlı Aile Nüfus Kaydı Örneği	●	●	●	●	●
Mahkeme Evraklarının Fotokopisi	●	●	●	●	●

i. Ortak Ekonomik Kriterlerin Belirlenemeyişi Sorunu

Bu tabloya göre baroların mali durum tespitine yönelik ortaklaştığı kriterlerin araç kaydı, gayrimenkul kaydı, gelir belgesi (maaş ya da SGK dökümü) olduğu görülmektedir. Bankada bulunan mevduat hesabı, katılım fonları, bireysel emeklilik, (varsa) kira sözleşmesi gibi belgeler ise tüm barolarda ortaklaşmamaktadır. Öncelikle bu kriterler arasındaki uyumsuzluğun ihmal edilebilecek seviyeleri aştığı belirlenmelidir.

Şüphesiz barolar arasında belirli düzeyde bir uygulama farkının oluşması olağandır. Ancak günümüzde farklı yatırım araçlarına olan ilgi karşısında bu kriterlerin daha detaylı ve spesifik olması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette oldukça ayrıntılı bir değerlendirme zaten dezavantajlı konumda olan başvuruçunun çok daha fazla bir emek altına girmesi ile sonuçlanacaktır. Ne var ki sağlanacak olan adalet hizmetinin çok daha adil bir şekilde dağıtılması için detaylı kriterler kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Çözüm olarak bölgesel sosyal-ekonomik-kültürel farkların göz ardı edilmediği ancak çağın gerektirdiği ekonomik ilişkilere uygun ortak bir belge listesinin TBB tarafından hazırlanması önemlidir.

ii. Belgeleri Toplamanın Yaratacağı Külfet

Bu külfet karşısında adli yardım bürolarının sekreteryaya hizmeti sunması ve adli yardım bürolarında görev alacak olan (bilhassa yardımcı personelin) başvurucunun belgeleri temin etmesinde yardımcı olması beklenmektedir. Nitekim yukarıda değindiğimiz tablodan da görülebileceği üzere belgelerin birçoğu e-Devlet sistemi üzerinden edinilebilmektedir.

e-Devlet üzerinden alınamayan fakirlik ilmühaberi muhtarlıklar tarafından verilmektedir. Kabul etmek gerekir ki bu belgenin muhtarlık tarafından düzenlenmesi, ekonomik dezavantajlılık durumunun her zaman kağıt üzerine yansımadağı hâller için sosyal gözlem faktörünün de hesaba dahil edilmesini sağlar. Bu belge dışındaki evrakların tek elden toplanabilmesi teknik olarak mümkündür. Ne var ki engelli, yaşlı, Türkçe bilmeyen bir bireyin bu teknik imkanlardan tek başına yararlanması güç olabilmektedir. Uygulamada adli yardım bürolarında bu işlemler için gelen vatandaşa yardımcı olduğu baro temsilcileri tarafından belirtilmiştir. Bu teknik desteğin de düzenlenmesi, nüfus yoğunluğu fazla olan bürolarda bu amaçla yardımcı personel istihdamının artırılması gereklidir. Aksi takdirde bu desteğin tek dayanağı sosyal yardımlaşma gibi kültürel nedenlerle sınırlayıcı olacak ve görevli personelin takdirinde kalacaktır.

Çözüm olarak;

Adli yardım bürolarında belgelerin derlenmesi için başvurucuya verilecek teknik desteğin düzenlenmesi;

Bu destekte görev alacak personelin etkili çalışabilmesi için gereken eğitimin verilmesi;

Başvurucunun belgelerin derlenmesi için alacağı hizmette e-devlet şifresi de dahil kişisel bilgilerini paylaşmak zorunda kalması olasılığına karşı personelin kişisel verilerle ilgili eğitilmesi ve sorumluluklarının hatırlatılması;

Fakirlik ilmühaberi gibi doğası gereği muhtarlık gibi mercilerden alınacak belgeler için elektronik yazışma uygulamalarının kullanılıp fiziksel eforun asgariye indirilmesi;

Adli yardım başvurusunu kendi sosyal çevresinden gelebilecek risklere karşı (yıldırma, şiddet gibi ikincil mağduriyetler başta olmak üzere) gizli tutması gereken kişiler için muhtarlıktan alınacak belgelerin istenmemesi ya da ertelenmesi¹⁷¹;

Muhtarlık hizmetlerinin e-Devlet sistemine entegrasyonu gibi tedbirler alınabilir.

Kabul etmek gerekir ki veri güvenliğine ilişkin tartışmalar bir yana bırakılacak olursa e-Devlet uygulaması vatandaşlara önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Bilişim alanındaki teknik gelişmeler dikkate alındığında aranan belgelerin “adli yardım belgeleri” başlığıyla açılacak yeni bir hizmet ile çok daha kestirme ve tek elden yapılabilmesi için yazılımsal güncellemeler gündeme getirilmelidir.

iii.Mali Dezavantajlılığın Belgelendirilmesi Temel Sorunu

Yukarıda değindiğimiz mesele resmi verilerin belgelendirilmesine ilişkin güçlüklerle ilgilidir. Ancak bu belgelerin derlenmesi dahi başvurucunun mali dezavantajlılık durumunu gerçek bir şekilde ortaya koymak için yeterli olmayabilir.

Kayıt dışı ekonomi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de bir gerçekliktir. Bu durum ekonomik faa-

171 Muhtarlar kamu görevlisi olarak belirli sorumlulukları haizdir. Ne var ki bazı hallerde başvurunun gizli tutulması kendi seçim bölgesi olan mahallede / köyde yakın ilişki kurmayı olağanlaştıran muhtarı da kapsamalıdır. Örn. aile içi şiddet şikayetiyle adalete erişmek isteyen bir kadının başvuru aşamasını şiddet failinden, LGBTİ+ bir bireyin cinsel yönelimini yakın çevresinden gizlemek istemesi gibi.

liyetleri daha doğrudan bir şekilde kayıt altına alınan bireyler için ekonomik filtrasyon aşamasında olumsuzluklara yol açmaktadır. Bu durumun tersinden şu sorun da mümkündür: Mali durumu iyi olan, adli yardımdan bütçe ayrılmasına gerek olmayan bir birey de maddi varlıklarını kayıt dışına çıkartarak bu yardımdan istifade edebilir.

Baro temsilcileri ile yapılan görüşmede adli yardım görüşmelerini gerçekleştiren avukatlara, uygulamada başvurunun dış görünüşü de dahil tespit ettikleri aykırılıklara ilişkin bir takdir marjı tanındığı belirtilmiştir. Ancak böylesi bir değerlendirmenin insan onuruna ilişkin tartışmalar bir tarafa etkili bir filtreleme sağlaması güçtür.

Aranan belgelerden görüleceği üzere maddi durum tespiti daha çok aktiflerle ilgilidir. Ne var ki bir kişinin maddi durumunu aktifleri kadar pasifleri de belirleyebilir. Aranan belgelerde başvurunun kredi borcu, başvuru aleyhine açılan icra takipleri, bakmakla yükümlü olduğu kişilere gönderdiği paralar gibi giderlere ilişkin bir kalem yer almamaktadır. Bu durumda belge listesinde yer almasa dahi bu tarz belgelerin değerlendirme kapsamına alınıp alınmadığı açık değildir. Pasiflerin dikkate alınmasındaki bir diğer yarar da kayıt dışı ekonomiye rağmen, başvurunun harcamalarının mali dezavantajlılığına ilişkin bir fikir verebilmesidir. Örneğin bir kişi bazı gelirlerini gizleyebilir. Harcamalarının büyük bir kısmını da nakit bir şekilde gerçekleştirebilir. Ancak günümüzde yaygınlaşan kredi kartı kullanımı hiçbir baroda bir kriter olarak dikkate alınmamıştır.

Ekonomik dezavantajlılığın belgelendirilmesinde aranan kriterlerin dezavantajlı bireylerin gerçeklerine duyarsız olduğu da söylenmelidir. Örneğin, engelli yurttaşların Özel Tüketim Vergisi muafiyetinden dolayı aileleri tarafından kendi adlarına bir araç alınması yaygın bir uygulamadır. Bu durum o engelli bireyin mali durumunun iyi olduğu anlamına gelmemelidir. Kaldı ki Türkiye’de toplu taşıma sorunları ve engellilerin sosyal hayata dahil olabilmemesinin zorlukları onları bir araç sahibi olmaya zorlamaktadır. Öte yandan engelli bireyin ailesinin, engelli birey adına araç satın alması aynı ailenin o kişiye yeterince mali imkân sağladığı şeklinde de yorumlanmamalıdır.

Söz konusu kriterler kadınların maruz kaldığı ekonomik şiddet gerçekliğine de duyarsızdır. Şiddet mağduru bir kadının, aynı zamanda ekonomik şiddet mağduru olması da olasıdır. Bir kadın kâğıt üzerinde kendisi malik olarak görünen bir eve dahi alınmayabilir, bu evi kullanamayabilir. Bu durumu aşabilmesinin yegâne yolu da hukuki araçlardır. Yukarıda açıklanan belge listelerine göre ise mağdur kadının adli yardıma erişmesi pek olası değildir. Ek olarak miras yoluyla kişilere intikal eden taşınmazlar her zaman ekonomik gelire delalet etmeyebilir. Hatta üzerine ihtilaf olan taşınmazlar da mali yeterlilik değerlendirilirken göz önünde bulundurulmalıdır.

Çözüm Olarak:

Mal varlığına ilişkin aktifler kadar pasiflerin de dikkate alınması,

Özel hayata saygı gözetilerek kişilerin kredi kartı harcamalarına ilişkin bilgiler değerlendirilmeye dahil edilmeli,

Kriterlerin engelliler, şiddet mağduru kadınlar, mülteciler gibi dezavantajlı gruplar için farklılaştırılması,

Kayıt dışı ekonomiden yararlanabilecek meslek grupları, ücretli çalışanlar gibi kategoriler yaratılıp bu kategorilere özgü (zaman zaman esnetilebilen) kontenjanlar ayrılması önerilebilir.

iv. Mali Dezavantajlılıktaki Gri Alan

Bir üst başlıkta değindiğimiz gibi mali/ekonomik dezavantajlılığın tespiti güçtür. Ancak bütçe yoksunluğundan dolayı bu filtrasyon yukarıda yer verdiğimiz belgeler çerçevesinde görece katı bir biçimde uygulanmak zorunda kalınmaktadır. Bu bilgiler ışığında bir kişinin adli yardımdan faydalan-

dırılıp faydalandırılmaması gerektiği şüpheden yoksun olarak tespit edilemeyebilir. Bu durumdaki kişiler adeta bir gri alanda kalmaktadır. Bu şüphenin başvuru lehine yorumlanması, bütçe gerçekliğinden dolayı pek olanaklı değildir. Başvurucunun maddi durumunun değişmesi ya da beyanında farklı olduğu anlaşıldığında adli yardım ücretinin geri alınmasına ilişkin düzenlemeler mevcuttur.

Ancak gri alanın yaratacağı sorunun bertaraf edilebilmesi için farklı bir yol da mümkündür. Bu da adli yardımın kademeli ve geçici yapılabilmesidir. Adli yardım talebi reddedilen bir kişi yine de avukatlık hizmeti için geçerli ücretin tamamını üstlenemeyebilir. Nitekim baro temsilcileriyle yapılan görüşmelerde adli yardım talebi olumlu cevaplanmadığı için adli süreçleri başlatamayan ya da devam ettiremeyen kişilerin varlığını teyit etmiştir. Bir olasılık bu kişilerin kısmi bir ödeme yapabileceği üzerinedir. Yani özetle, ekonomik kriterleri yüzde yüz karşılamayan bireyler için adli yardımın kısmi olarak sağlanması olasılığı yasal düzenlemeye kavuşturulmalıdır.¹⁷² Ülkemizde hukuk sigortası gibi bir kurumun yokluğu da bu yöndeki ihtiyacı teyit etmektedir.

Sonuç olarak çözüm önerileri şu şekilde özetlenebilir:

Kısmi adli yardım kararı verilebilmesinin önü açılmalıdır,

Nakde dönüştürülemeyen taşınmazlar için geçici süreli, müddetli adli yardım desteği verilebilmelidir.

v. İtiraz Mekanizması

Barolar nezdinde yapılan itirazlara ilişkin bir istatistiğe rapor çalışmaları esnasında erişilememiştir. Ancak mahkemeler nezdinde yapılan adli yardım taleplerinin reddedilmesine ilişkin 2021 yılına ait bir istatistik mevcuttur.¹⁷³ Mahkeme önünde yaptığı adli yardım talebi reddedilen 5899 kişi bu red kararına itiraz etmiştir. İtirazların 3334’ü reddedilmiştir. 2300’ü tam kabul 48’i kısmen kabul edilmiştir.¹⁷⁴

Yukarıdaki başlıklarda da yer verdiğimiz gibi ret kararları ekonomik ve hukuki filtrasyonlar neticesinde verilebilmektedir. Ancak bu filtreleme mekanizmalarındaki sorunlara da değinilmişti. Bu tablo karşısında hak arama serüveni adli yardım uygulamasından edineceği desteklerle bağlantılı olmasına rağmen buna erişemeyen büyük bir çoğunluk olduğu kabul edilmelidir.

Adli yardımın özellikle dezavantajlı bireyler için işlevini teyit için adli yardım başvurusu reddedilen bireylerin hak arama sürecine devam edip etmediğinin verilmesi gereklidir. Ancak barolarla yapılan görüşmelerde buna ilişkin bir verinin olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte yapılan görüşmelerde LGBTİ+ bir bireyin adli yardım sürecindeki olumsuz yanıt neticesinde davayı takip etmediği sözlü olarak belirtilmiştir.

Mevzuat adli yardım başvurusunun reddi üzerine bir itiraz mekanizması öngörmüştür. Ancak baroların paylaştığı belge ve bilgiler ışığında itiraz merciinin ret kararlarında gösterilmediği görülmüştür. Oysaki bir talebin reddi halinde başvurulacak merci ve başvuru usulünün gösterilmesi Anayasa’nın 40. maddesince de öngörülen bir tedbirdir. Bu noktada ortak bir uygulama tespit edilememiştir.

172 Ayrıca “kısmi olarak adli yardıma” karar verilebilmesinin adli yardım sisteminin yaygın etkisine katkısı da olacaktır. Şöyle ki, örneğin yabancı bir birey avukatlık ücretini ödeyebilecek güçte olabilir. Ancak onun için adalete erişimdeki güçlük, yetkin bir avukat bulmak noktasında çıkabilir. Doğrusu esas olan avukatın birey tarafından seçilmesidir. Ancak bu noktada adli yardım bürolarının devreye girmesi daha doğru bir etkileşim sağlayacaktır.

173 Adalet Bakanlığının 2022 yılına ait Adalet İstatistiklerinde adli yardım talebine ilişkin bir başlık yer almamıştır. Adalet İstatistikleri 2022, Resmi İstatistik Yayınları, Ankara, Mart 2023. Rapor bünyesinde fikir vermesi adına 2021 yılına ait istatistiklere yer verilmiştir.

174 Adalet İstatistikleri 2022, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 2023.

Çözüm olarak önerilerimiz şunlardır:

- Başvurusu reddedilen bireylerle iletişimin devam ettirilmesi ve istatistiklere bunun etkilerinin eklenmesi;
- Başvurusu reddedilen kişilerin hangi mercilere hangi süre ve usulle itiraz edebileceğinin gösterilmesi;
- Başvurusu reddedilen kişilere klinikler, STÖ’ler, diğer komisyonlar gibi alternatif destek araçları konusunda bilgilendirme yapılması,
- Başvurusu reddedilen bireyin bir dezavantajlı gruba ait olması ihtimalinde başvuruçunun profiline göre ilgili STÖ, baro komisyonuna bilgi verilmesini otomatikleştiren bir sistemin tesis edilmesi.

b. Hukuki Filtrelemeye İlişkin Sorunlar

Baro temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, bütçe sıkıntısındaki sorunlar nedeniyle ekonomik filtrelemelere rağmen adli yardım taleplerine cevap verilemediği, bu durum karşısında daha ciddi hak kayıplarını önlemek için dava türünü esas alan bir öncelemeye gidildiği belirtilmiştir.

Örneğin Adana Barosu temsilcisi, sadece 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında tedbir kararı alan başvuruçulara adli yardımdan atama yapıldığını belirtmiştir. Bu tercih, bütçe yoksunluğu karşısında daha ciddi ve derin hak ihlallerini önlemek için kaçınılmaz olarak görünmektedir.

Şüphesiz hangi dava türünün hangi hak ihlalini derinleştireceğini söylemek her zaman mümkün değildir. Somut olayın şartlarına göre bir dava daha ön plana çıkabilir. Ancak yine de dava türlerine göre bir öncelikle yapılması ya da her dava türü için ayrı bir puanlama sistemi getirilmesi sistemin dezavantajlılara daha duyarlı hale getirilmesini sağlayabilir. Ancak bu puanlama adli yardım talebinde bulunan bireylerin sosyo-ekonomik durumuna göre, kırılğan bir gruba mensup olup olmadığına göre değişmelidir. Örneğin, herhangi bir birey için öncelikli görülemeyecek olan bir alacak davası, bir kadın için daha öncelikli olabilir. Bu değerlendirmeler için çoklu faktörleri değerlendirecek bir sistemin entegre edilmesi faydalı olacaktır.

Özetle çözüm olarak:

- Ekonomik kriterlerle beraber dava türlerine özgü bir puantaj olmalıdır,
- Dava türlerine uygulanacak puantaj başvuruçusu profiline göre değişmelidir,
- Şiddet vakaları her halükârda önceliklidir. Bir hukuki filtreleme yapılarak bu kapsamda öne çıkartılmalıdır,
- Şiddet vakalarının bütçe kapsamı dışına çıkartılması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır,
- Özel bir bütçe kaleminin oluşturulamaması olasılığında bütçenin yılın hangi tarihte, hangi yüzdeye düşmesinden sonra hukuki filtrelemelerin devreye gireceği baştan düzenlenmelidir.

c. Dezavantajlı Gruplara Duyarlı Bir Mekanizma Yoksunluğu

Adli yardım temelde dezavantajlı grupların adalete erişimini kolaylaştırma amacı gütmektedir. Günümüzde dezavantajlılık kavramının tanımına ilişkin tartışmalar mevcuttur. Fakat çalışma içinde öne çıkan çocuklar, kadınlar, engelliler, yabancılar, LGBTİ+’lar gibi grupların dezavantajlılığı bağlamdan bağımsız bir nitelik taşımaktadır.

Barolarla yapılan görüşmelerde kadınlara, mültecilere özgü bazı projelere ve zorunlu filtrelemelerde bu grupların öncülenmesine ilişkin örnek uygulamalara rastlanmıştır. Fakat görüşme yapılan bu barolardaki farklı durumlar bir yana bırakılacak olursa hala bu grupların dezavantajlılığına gözünü kapatan bir sistem olduğu görülmektedir.

Oysaki bu dezavantajlılığın yarattığı özgün erişim sorunları dikkate alınarak bazı tedbirler üretilmelidir. Örneğin, aile içi şiddetten muzdarip bir kadının tek başına baroya gidip adli yardım başvurusu yapmasının güçlüğü hatırlatmak gerekir. Bir mültecinin Türkçe bilgisinin olmadığı; bir LGBTİ+’nın cinsel kimliğini gizlemek zorunda olması; bir engellinin bizzat kendi yakınları ile toplumsal hayattan izole edilebileceği gibi gerçekler farklı tedbirler gerektirir.

Salt adli yardımın teknik boyutuyla ilgili olmayan, raporun kapsamının dışında da öneriler içermesi gereken bu sorunlara karşı çözüm olarak şu maddeleri yinelemek isteriz:

Çocuk başvuruçular için herhangi bir filtreleme uygulanmaması (bazı dava türlerinde adli yardımın çocuk yetişkin olduktan sonra kısmen geri tahsili düşünülebilir),

LGBTİ+ grupların karşılaşılabileceği ifşa riskine karşı hem adli yardımda görev alanlar hem de kolluğun kişisel veriler konusunda duyarlı hale getirilmesi ve tebligatların alternatif kanallarla yapılması,

Engelli bireylerin adli yardıma erişimi kadar bu inisiyatifi aktarabilmelerini sağlayacak düzenli ziyaretler, sosyal hizmet uzmanları ve/veya STÖ’lerle iletişim gibi alternatif kanalların geliştirilmesi,

Mültecilerin adli yardım sistemine ilişkin bilgi alabilmeleri için farklı dillerde materyaller hazırlanması, adli yardım görevlilerinin düzenli aralıklarla geri gönderme merkezlerini ziyaret etmesi, vekalet işlemleri için noterlerin nöbet usulü bu düzenli ziyaretlere katılması.

d. İnsan Kaynaklarına İlişkin Sorunlar

Adli yardım, avukatla temsil, avukatlık hizmetine erişimle doğrudan ilgilidir. Ancak bu hizmetin etkili ve nitelikli olması da önemlidir. Alt başlıklarda konuya ilişkin sorun tespitlerimiz ve çözüm önerilerimiz hem makro düzeyde avukatlık mesleğine ilişkin sorunlara da temas edecek hem de adli yardım uygulaması özelindeki sorunları da içerecek şekilde aşağıda aktarılmıştır.

i. Gönüllülük – Sorumluluk Dengesi

Adli yardım sisteminde görev alma gönüllülük esasına dayanmaktadır. Uygulamada gözlemlendiği kadarıyla adli yardımda görev alan avukatlar genellikle mesleğin başındaki genç hukukçulardan oluşmaktadır. Türk hukuk sisteminde avukatlıkta uzmanlaşma ya da kıdem gibi unvanlar mevcut değildir. Yine de mesleki tecrübenin verilecek avukatlık hizmetinin niteliğine etki etmediğini söylemek gerçekçi olmayacaktır. Bu gerçekliğin kabulü varsayımında ise adli yardımda sağlanan avukatlık hizmetinin niteliğinin arttırılması için tecrübeli avukatların da sisteme dahil edilmesinin önemi ortaya çıkacaktır.

Tecrübeli avukatlar, mesleğin başındaki meslektaşlarına nazaran ekonomik olarak daha güçlü bir konumda olabilir. Bununla bağlantılı olarak da artan müvekkil sayısı gibi nedenlerle adli yardım kapsamında görev almak istemeyebilir. Yine bütçede yaşanan sorunlardan dolayı adli yardım hizmeti karşılığında avukatlara ödenecek ücretlerin arttırılması da yakın tarihte bir çözüm olarak görünmemektedir.

Ancak adli yardım hizmetlerinin niteliğinin arttırılması için gönüllülük ve sorumluluk dengesinin yeniden tasarlanması¹⁷⁵ elzemdir. İlk akla gelen avukatın kıdemine göre azalan şekilde ölçülü bir

¹⁷⁵ Bu yeni dizayn için kanuni değişiklik gerekebilir. Bu tartışmalar bir yana ikinci beş yılındaki avukatlar için iki yılda bir görev alma, üçüncü beş yılındaki avukatlar için üç yılda bir görev alma, dördüncü beş yılındaki avukatlar için dört yılda bir görev alma gibi ölçülü bir zorunluluk getirilebilir.

zorunluluğun öngörülmesi olabilir. Ancak zorunluluktan ziyade gönüllülüğü arttırabilmek adına avukatlıkta uzmanlığa ilişkin düzenlemeler bu kapsamda değerlendirilmelidir. Avukatlıkta uzmanlığı mümkün kılan bir reform olasılığında uzmanlık gibi yeni unvanlar alınabilmesi adli yardımda belirli sayıda görev alma şartına bağlanabilir.

Esasında avukatın yetkinliği salt tecrübeyle de bağlı değildir. Ne yazık ki ülkemizde avukatlık bir kariyer mesleği değildir. Doğrusu bu durum dünyada da çok yaygın değildir. Yine kabul etmek gerekir ki avukatlık mesleğinin bir kariyer mesleği haline dönüşmesi de bunun nasıl yapılacağından başlayan ve yargı bağımsızlığına uzanan ciddi tartışmalar doğurmaktadır. Ancak avukatlık mesleğine dair yapılan her reformda adli yardım gibi gönüllülük çalışmaları gündeme gelmelidir.

ii. Eğitimin Sürekliliği ve Standartlaşması

Baro temsilcileri ile yapılan görüşmelerde görülmüştür ki adli yardımda görev alacak olan avukatlara yönelik ortak ve detaylı bir eğitim verilmemektedir. Bazı barolarda kısa süreli eğitimler olsa da bu eğitimlerin müfredatı ve yoğunluğu barodan baroya değişmektedir.

Ancak özellikle dezavantajlı gruplara mensup bireylerin avukatlık hizmetine erişimde adli yardımın neredeyse yegâne yol olduğunu hatırlamak gerekir. Bununla birlikte avukatlık hizmetine erişim hakkının, verilen hizmetin niteliğini de kapsadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi halde avukatla temsil sadece şekli bir detay olmakla sınırlı kalacaktır.

Sonuç olarak adli yardımda görev alacak olan avukatların niteliği verilecek hizmetin niteliğinin başat ögesidir. Kabul edilmesi gereken bir diğer gerçek de hukuk bilimindeki gelişmelerin ivme kazandığı günümüz dünyasında üniversite eğitiminin bu niteliği kazandırmadaki etkisizliğidir. Avukatlık sınavı bu eksikliği gidermede olumlu bir etki sağlayabilir. En azından üniversiteler arasındaki müfredat farklılığı, eğitim yoğunluğu farklılığı gibi etmenleri bertaraf edebilir.

Buna ek olarak adli yardım sadece hukuki bilginin yeterli olacağı bir süreç değildir. Adli yardıma başvuran bireylerin dezavantajlı gruplara mensup olması onlara konvansiyonel avukat-müvvekil ilişkisinden farklı bir şekilde yaklaşılması gerekliliğini doğurabilir. Bu da iletişim teknikleri, travma sonrası dikkat edilecek hususlar, temel psikoloji bilgisi ve görüşme teknikleri bilgisi ile mümkün olabilecektir. Bu gerekliliklerin avukatlara kazandırılabilmesi için TBB nezdinde bir müfredat ve eğitim modülleri oluşturulması elzemdir. Bu eğitimin çok uzun sürmemesi, avukatların iş hayatının getirdiği yoğunluk da dikkate alınarak gerekirse online toplantılarla yürütülmesi de faydalı olacaktır. Bu konuda arabuluculuk eğitim modülleri olumlu bir örnek teşkil etmektedir. Arabuluculuk temel eğitimi kadar uzun olmasa da avukatlar öncelikle bir temel eğitim almalıdır. Bu temel eğitimin ardından bazı dava türlerinde görev alabilmek için uzmanlık eğitimi, ayrıca belirli periyotlarla yenileme eğitimleri almalıdır. Bu eğitimler ücretsiz olmalıdır. Aksi halde bu külfetler karşısında adli yardıma olan ilginin düşmesi riski mevcuttur.

Öte yandan adli yardımın kurumsallaşması için sekreteryaya ve ön görüşme işlemleri için yeterli sayıda yardımcı personelin görevlendirilmesi gerektiğine değinmiştik. Kanaatimizce bu görevlendirme merkezi bir yarışma sınavına ya da Kamu Personeli Seçme Sınavı gibi halihazırdaki puanlara göre yapılabilir. Merkezi bütçeden her baroya bu amaçla kadro tahsisi de dahil çeşitli tedbirler değerlendirilmelidir.

Özetle çözüm olarak işaret ettiğimiz tedbirler şunlardır:

Başvurucu ile ön görüşmeyi yapabilecek olan ve veri toplamada faydalı olabilecek olan adli yardım memurlarına özgü kadroların tahsis edilmesi, görevlendirilmesi ve eğitilmesi,

Adli yardımda görev alacak olan avukatların ortak bir eğitim müfredatından geçirilmesi,

Bazı dava türleri için özel uzmanlık eğitimi verilmesi,

Bu uzmanlık eğitiminin modüler olması ve ücretsiz sağlanması.

iii. Verilen Hizmetin Denetimine İlişkin Sorunlar

Avukatların, vekalet sözleşmesinin gerektirdiği özen yükümlülüğüne uygun şekilde hareket etmesi yasalarca da düzenlenen bir husustur. Adli yardım kapsamında görev alan avukatlar da bu özen yükümlülüğü kapsamındadır.

Uygulamada barolar, adli yardım ödemelerini de takip edebilmek için görevli avukatlardan çeşitli formlar talep etmektedir. Ancak bu formların, hizmetin performansı açısından nasıl ve kimler tarafından denetlendiği belirlenmiş değildir. Adli yardıma başvurma ihtiyacı duyan bir kişinin, avukatının performansı ile ilgili bir izlenim elde etmesi güçtür. Bu da adli yardım kapsamında bir süpervizyon mekanizmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu denetim özel bir kurul tarafından yapılabileceği gibi bazı dosyalar seçilerek, adeta bir hakem gibi konuyla bağımsız diğer avukatlar tarafından da yapılabilir.

Belirtmek gerekir ki özen yükümlülüğünün izlenmesi bir disiplin mekanizması öngörmektedir. Ayrı bir başlıkta da belirteceğimiz üzere bu disiplin mekanizmasının yeknesak bir şekilde uygulanması önündeki en büyük risklerden birisi çoklu baro uygulamasıdır. Avukatların, disiplin baskısının az olduğu baroya yönelmesi olasılık dışı değildir.

Bu noktada ayrı bir başlık olarak açmayacak olsak da süpervizyonun, psikolojik boyutunun da gerekli olduğunu eklemek gerekir. Adli yardıma konu olan vakaların çoğu travmatik etkiler taşıyabilir. Başvurucularda da hala bu travma izleri mevcut olabilir. Bu kişilerle mesai yürüten avukatın bir süre sonra psikolojik destek alması ve süpervizyondan geçmesi de meslek hayatı boyunca aynı duyarlılık ve özenle mesleğini sürdürebilmesinin bir gereğidir.

Bu başlıkla ilgili çözüm olarak şu önerileri toparlayabiliriz:

Adli yardım süreçlerinde görev alacak avukatların, görevlerini özenle yerine getirmesini sağlamak için bir izleme ve denetim mekanizması düzenlenmelidir,

Bu izleme faaliyetleri düzenli raporlar gibi o avukatı tanımayan başka avukatlar tarafından da gerçekleştirilebilir,

Adli yardım süreçlerinde görev alan avukatların ihtiyaç duyduklarında psikolojik destek ve teknik bilgi almalarını sağlayan bir mekanizma inşa edilmelidir.

SONUÇ

Dezavantajlı gruplar için adalete erişim adliye binasında başlayan bir olgu değil bilakis evde başlayan bir olgudur. Bunun içerisine evdeki diğer bireylerin bilinçliliği ve bazı fiziksel koşullar da dahildir. Dezavantajlılar yönünden adalete erişimin sağlanması için her bir grubun ihtiyaçlarına yönelik tedbirler alınmalıdır.

Şüphesiz dezavantajlılık bağlamsal bir kavramdır. Bir kişi farklı koşul ve çevrede dezavantajlı duruma düşebilir. Ancak raporun amacı ve kapsamı doğrultusunda bir kategorizasyona gitmek gereklidir. Bu nedenle raporda engelliler, yaşlılar, kadınlar, LGBTİ+’lar, çocuklar, yabancılar ve yoksullar özel başlıklarda ele alınmıştır. Dezavantajlılığın birden çok kategoride de kesişebileceği göz ardı edilmemiştir.

Rapor özel olarak adli yardım uygulamaları üzerinden adalete erişim pratiğini ortaya dökmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra dezavantajlı bireylerin adalete erişim önünde rapor kapsamında pek çok yapısal soruna dikkat çekilmiştir. Yapısal sorunların teknik düzenlemelerle giderilmesini beklemek gerçek değildir. Adalete erişimle ilgili de salt adli yardım uygulaması özelinde bir sonuca varmak mümkün değildir. Daha bütünlükçü ve sistemdeki tüm paydaşları kapsayan değişiklikler gereklidir. Raporun yönteminde belirleyici olan barolar da bu sistemin paydaşlarından birisidir. Nitekim raporda da barolara yönelik öneriler de mevcuttur. Ancak baroların bu önerileri hayata geçirebilmesi dahi onların konumunun güçlendirilmesi ve baroların üzerindeki algının dönüşmesiyle mümkündür.

Rapor kapsamındaki görüşmelerde barolar bu algıdan dolayı alternatif bütçe kaynaklarına erişimde yaşadıkları sıkıntıdan söz etmiştir. Çoklu baro uygulamasıyla tartışmalı bir hale gelen adli yardım bütçeleri, yönetimi ve eğitimleri de baroların çalışmalarının önünde bir engel olarak durmaktadır.

Bu noktada algı dönüşümünün gerekli olduğu bir diğer sistem paydaşı da STÖ’lerdir. Rapor çalışmaları esnasında adalete erişim ile ilgili birçok raporun kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bu raporlardaki değerli fikirlerin hayata geçirilmediği de gözlemlenmektedir. Üstelik kamu otoritelerinin bu raporları nasıl değerlendirdiği ve tartıştığına ilişkin de elimizde bir veri yoktur. Ne yazık ki kamu otoritelerinin kendilerine sunulan her raporu önce kendi yetkilileriyle sonra da raporu kaleme alan STÖ ile tartışmasını sağlayabilecek bir mekanizmadan söz etmek mümkün değildir.

Rapor kapsamında en makro önerimiz baroları ve STÖ’leri hukuki ve toplumsal güvenliğe kavuşturmadır. Bu paydaşları marjinalize ederek, sağlanacak tek başınlık konforunun maliyeti büyüktür ve bu maliyet hemen görünmez. Oysaki onlarca uzmanın, hukukçunun, akademisyenin, aktivistin birikimini gündelik bir konfora feda etmek sürdürülebilir değildir.

İkinci makro plandaki önerimiz ise bütçenin büyütülmesi ve barolara dağıtımında daha adil ve şeffaf bir sistemin kurulmasıdır. Burada barolar arasındaki farklılık ancak baroların adli yardıma ilişkin yenilikçi uygulamalarının desteklenmesi temelinde olmalıdır. Örneğin, bir baronun adli yardım eğitim modülü oluşturması, yeni bir proje yaratması farklı bir bütçe kalemiyle desteklenmelidir. Ekonomik filtrasyon kriterleri, adli yardımın adil bir şekilde dağıtılması önündeki en büyük engellerden birisidir. Bunun da temel kaynağı kayıt dışı ekonomidir. Bu sorunu çözebilecek olan da bellidir.

Siyasi karar vericilere yönelik bu önerilerin hemen ardından Türkiye Barolar Birliğine de yönetmeliğin yeni ihtiyaçlara göre değiştirilmesi önerisini iletmek isteriz. Bu değişikliklere ilişkin tartışmalarda baro mensupları kadar konuyla ilgili raporlar hazırlayan STÖ’ler, akademisyenler, aktivistler de dahil edilmelidir. TBB’nin eğitim modülü ve filtrasyon kriterlerinde de bir standartlaşmaya öncülük yapması beklenmektedir. Ayrıca Engelliler Hakkında Kanun’daki yükümlülüklerin ötelenmesinde vazgeçilmeli ve tüm mekânlar "evrensel tasarım"a uygun kılınmalıdır.

Barolar nezdindeki en büyük sorun adli yardıma ilişkin kurumsallaşma adımlarının atılmamasıdır. Adli yardım bürolarında görev alacak olan personelin özel bir profesyonel pozisyon taşıdığı bilin-

ciyle bu kadroların kriterleri belirlenmelidir. Burada istihdam edilecek olan yardımcı personel, her seçim dönemi yönetimin değişmesi ihtimaline karşı kalıcı bir arşiv ve verileme sisteminin yaratılmasında kilit bir rol oynayacaktır.

Raporda gözlemlediğimiz önemli bir sorun da Adalet Bakanlığı teşkilatlanmasının tüm taşraya dengeli bir şekilde dağılması sorunudur. Örneğin psikolog, pedagog, sosyal çalışmacı olmayan ilçe adliyeleri mevcuttur. Bu sorunun daha makro bir siyasi ve ekonomik sorun olduğu gerçeği açıktır. Ne var ki bu gerçek, bazı adliyelerin tabiri caizse “tam teşekküllü”, bazı adliyelerin ise hala gelişmekte olduğu farkını meşrulaştıramamaktadır.

Geniş düzeyde belirlediğimiz sonuçlar bunlardır. Ancak önemle hatırlatmak isteriz ki adli yardım ana başlığı altında yer verdiğimiz her soruna ilişkin çözüm önerimizi hemen aynı başlıkta paylaşmıştık. Dolayısıyla ara sonuçların okunmasını raporun faydalı olabilmesi için elzem görüyoruz.

TABLolar

Tablo 1: Ankara Adliyesi 2023 Yılı Faaliyet Raporu*

Adliye	Engellilere Yönelik Önlemler	Adli Görüşme Odası(AGO)	Danışma Masası/ Kaç Kişi Çalışıyor?	Adli Destek Ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü/ Kaç Kişi Çalışıyor?	Psikolog/ Pedagog/ Sosyal Çalışmacı Sayısı
Merkez Adliyesi	Engelli rampaları ve engelli WC	Var	Var/10	Var/69	47
Bala Adliyesi	Engelli rampası	Yok	Yok/0	Yok/0	0
Gölbaşı Adliyesi	Yürüyüş yollarında engelliler için rampa	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Yok/0	0
Kalecik Adliyesi	Rampa	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Yok/0	0
Çubuk Adliyesi	Alınmıştır.	Yok	Var/Çalışan kişi sayısı belirtilmemiştir.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0
Akyurt Adliyesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır	Yok	Yok/0	Yok/0	0
Polatlı Adliyesi	Var	Var	Var/ Çalışan kişi sayısı belirtilmemiştir.	Var/7	6
Elmadağ Adliyesi	Engelli giriş rampası, engelli otoparkı, engelli WC, engelli uyarı tabelaları, hissedilebilir yüzeyler vs.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Yok/0	0
Haymana Adliyesi	Bina girişinin engellilerin kullanabileceği yükseklikte olması, bina içerisinde sarı bant ve asansör	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Var/1	Yok/0	0

* <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/54/dosya/2023-yili-faaliyet-raporu-10253157555-29-03-20249-17-am.pdf>

Tablo 2: Ankara Batı Adliyesi 2022 Yılı Faaliyet Raporu*

Adliye	Engellilere Yönelik Önlemler	Adli Görüşme Odası(AGO)	Danışma Masası/ Kaç Kişi Çalışıyor?	Adli Destek Ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü/ Kaç Kişi Çalışıyor?	Psikolog/ Pedagog/ Sosyal Çalışmacı Sayısı
Merkez Adliyesi	Engelli yolları, braille yazıcı, yönlendirme levhaları, engelli WC	Var	Var/3	Var/30	25
Kahramankazan Adliyesi	Engellilere yönelik önlemler alınmıştır. Avukat ve vatandaş tarafından kullanılacak bekleme odası mevcuttur.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0
Nallıhan Adliyesi	Bina engelli kullanımına uygun değildir.	Yok	Yok/0	Yok/0	0
Kızılcahamam Adliyesi	Adliye binası girişinde engelli rampası bulunmaktadır. Adliyede kullanılan asansör engelli kullanımına uygundur. Engelli erişilebilirlik projesi kapsamında çalışmalara devam edilmektedir.	Yok	Yok/0	Yok/0	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.
Beypazarı Adliyesi	Adliye dışında engelli otoparkı, engellilerin girişini kolaylaştırıcı rampa eğimi, adliye içinde engelli Wc’si mevcuttur, Engellilere yönelik Beypazarı Adliyesinde erişilebilirlik projesi kapsamında çalışma yapılmıştır.	Var/Çalışan kişi sayısı belirtilmemiştir.	Var/Çalışan kişi sayısı belirtilmemiştir.	Yok/0	0

* <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/509/dosya/faaliyet-raporu03-04-202312-07-pm.pdf>

Tablo 3: Antalya Adliyesi 2023 Yılı Faaliyet Raporu*

Adliye	Engellilere Yönelik Önlemler	Adli Görüşme Odası(AGO)	Danışma Masası/ Kaç Kişi Çalışıyor?	Adli Destek Ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü/ Kaç Kişi Çalışıyor?	Psikolog/ Pedagog/ Sosyal Çalışmacı Sayısı
Merkez Adliyesi	Antalya Adalet Sarayı hizmet binası ile ek hizmet binasında açık ve kapalı alanları engelli erişimine uygun hale getirilmiştir. Engelli vatandaşların adliye hizmet birimlerine rahat giriş ve çıkış yapabilmeleri için kapalı otopark ve bina girişlerine toplam 6 adet engelli lift kayar merdiven yapılmıştır. Hizmet binamızın açık ve kapalı alanlarına engelli yürüyüş yolları yapılmıştır. Giriş ve çıkışlarda engelli turnikeleri kurulmuş olup yönlendirme levhaları mevcuttur. Danışma birimimizde engelli vatandaşlarımızın kullanması için 5 adet engelli arabası bulunmaktadır. Antalya Adalet Sarayı hizmet binasında 35 kişilik, ek hizmet binasında 7 kişilik olmak üzere toplam 42 kişilik otopark alanı engellilerin kullanımı için tahsis edilmiştir. Hizmet binamızdaki 3 adet asansörde engelliler için sesli anons sistemi ve çağrı butonları üzerinde braille alfabesi mevcuttur. Ayrıca hizmet binamızda 4 adet engelli WC bulunmaktadır. ön büro, danışma ve adli sicil Mmüdürlüğünde engelli vatandaşlarımızın başvuru işlemlerinde kullanabileceği banko tahsis edilmiştir.	Var	Var/4	Var/45	40
Korkuteli Adliyesi	Engelli WC yapıldı, asansör yapıldı	Yok	Yok/0	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0
Kemer Adliyesi	Bina girişlerinde engelli rampası bulunmaktadır.	Yok	Yok/0	Yok/0	0

* <https://antalya.adalet.gov.tr/faaliyet-raporu>

Tablo 4: Diyarbakır Adliyesi 2023 Yılı Faaliyet Raporu*

Adliye	Engellilere Yönelik Önlemler	Adli Görüşme Odası(AGO)	Danışma Masası/ Kaç Kişi Çalışıyor	Adli Destek Ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü/ Kaç Kişi Çalışıyor	Psikolog/ Pedagog/ Sosyal Çalışmacı Sayısı
Merkez Adliyesi	Giriş-çıkış rampası, engelli asansörü, sesli sistem, hissedilebilir kılavuz yüzey, akülü araçların şarj cihazı	Var	Var/3	Var/5	28
Bismil Adliyesi	Erişilebilirlik belgesi alınmıştır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Yok/0	0
Çermik Adliyesi	Alınmıştır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Yok/0	0
Çınar Adliyesi	Erişilebilirlik belgesi alınmıştır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0
Çüngüş Adliyesi	Yok	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Yok/0	0
Dicle Adliyesi	Alınmıştır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0
Eğil Adliyesi	Yok	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0
Ergani Adliyesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Var/Çalışan kişi sayısı belirtilmemiştir.	Yok/0	0
Hani Adliyesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Var/1	0
Hazro Adliyesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Yok/0	0
Kulp Adliyesi	Yok	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Yok/0	0
Lice Adliyesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	1
Silvan Adliyesi	Giriş rampası var	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok/0	Var/1	0

* <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/114/dosya/faaliyet-raporu28-03-20244-01-pm.pdf>

Tablo 5: Mardin Adliyesi 2023 Yılı Faaliyet Raporu*

Adliye	Engellilere Yönelik Önlemler	Adli Görüşme Odası(AGO)	Danışma Masası/ Kaç Kişi Çalışıyor?	Adli Destek Ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü/ Kaç Kişi Çalışıyor?	Psikolog/ Pedagog/ Sosyal Çalışmacı Sayısı
Merkez Adliyesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Var/3	Var/4	7
Kızıltepe Adliyesi	Alınmıştır	Yok	Yok/0	Var/1	5
Nusaybin Adliyesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok	Yok/0	Yok/0	0
Derik Adliyesi	Engelli rampası bulunmaktadır.	Yok	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0
Mazıdağı Adliyesi	Engelli rampası, Engelli WC bulunmaktadır.	Yok	Yok/0	Yok/0	0
Ömerli Adliyesi	Engelli rampası bulunmaktadır.	Yok	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0
Savur Adliyesi	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Yok	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	Herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.	0

* <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/204/dosya/2023-faaliyet-raporu25-03-20242-35-pm.pdf>

TABLO 6: Kurumlara Yapılan Bilgi Edinme Başvuruları ve Cevapları

Sorulan Sorular	Başvuru Yapılan Kurum	Başvuru Numarası/ Tarihi	Cevap İçeriği
1- Adliye binalarında engelli, mülteci/sığınmacı, Türkçe veya okuma yazma bilmeyenler için ne gibi destekler sağlanmaktadır?*	Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Daire Başkanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2307597352- 29.12.2023	Gelmedi
2- “Engelli Dostu Adliye” projesi kapsamında erişilebilir adliye sayısı kaçtır ve bu kapsamda engellilere sunulan hizmetler nelerdir?	Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Daire Başkanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2307601184 - 29.12.2023	Gelmedi
3- Görme engelliler adliye binalarına ve mahkeme salonlarına kılavuz köpekle girebilmekte midir?	Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Daire Başkanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2307601184 - 29.12.2023	Gelmedi
4- Adliye binalarının kaç engelliler bakımından fiziksel ve bilgi destekleri bakımından erişilebilir durumdadır? (Rampalar, engelli tuvaletleri, bilgi destek masaları, Braille alfabeli yönlendirmeler, asansör, hissedilebilir zemin vs.)	Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Daire Başkanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2307597352- 29.12.2023	Gelmedi
5- Tercüman olmanın şartları nelerdir?	Adalet Bakanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2307598200 - 29.12.2023	Gelmedi
6- Tercüman bulmakta zorlandığınız diller hangileridir?	Adalet Bakanlığı	CİMER aracılığıyla başvurduk. 2307598200 - 29.12.2023	Gelmedi
7- İlde toplam kaç adet tercüman bulunmaktadır? *	Adalet Bakanlığı	CİMER aracılığıyla başvurduk. 2400012468 - 02.01.2024	Gelmedi
8- Hangi dillerde tercüman desteği sunulmaktadır?*	Adalet Bakanlığı	CİMER aracılığıyla başvurduk. 2400012468 - 02.01.2024	Gelmedi
9- Görme engelliler için tercüman olanağı var mı?*	Adalet Bakanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2400012468 - 02.01.2024	Gelmedi

Sorulan Sorular	Başvuru Yapılan Kurum	Başvuru Numarası/ Tarihi	Cevap İçeriği
10- İlde işaret dili tercümanını sayısı kaçtır? İşaret dili tercümanlar “KODA” niteliği taşıyor mu?*	Adalet Bakanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2400012468 - 02.01.2024	Gelmedi
11- 2021-2023 yılları arasında Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonu kaç adliye erişilebilirlik sertifikası verdi? Denetimler sonucunda ceza kesilen adliye var mı?	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2307598615 - 29.12.2023	Cevap Tarihi: 09.01/2024 Sayın İlgili, Başvurunuz incelenmiştir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ve ilgili diğer mevzuat kapsamında yürütülen denetimler sonucu düzenlenen Erişilebilirlik Belgesi listesi Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü web sayfasında yer almaktadır. Başvuruda yer alan talebin 4982 sayılı Kanun’un 7 nci maddesinin ikinci fıkrası kapsamında olduğu düşünüldüğünden, talep olumsuz değerlendirilmiştir.
12- Adli yardım mevzuatında yapılmasını önerdiğiniz değişiklikler nelerdir?	Türkiye Barolar Birliği	TBB web sitesinden başvuru yapıldı. 29.12.2023	Cevap Tarihi: 12.01.2024 https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/duyuru-202390-84431 adresinde kayıtlı birliğimiz duyurusu ve eki karşılaştırma cetveli ile gerekçe metnini inceleyebileceğiniz hususunu bilgilerinize sunarız.
13- Kaç tane engelli hakim ve savcı bulunmaktadır?	Hakimler ve Savcılar Kurulu	HSK web sitesinden başvuru yapıldı. 29.12.2023	Cevap Tarihi: 03.01.2024 02.01.2024 tarihli bilgi edinme başvurunuz incelenmekle; Talep edilen bilgilerin ayrı bir çalışma, araştırma ve inceleme neticesinde oluşturulacak türden olması nedeniyle 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununun 7. maddesinin 2. fıkrası uyarınca başvuruza olumlu cevap verilememiştir. Talebinizin reddine ilişkin bu yazı aleyhine, 4982 sayılı Kanunun 13’üncü maddesi gereğince tebliğ tarihinden itibaren 15 gün içinde Adalet Bakanlığı Bilgi Edinme Değerlendirme Kuruluna itiraz edebileceğiniz veya 2577 sayılı Kanun kapsamında 60 günlük süre içinde idari yargıda dava açabileceğiniz hususlarında, Bilgilerinize rica ederim.

Sorulan Sorular	Başvuru Yapılan Kurum	Başvuru Numarası/ Tarihi	Cevap İçeriği
14- Hakim, savcı, cezaevi personeli ve yargı mensuplarına kadın, engelli ve mülteci hakları kapsamında kaç adet eğitim verildi ve kaç kişiye verildi?	Adalet Bakanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2307598560 - 29.12.2023	Cevap Tarihi: 17.01.2024 1’inci soruda belirtilen hususlar ceza infaz kurumu personeli yönünden görev alanımıza girmekle birlikte 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun “İstenecek Bilgi veya Belgenin Niteliği” başlıklı 7’nci maddesinde; “Kurum ve kuruluşlar, ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden bir bilgi veya belge için yapılacak başvurulara olumsuz cevap verebilirler.” hükmü yer almaktadır. Yukarıda ifade edilen Kanun hükmü gereğince söz konusu başvuruya ilişkin talep yerine getirilememiştir. Bilgilerini ve gereğini rica ederim.
15- Engellilere hukuki haklarını anlatan kamu spotu bulunmakta mıdır? Bu kamu spotu hangi dillere çevrilmiştir? İşaret dili ile yapılmış versiyonu var mıdır?	Adalet Bakanlığı	CİMER aracılığıyla başvuru yapıldı. 2307598560 - 29.12.2023	Cevap Tarihi: 17.01.2024 1’inci soruda belirtilen hususlar ceza infaz kurumu personeli yönünden görev alanımıza girmekle birlikte 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun “İstenecek Bilgi veya Belgenin Niteliği” başlıklı 7’nci maddesinde; “Kurum ve kuruluşlar, ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden bir bilgi veya belge için yapılacak başvurulara olumsuz cevap verebilirler.” hükmü yer almaktadır. Yukarıda ifade edilen Kanun hükmü gereğince söz konusu başvuruya ilişkin talep yerine getirilememiştir. Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

* Bu soruya Adana, Ankara, Antalya, Diyarbakır ve Mardin illeri için ayrı ayrı veri istendi.

Türkiye’de Dezavantajlı Grupların Adalet Erişim Sorunu

